

'Ik ben geen ik' - de verdwijntruc van Rem Koolhaas

Steven Van Schoor

Promotoren: prof. dr. ir.-arch. Emiel De Kooning, prof. dr. Ronald De Meyer

Masterproef ingediend tot het behalen van de academische graad van
Master of Science in de ingenieurswetenschappen: architectuur

Vakgroep Architectuur en Stedenbouw
Voorzitter: prof. dr. Pieter Uyttenhove
Faculteit Ingenieurswetenschappen en Architectuur
Academiejaar 2013-2014

INHOUDSTAFEL

VOORWOORD.....	4
I. INLEIDING	5
II. WIE IS KOOLHAAS?	6
Koolhaas als schrijver en filmmaker	6
Koolhaas als architectuurstudent.....	8
III. DE OPRICHTING VAN OMA (1975-1980).....	10
Terugkeer naar Londen	10
Malevich Tektoniks.....	10
Verspreiding over Europa	11
IV. DE BEGINJAREN VAN OMA ROTTERDAM (1980-95)	13
Interne werking.....	14
De faxmachine.....	14
Het papier	15
De theoretische en conceptuele stroming	18
Boompjes.....	19
Stadhuis Den Haag	22
Ijsbad	23
De mythe als katalysator voor vernieuwing	27
V. NOOD AAN EEN NIEUW BEGIN (1995)	30
Financiële moeilijkheden	30
SMLXL	30
VI. DE VERNIEUWING BINNEN OMA ROTTERDAM (1995-2002)	33
Interne werking.....	33
Personeelsstructuur.....	33
Van geniale schets naar vage instructie.....	35
Het productieproces.....	36
Expressieve architectuur.....	39
Samenwerkingsverbanden.....	43
Cecil Balmond.....	44
Vincent De Rijk.....	45
<i>Case Study</i> : Seattle Public Library	46
AMO.....	53
Publicaties	53

Projecten.....	55
Herlokalisatie naar het Oosten.....	56
CCTV	56
VII. HET TIJDPERK VAN DE PARTNERS	66
Joshua Prince-Ramus: OMA New York (2000-06)	67
Verder zonder Koolhaas	68
Vakko Fashion Center	70
Shohei Shigematsu: OMA New York (2006 - ...)	74
Victor van der Chijs (2005-2013).....	76
David Gianotten: OMA Hong Kong (2009- ...)	78
Interne werking.....	79
Shenzhen Stock Exchange.....	81
Generische architectuur	86
Koolhaas gereduceerd tot boegbeeld.....	86
X Y Z-gebouw	88
VIII. BESLUIT	91
BIBLIOGRAFIE	93
Referentiewerken.....	93
Internetbronnen	94
BIJLAGEN.....	96

VOORWOORD

Alvorens mij te verdiepen in de wondere wereld van Rem Koolhaas, OMA en AMO, wil ik eerst en vooral een woord van dank richten aan alle proffen van de richting Architectuur aan de UGent om hun kennis over deze boeiende materie - en met name Koolhaas en OMA - met mij te delen.

In het bijzonder wil ik hier nog mijn promotor, de heer Emiel De Kooning, vermelden. Mede dankzij zijn lessen Architectuuractualia in het eerste jaar ben ik echt in de ban geraakt van architectuur. Daarom ben ik fier dat net hij mijn promotor wilde zijn voor deze zelfgekozen thematiek, een fascinatie die mij al mijn hele academische carrière achtervolgt. Ik wil hem voorts nog bedanken voor de hulp die hij mij heeft geboden om deze masterproef tot een goed einde te brengen, en ook voor de fantastische reizen naar New York en Chicago die ik dankzij hem heb kunnen beleven.

Tot slot wil ik nog een woord van dank richten aan mijn ouders, zus, familie en vrienden om mij gedurende deze hele opleiding te blijven steunen.

Steven Van Schoor

De auteur geeft de toelating deze masterproef voor consultatie beschikbaar te stellen en delen van de masterproef te kopiëren voor persoonlijk gebruik. Elk ander gebruik valt onder de bepalingen van het auteursrecht, in het bijzonder met betrekking tot de verplichting de bron uitdrukkelijk te vermelden bij het aanhalen van resultaten uit deze masterproef.

I. INLEIDING

In de loop van mijn studies raakte ik steeds meer in de ban van de persoon Rem Koolhaas ; de architect die er samen met zijn bureau OMA als enige in slaagt langer toparchitectuur te brengen dan alle andere hedendaagse bekende bureau's. Dit deed bij mij de vraag rijzen hoe men hier in slaagde. Op deze vraag wil ik via dit eindwerk een antwoord trachten te formuleren. In een poging om het geheim van Koolhaas en OMA te achterhalen heb ik in eerste instantie de werken van Koolhaas en OMA zelf bestudeerd. Daarnaast heb ik bestaande interviews met personen en of ondernemingen die korte of lange samenwerkingsverbanden met OMA aangingen doorgelezen, verslagen van lezingen over OMA ingekeken en filmfragmenten hierover bekeken. Ook heb ik onderzoekwerk verricht bij het Nederlands Architectuurinstituut te Rotterdam en een hele reeks overzichtswerken, boeken, magazines (waaronder de publicaties van El Croquis) en andere publicaties plus artikels geraadpleegd. Tevens had ik het geluk te mogen putten uit het rijke persoonlijke archief van mijn promotor, wat me toeliet een duidelijk beeld te krijgen van de beginperiode van OMA. En *last but not least* heb ik uiteraard ook het in de huidige maatschappij niet meer weg te denken internet doorzocht.

Hoewel ik deze materie liever thematisch benaderd had, zou dit evenwel geleid hebben tot zoveel herhaling dat deze masterproef nog amper leesbaar zou zijn. Daarom heb ik uiteindelijk toch gekozen voor een chronologische benadering.

Op basis van deze benadering zal ik in dit werk proberen een antwoord te formuleren op de volgende twee onderzoeksvragen:

- 1) Hoe komt het dat OMA's architectuur zo lang vernieuwd kan blijven?
- 2) Welke rol speelt de figuur van Koolhaas hierin?

II. WIE IS KOOLHAAS?

Koolhaas als schrijver en filmmaker

“ Op een dag vroeg de opa van Rem Koolhaas: ‘Zeg, Rem, wat wil jij later worden?’

‘Architect, opa. Net als jij.’

‘Mooi, jongen,’ zei de opa van Rem, die architect was.

Maar een jongen van elf vergeet gemakkelijk wat hij zijn opa belooft.

Een paar jaar later stelde de vader van Rem Koolhaas zijn zoon dezelfde vraag:

‘Zeg, Rem, Wat wil jij later worden?’

‘Misschien wil ik wel verhalen schrijven, papa. Net als jij’

‘Mooi, jongen,’ zei de vader van Rem, die schrijver was.

Maar een jongen van veertien vergeet gemakkelijk wat hij zijn vader belooft.

Toen Rem zeventien jaar werd, dacht hij niet meer aan huizen ontwerpen of boeken schrijven, maar aan films maken.

Daarom ging hij naar de filmacademie in Amsterdam.

Daar leerde hij om te gaan met camera’s, regisseren en monteren.

Voor een van zijn eerste films moest Rem Koolhaas eens in Delft zijn.

Hij liep door de straten en langs de grachten van het stadje.

Hij keek naar de gevels van de huizen, het oude stadhuis en de Nieuwe Kerk op de Markt.

Het ene gebouw was nog mooier dan het andere.

Maar al die gebouwen samen bepaalden het gezicht van Delft, een van de beste bewaarde steden van het land.

Rem hield van steden, huizen en van gebouwen.

Plotseling beseftte hij wat hij wilde worden: architect.”¹

In 1963 begon Koolhaas als negentienjarige te werken voor de Haagse Post. Het opinieweekblad was veel meer dan het liet vermoeden. Het was een plek waar vele redactieleden en journalisten een tweede carrière hadden in kunst, literatuur of film. Het blad kon gezien worden als een mantelorganisatie voor de Nulbeweging en de Nieuwe Stijl (het bijbehorende literaire departement). De 0-Groep werd vooral gekenmerkt door monochromie, herhaling, serialiteit en de directheid van materialen. Een zelfde soort ‘acceptatie van de werkelijkheid’ vond men terug in de journalistiek van de Haagse Post waarin geen kritiek werd gegeven, neen. De journalisten probeerden eerder met precisie en neutraliteit de gebeurtenissen te beschrijven.²

In diezelfde periode vervoegde Koolhaas een groep van filmmakers genaamd de ‘1, 2, 3-Groep’, samen met zijn kameraad uit de middelbareschool (Rene Daalder) en enkele van zijn vrienden uit de filmacademie in Amsterdam. Het collectief deed vrijwel zo wat alles. Ze produceerden films, schreven de scenario’s en acteerden ook af en toe. Dit hield verband met

¹ VAN DAM A. Et al., *Een hele kunst...*, Van Holkema & Warendorf, Nederland, 2011, pp.51.

² LOOTSMA B., “Koolhaas, Constant and Dutch culture in the 1960’s”, *Architecturaltheory.eu Magazine*, september 2007.

hun visie op het maken van films. Films moesten volgens hen beoordeeld worden als *teamwork*. De regisseur, cameramensen, scenarioschrijvers enz. leverden evenwaardige bijdragen aan het eind resultaat. Ze zagen deze rollen dan ook als specialisaties en geloofden sterk dat een persoon verschillende rollen kon combineren of zelfs kon afwisselen. De functie- en rolverdeling werd meestal bij loting bepaald. Hierdoor werd het ook mogelijk het aantal medewerkers aan te variëren op basis van de beschikbare financiële middelen. Als gevolg van deze improvisatie (net zoals in een jazzband) kon daarom zeer snel gestart worden met het filmen.³

Rem Koolhaas in *Rhapsodie*, 1965.⁴

In eerste instantie wees niets erop dat Koolhaas architect wilde worden. Toen de Haagse Post in 1967 echter een nieuwe hoofdredacteur aanstelde, nam Koolhaas ontslag omdat een reeks artikels van zijn hand zwaar bekritiseerd werden. Hij vond aan de universiteit van Delft nieuwe inspiratie in een seminarie over architectuur en film. Een van zijn lesgevers was Gerrit Oorthuys, die de 1, 2, 3-Groep sterk bewonderde. Het was waarschijnlijk hier dat Koolhaas gebeten werd door de architectuurmicrobe. Nog geen jaar later schreef hij zich in aan de *Architectural Association* te Londen.⁵

Het feit dat Koolhaas zowel bezig was met film als met scenarioschrijven, zal heel erg bepalend zijn voor zijn verdere carrière.

³ LOOTSMA B., "Koolhaas, Constant and Dutch culture in the 1960's", *Architecturaltheory.eu Magazine*, september 2007.

⁴ HEIDINGSFELDER M., et al. , *Rem Koolhaas: A Kind of Architect*, Verenigde Staten, 2008.

⁵ LOOTSMA B., "Koolhaas, Constant and Dutch culture in the 1960's", *Architecturaltheory.eu Magazine*, september 2007.

Koolhaas als architectuurstudent

De bekendste beginprojecten van Koolhaas, *The Berlin Wall as Architecture* (1970) en *Exodus* (1972), zijn verhalen. De Berlijnse muur wordt in *The Berlin Wall as Architecture* door Koolhaas beschreven als een architecturaal object waarbij de kracht van architectuur en zijn onaangename gevolgen duidelijk zijn geworden. Scheiding, inclusie en exclusie waren de kenmerken van de Muur, maar tegelijk ook de basiswaarden van elke architectuur. Dit zorgde er, samen met zijn extreem symbolische waarde, voor dat de muur volgens Koolhaas voor altijd zou dienen als de verbinding tussen betekenis en massa. Deze studie groeide uiteindelijk uit tot het *Exodus* project in samenwerking met Elia Zenghelis (een van Koolhaas' professoren aan de AA), Zoe Zenghelis (Elia's vrouw) en Madelon Vriesendorp (Rems' vriendin), de kern van het latere OMA.⁶

Exodus is het verhaal van *The Strip*, twee parallelle wanden waarin zich allerlei dromerige activiteiten bevinden. Waar de Berlijnse Muur nog heel sterk negatief geladen is, buigt Koolhaas deze wanden om tot een positieve dimensie. Van *The Strip* gaat een enorm verlangen uit om een metropool te zijn en dankzij zijn dromerige activiteiten creëert het een uittocht, weg van de historische stad. In beide projecten zit de kracht van de ontwerpen zeer sterk in de verhalen. Bij *Exodus* wordt dit bovendien aangevuld door een sequentie van beelden. Schemert hier de kracht van de 1, 2, 3-Groep nog door in Koolhaas' werk?⁷

*"In a script -Koolhaas has said- you have to link various episodes together, you have to generate suspense and you have to assemble things- through editing, for example. It's exactly the same in architecture. Architects also put together spatial episodes to make sequences."*⁸

Dit maakt dat *Exodus* -dat veel elementen ontleent aan Superstudio's *Monumento Continuo* en Archizoom's *Quartieri Paralleli per Berlino*- gezien kan worden als een 'verbeterde versie' van deze voorgangers.⁹

Zelfs de meer concrete projecten die Koolhaas ontwierp na zijn verhuis naar de Verenigde Staten zijn eerder verhalen. Een goed voorbeeld hiervan is het *Spear House* (1974) in Miami dat hij ontwikkelde in samenwerking met Linda Spear. Dit huis is de concretisering van een gedachte, een droom, eerder dan een fysiek (leefbaar) gebouw. Het 'huis' wordt gekenmerkt door zijn parallelle wanden, waarbij aan elke muur een symbolisch materiaal wordt toegekend.¹⁰ Naarmate de afstand tussen de muren en de achterliggende zee verkleinde varieerden de muren van ondoorzichtig naar meer transparant: natuursteen, gepolijst marmer, aluminium deuren die 'kunnen verdwijnen' indien nodig en een colonnade bestaande uit glazen stenen. Dwars hierop prikt een zwembad door het woonvolume, als ware het een naald. Verder splitst een patio het huis op in twee delen, waarbij één deel voor de kinderen

⁶ GARGIANI R., *Rem Koolhaas/OMA: The Construction of Merveilles*, EPFL Press, Lausanne, 2008, pp. 4-13.

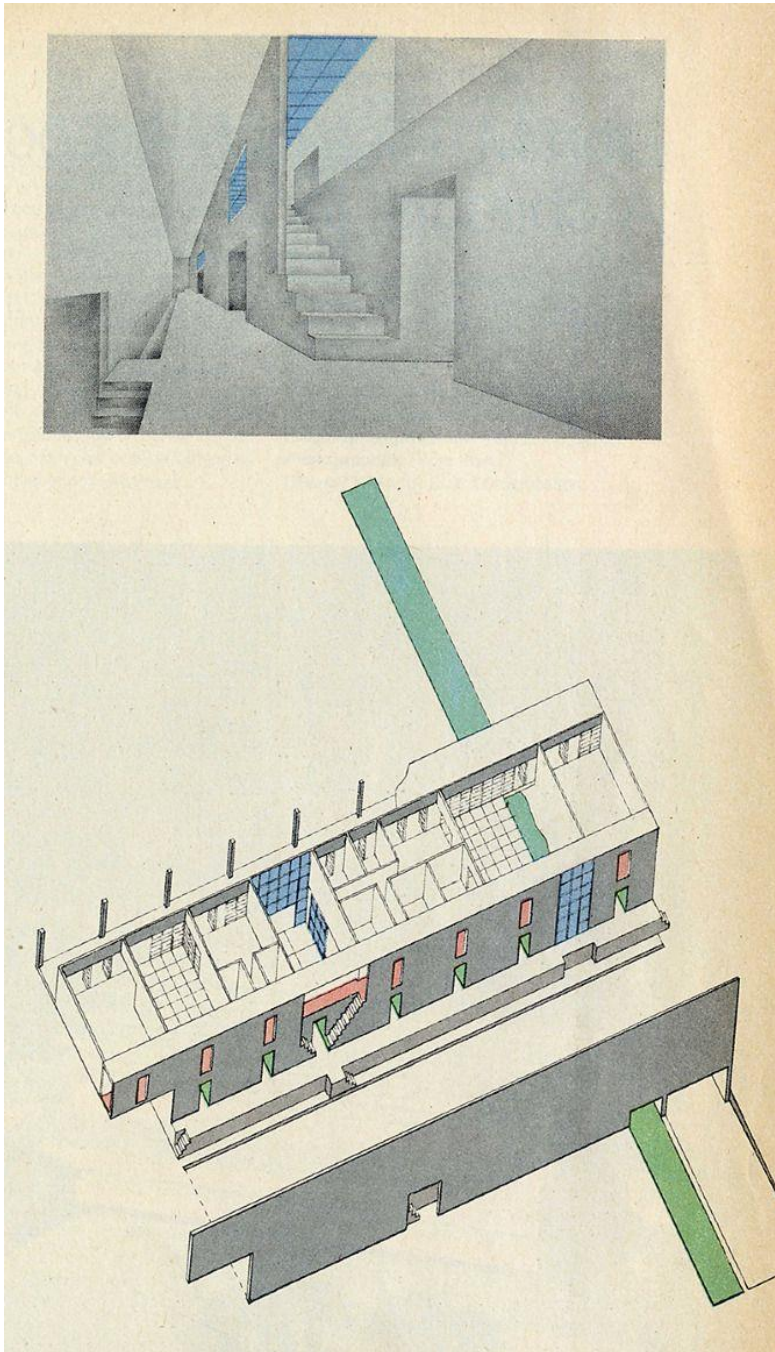
⁷ Ibid., pp. 4-13.

⁸ Ibid., pp. 4.

⁹ Ibid., pp. 4-5.

¹⁰ Deze symboliek ontleende hij trouwens van Ivan Leonidov, die hij gedurende deze jaren samen met Gerrit Oorthuys bestudeerde, deze symboliek heerst gedurende deze jaren in tal van zijn projecten, waaronder voorvernoemde en zullen ook nog lange tijd in latere projecten terug te vinden zijn.

voorbehouden is, het andere voor de ouders.¹¹ Zowel het intieme, besloten karakter van het huis als de bijbehorende patio's zullen later nog een belangrijke rol gaan spelen in het oeuvre van OMA, weliswaar met een grotere gelaagdheid zoals bijvoorbeeld bij Patio Villa (1988), Nexus World Housing (1991), Villa Dall'Ava (1991) en Maison à Bordeaux (1998).

Spear House axonometrie en interieurzicht, Rem Koolhaas en Linda Spear, 1974.¹²

¹¹ GARGIANI R., *Rem Koolhaas/OMA: The Construction of Merveilles*, EPFL Press, Lausanne, 2008, pp. 21-22.

¹² <http://www.rndrd.com/i/272>, laatste raadpleging: 07/08/14.

III. DE OPRICHTING VAN OMA (1975-1980)

Terugkeer naar Londen

Om Koolhaas' verhalen over architectuur naar een echt bouwbaar vorm te vertalen was een collectief nodig. Het *Dr. Caligari Cabinet of Metropolitan Architecture*, opgericht in het begin van de jaren '70 werd omgedoopt tot het *Office for Metropolitan Architecture*. Deze naamsverandering viel ongeveer samen met de terugreis van Koolhaas & co vanuit de Verenigde Staten naar Londen. In Engeland begon Koolhaas een boek te schrijven over de ervaringen opgedaan in Amerika, dit werd later in 1978 uitgegeven als *Delirious New York*.¹³

Malevich Tektoniks

De eerste projecten van OMA - de uitbreiding van de Tweede Kamer in Den Haag (1978) en van de residentie van de Ierse premier in Dublin (1979) - bleven nog steeds zeer schatplichting aan een reeds bestaande ontwerptechniek, die reeds gebruikt werd door Koolhaas en E. Zenghelis bij het lesgeven aan de *Architectural Association*. Die techniek heette Malevich Tektoniks:

*“ Taking one of Malevich’s Tektoniks (architectural sculptures undefined in terms of program or materiality) – its implications and suggestiveness were investigated through a campaign of architectural specification, whereby the sculpture was given a size and a metropolitan location; it was then dismantled. Fragments of it were given to the members of the Unit who, accepting the external envelope and such communal points as service cores and elevators, were asked to develop their sections with maximum explicitness. Through the extrapolation of the logic implied in forms, they inserted appropriate programs to each part, developed interior spaces and specified internal and external materials. After each fragment was completed, the entire Tektonik was reassembled; an episode of modernism concretized in retrospect. ”*¹⁴

Dankzij deze ontwerptechniek is de rol van Koolhaas nog relatief goed traceerbaar in de voorvermelde ontwerpen. In het project in Den Haag is Koolhaas' bijdrage een gebouw dat 1000 m² moet toevoegen. Een extrusie van een onregelmatig oppervlak op pilotis, inhoudelijk volledig leeg, is het resultaat. Kunnen we hier misschien spreken over een Dali-gebouw? Het gebouwencomplex is nog steeds overgroten door symboliek met verwijzingen naar Ludwig Mies van der Rohe, El Lissitzky, Malevich en OMA zelf. De bijdragen van Hadid en E. Zenghelis aan het denken van Koolhaas zorgen ervoor dat het gebouw interessant wordt. Hetzelfde kan gezegd worden van Koolhaas' bijdrage aan het project in Dublin, waar hij een saai rechthoekig volume ontwerpt. In combinatie met het expressievere gebouw (twee in elkaar vermengde U-vormen) van E. Zenghelis krijgt het project wel degelijk *elan*.¹⁵

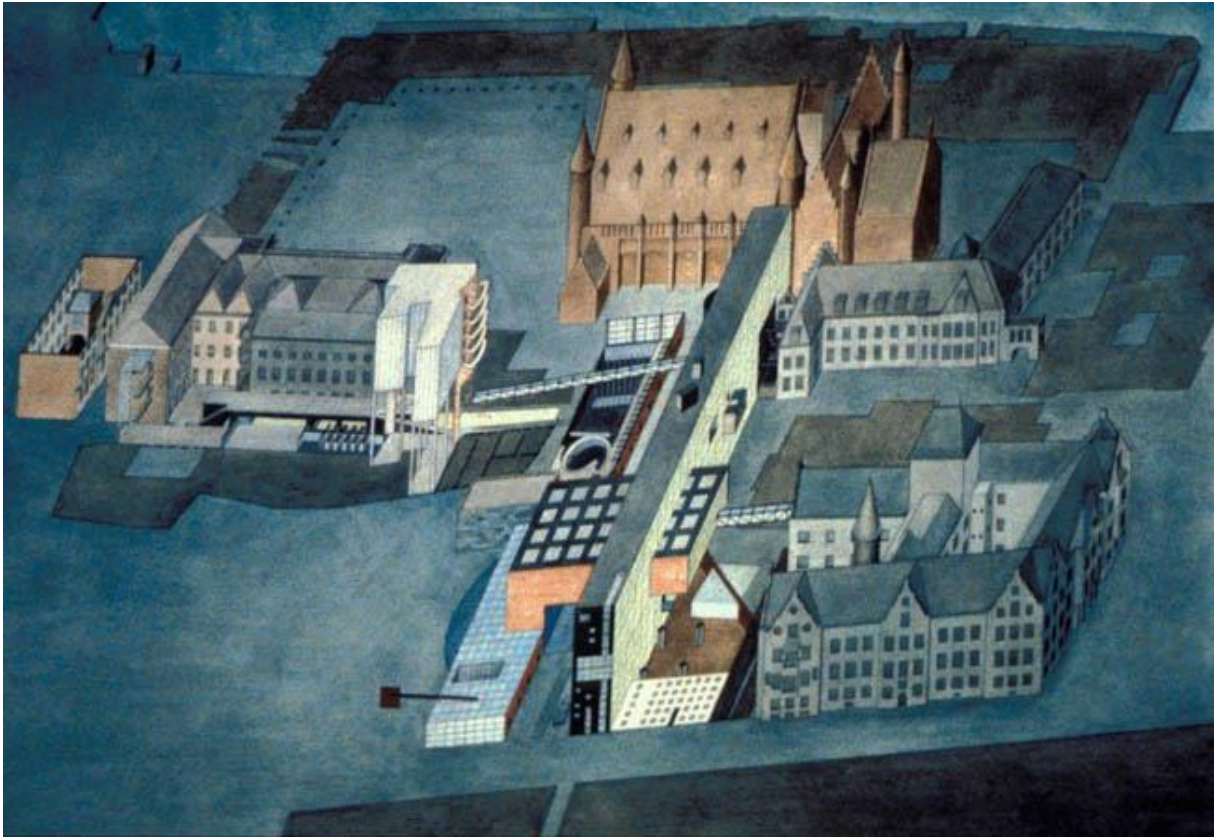
Hoewel de ontwerpmethode van Malevich het nomadisme tussen Londen (Vriesendorp) Rotterdam (Koolhaas) en Athene (Zenghelis) ondersteunde, moest er losgekomen worden van

¹³ GARGIANI R., *Rem Koolhaas/OMA: The Construction of Merveilles*, EPFL Press, Lausanne, 2008, pp. 25.

¹⁴ *Ibid.*, pp. 50.

¹⁵ *Ibid.*, pp.77-83.

deze techniek om vernieuwend te blijven en uiteindelijk afstand te nemen van figuren als de Zenghelissen en Vriesendorp.¹⁶

Uitbreiding voor de tweede kamer in Den Haag, OMA, 1978.¹⁷

Verspreiding over Europa

In 1980 beslissen Koolhaas en Zenghelis hun activiteiten als lesgever aan de *Architectural Association* stop te zetten. Ze kiezen ervoor om sterker in te zetten op de professionele activiteiten van de groep. Naast OMA Londen opent Koolhaas in 1978 een bureau te Rotterdam, in samenwerking met Jan Voorberg. Zenghelis doet hetzelfde in Athene in 1981. Deze megalomanie waarbij het collectief OMA wereldwijd werkzaam wilt zijn komt echter te vroeg. Tussen de verschillende afdelingen ontstaat een nomadisme dat onhoudbaar lijkt te worden. De vaste kern - E. Zenghelis, Z. Zenghelis, M. Vriesendorp, R. Koolhaas - begint van elkaar te vervreemden. Dit zal uiteindelijk leiden tot de sluiting van OMA Londen en OMA Athene. Een geluk bij een ongeluk, want een gebrek aan verandering in ontwerpteams leidt immers vaak tot de stagnatie van gedachtenstromen, wat het einde van vernieuwing betekent. Later zal Koolhaas hier als volgt op terugblikken:¹⁸

¹⁶ Ibid., pp. 50.

¹⁷ <http://www.oma.eu/projects/1978/dutch-parliament-extension>, laatste raadpleging: 07/08/14.

¹⁸ Ibid., pp. 90.

*“ Anyway, I was not maybe particularly involved in other projects , but in the '87, when the Dance Theater was finished, I took charge of the office and did projects like the Architecture Institute in Rotterdam and City Hall in Den Haag. And this was for me the beginning of a new cycle: I felt liberated, took the direction of the office, and dared to be alone. That was also the moment that the partnership with Elia Zenghelis dissolved; I had a sense of extricating myself from a lot of ties, which was very scary, of course, because ties are very important...”*¹⁹

- Rem Koolhaas

¹⁹ ZAERA A., *El Croquis* 53: Rem Koolhaas – OMA, 1994, pp. 8-9.

IV. DE BEGINJAREN VAN OMA ROTTERDAM (1980-95)

De verhuis naar Rotterdam kwam achteraf bekeken dus zeker als geroepen. Verder zorgde deze locatie er ook voor dat de projecten van OMA betekenis konden krijgen, juist omdat het metropolitane gedachtegoed in Nederland nog niet was ingeburgerd:

*“ Enkel in het buitenland kon Koolhaas, door New York te onderzoeken en er van te leren, een architectuurmethode ontwikkelen die intelligent en efficiënt de teleurstellingen van het modernisme kon ondervangen, zonder in postmoderne spelletjes te vervallen. Zeer belangrijk, aldus Bekaert, was echter het besef dat de toepassing van deze methode onmachtig zou blijken in een metropolitane context. Een retroactief manifest zoals *Delirious New York*, waarin de ruimtelijke en conceptuele eigenschappen van Manhattan worden gedefinieerd, is onbruikbaar op de plek waar die mechanismen vanzelf tot stand komen. Om de grootstedelijke architectuur te doen ‘werken’, was iets helemaal anders nodig – iets waartegen deze strategieën konden reageren: een ‘polemische stimulans’. ‘In de Nietzscheaanse arena van de metropool’, schreef Bekaert, ‘heeft [Koolhaas] reeds al zijn ideologische pijlen verschoten. Wie achter het retroactief manifest gaat staan, heeft als ontwerper in New York geen kans meer. Noodgedwongen moet hij uitwijken naar de niet-metropolitane provincie. Nederland bijvoorbeeld.’ ”²⁰*

Vele nieuwe werknemers binnen OMA kwamen in de beginperiode uit Delft, waar het architectuuronderwijs (onder leiding van figuren als Hertzberger en Van Eyck) helemaal vastgeroest leek te zijn. Koolhaas was daarentegen een persoon die op dat moment tegen elke architecturale conventie inging:²¹

“ Onze bedoelingen kunnen samengevat worden met hoe al die troep van het huidige systeem in ons voordeel gekeerd kan worden. Een soort democratische Koning Midas: probeer het concept te vinden waarmee het waardeloze in iets van betekenis verandert, waarbij zelfs het sublieme niet ondenkbaar is. ”²²

Hij nam hierbij ook nooit een blad voor de mond. Zo zei hij bijvoorbeeld over Herman Hertzberger het volgende :

“ Door de afwezigheid van vergelijkingsmateriaal lijkt een haas soms in een polder zo groot als een koe. ... En Hertzberger praat in principe toch nooit over iets anders dan dat je een speciale baksteen bij de deur moet hebben om de melkfles op te zetten? Zelfs het eerste het beste pornofilmje heeft genuanceerdere ideeën over de interactie huisvrouw-melkboer.(...) Typische Montessori-terreur. ”²³

²⁰ VAN GERREWEY, C., “Polemiek in de niet-metropolitane provincie: Rem Koolhaas in de Lage Landen”, *De Witte Raaf*, pp. 9-11.

²¹ COLENBRANDER B. J. F. et al., *Referentie OMA: de sublieme start van een architectengeneratie*, NAI Uitgers, Rotterdam, 1995, pp. 6-8.

²² *Ibid.*, pp. 15.

²³ *Ibid.*, pp. 6.

Interne werking

Gedurende de eerste jaren in Nederland groeide OMA uit tot een subversief laboratorium dat er elke keer weer in slaagde met vernieuwende projecten op de proppen te komen. Het laboratorium werd op dat moment gekenmerkt door één regisseur (Rem Koolhaas) en zijn ‘leerlingen’. Werken bij OMA was in deze periode zonder meer verderwerken op de gedachtegang van Rem Koolhaas. Verder werd het collectief gekarakteriseerd door zijn volkomen horizontaal ‘organisatiemodel’ waar een sfeer gecultiveerd werd ‘waar iedereen het niet wist’ en waar ‘het goed was om geen ervaring te hebben’. Een gebrek aan ervaring zorgde er immers voor dat werknemers niet zouden teruggrijpen naar een standaardoplossing, maar op zoek moesten gaan naar vernieuwende ideeën.²⁴

Afgezien van deze benaderende beschrijving lijkt het collectief veelal een geniaal zootje ongeregeld. De informele structuur binnen OMA werd door Art Zaaijer vergeleken met die van een rockband.²⁵ Misschien zelfs een geëvolueerde versie van de eerder vermelde jazzband? Daarom wil ik u de volgende uitspraken niet onthouden:

“ Daarbij hoort beslist het verhaal van Willem Jan Neutelings over zijn eerste activiteiten voor het bureau, niet zozeer als een echte medewerker, maar als ‘dummy’ achter een tekentafel geplaatst om een potentiële opdrachtgever vertrouwen in te boezemen omtrent OMA’s ervaring en status. Herman de Kovel en Paul de Vroom verhalen, in dezelfde categorie, van het verzoek om ‘wat extra lawaai’, zodra een opdrachtgever in zicht kwam. Van een andere orde is het verhaal van Georg Ritschl dat hij bij het betreden van het bureau begroet placht te worden met ‘Gutenmorgen, Herr Obersturmbannführer!’ Zoals ook andere Duitsers overkwam was hij bij OMA min of meer tegen wil en dank in een organisatorische rol gemanoeuvreerd en van lieverlede was hij zich daar ook naar gaan gedragen. ”²⁶

“ OMA een laboratorium, daar weet ik niets van. Een chaos was het! ”²⁷

“ Onbekende Japanner stapt uit onze lift. Hij pakt de telefoon en redt onze dag; meteen aangenomen; Fuminori Hoshino. ”²⁸

De faxmachine

Vermits Rem Koolhaas steeds vaker onderweg was, werd midden de jaren tachtig de eerste faxmachine aangeschaft bij OMA. Het was een essentieel medium om de communicatie tussen Rem Koolhaas en de rest van het bureau mogelijk te maken. De fax kan gezien worden als de telefoon van de ontwerper. Het zorgt voor onmiddellijke informatie overdracht, maar in plaats van woorden wordt met beelden gecommuniceerd.²⁹ Misschien is dit een mogelijke verklaring voor OMA’s voorliefde voor de zwarte balpen en de snelle schetsen? De

²⁴ Ibid., pp. 15.

²⁵ Ibid., pp. 15.

²⁶ Ibid., pp. 15.

²⁷ Ibid., pp. 15.

²⁸ Ibid., pp. 9.

²⁹ GARRITZMAN U. et al., “Diagrammen van het hedendaagse. OMA’s litt le helper op de zoektocht naar het nieuwe”, *OASE*, n. 48, 1998, pp. 89.

faxmachine wijst op een zekere afstand die Koolhaas neemt ten opzichte van het ontwerpproces : letterlijk en figuurlijk. Letterlijk, omdat hij niet altijd in hoogsteigen persoon aanwezig kan zijn bij zijn medeontwerpers. Figuurlijk, omdat het wijst op de andere rol die Koolhaas stilaan inneemt ten opzichte van zijn mede-ontwerpers. Een verschuiving van mede-ontwerper regisseur naar deze van regisseur-editor. Waar Koolhaas in het begin veel zelf schetste, vermindert dit nu gaandeweg.³⁰

*“ Ik denk dat ik veertig procent van mijn tijd met ontwerpen zelf bezig ben, twintig procent domweg met geld bij elkaar rapen om het bureau draaiende te houden en verder met ideologie, publiciteit en nadenken. ”*³¹ - Rem Koolhaas, 1987

In deze periode waar Koolhaas en zijn medewerkers als het ware onafscheidelijk: een parasitair huwelijk. Het is een gouden combinatie van de vage opdrachten gegeven door Koolhaas, zoals bijvoorbeeld voor de bibliotheek van Jussieu (1992): ‘ontwerp een plattegrond die op een doorsnede lijkt en een doorsnede die op een plattegrond lijkt’ en onderzoek van zijn ‘leerlingen’ die steeds naar vernieuwende elementen op zoek zijn door het werken op maquette en schets.

Het papier

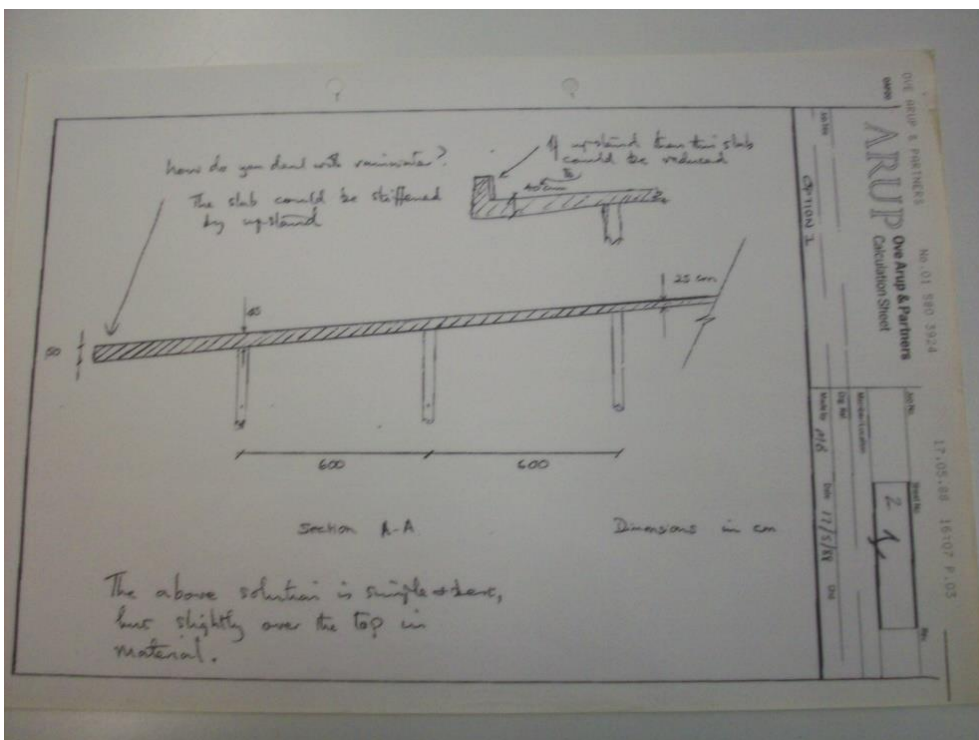
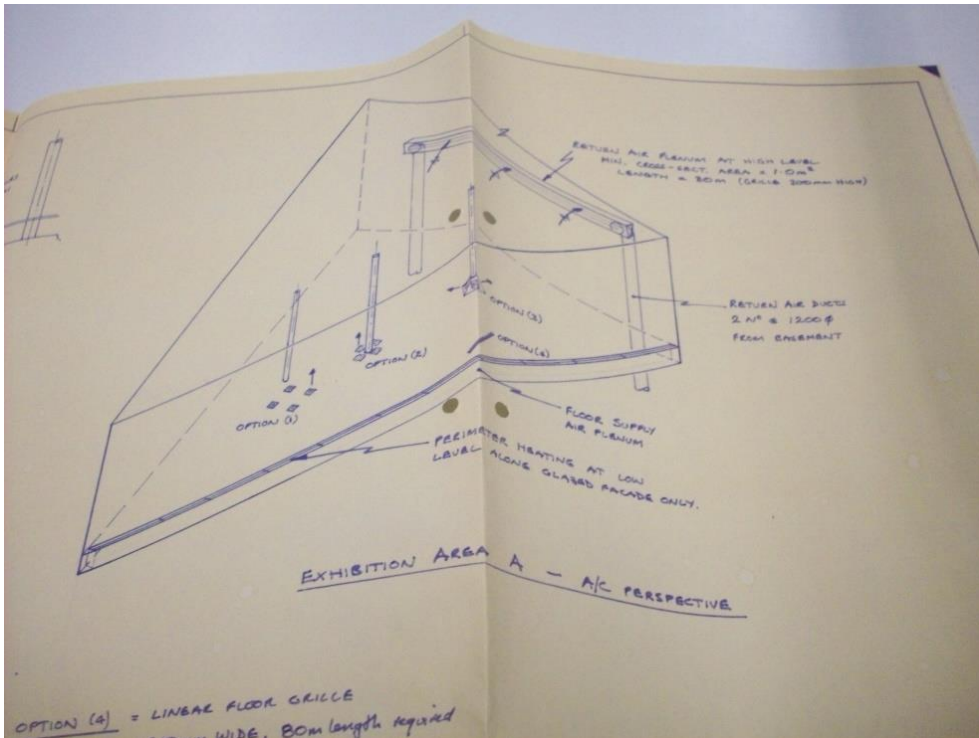
In deze periode werd er nog veel op papier geschetst. Door een kijkje te gaan nemen bij het Nederlands Architectuurinstituut te Rotterdam stond ik ervan versteld dat een groot deel van het project voor hetzelfde Nederlands Architectuurinstituut (1988)³² op kalk werd ontworpen. Zo werd er op papier bijvoorbeeld gezocht naar de vorm van het driehoekige volume: geven we het gebouw een gebogen dak of niet? Kan een van de schuine zijden geen kromme zijn in plaats van een rechte? Verder werd er ook gekeken hoe het vaste programma het beste zou passen in deze driehoekige vorm: volledig tegen de zijde plaatsen? Gedeeltelijk? Los? Maar ook naar de vorm van de toren, materiaalgebruik en de indeling van tentoonstellingsruimte werd onderzoek gedaan. Ook de inbreng van het ingenieursbureau Arup werd duidelijk: opties voor een bepaald probleem werden opgestuurd: hierdoor had OMA zelf te kiezen welke van deze opties men zou gebruiken in het ontwerp. Zo deden ze dit bijvoorbeeld met de dakrand en het ventiliatiesysteem. Volgende afbeeldingen geven hier een impressie van:³³

³⁰ COLENBRANDER B. J. F. et al., *Referentie OMA: de sublieme start van een architectengeneratie*, NAI Uitgers, Rotterdam, 1995, pp.15.

³¹ RUTTEN J., “Brokx praat met Koolhaas: Niet vasthouden aan fictie van groene hart”, *Bouw*, n. 17, 1987, pp. 12.

³² Een project dat OMA zou verliezen in het voordeel van Jo Coenen.

³³ Eigen onderzoek aan het Nederlands Architectuur Instituut, database OMAR.

Documentatie NAI.³⁴

³⁴ Zelfgenomen foto's, NAI Archief, Database Code: OMAR, Nederlands Architectuur Instituut.

De theoretische en conceptuele stroming

In de jaren '80 werd OMA gekenmerkt door twee stromingen, die elkaar sterk beïnvloedden. Enerzijds had je projecten die zeer sterk gebaseerd waren op een herinterpretatie van de moderne beweging. Fascinaties van Koolhaas zoals congestie (de Amerikaanse moderniteit), zijn liefde voor de constructivisten, Mies, Het waren vooral de ontwerpen begin jaren '80 die hierdoor sterk beïnvloed werden. Zo heb je de projecten die sterk gestoeld zijn op het theoretische kader. Parc De La Villette (1982-82) en de wereldtentoonstelling te Parijs (1983) zijn beiden voorbeelden van onzichtbare congestie. De Morgan Bank (1984-85) is een Europese vertaling van het Amerikaanse *typical plan*. Maar er zijn ook relatief 'ongenuanceerde' adoraties ter ere van Mies van der Rohe: de Brink appartementen (1984-88), twee patio villa's (1987-88) en Video Bus Stop (1989).³⁵

Anderzijds ontstonden er ook de 'concept-gebaseerde' projecten. Die kwamen los van het herinterpreteren en creëerden een 'nieuwe' architectuur die vandaag heel courant is. Deze 'stromingen' binnen OMA kunnen niet los van elkaar gezien worden, ze beïnvloedden elkaar namelijk constant. Wel is het zo dat de rol van de maquette en het concept gedurende dit decennium steeds nadrukkelijker in de projecten te zien is. De fascinaties van Rem Koolhaas lijken ook steeds poëtischer verwerkt te worden in het geheel.³⁶ Voorbeelden hiervan zijn Très Grande Bibliothèque (1989), ZKM (1989-90), de Zeetherminal te Zeebrugge (1989), Congrescentrum te Agadit (1990), De Kunsthal II (1992), Villa Dall'Ava (1985-91),³⁷

Analoog aan deze laatstgenoemde projecten ontwikkelt Koolhaas een interesse voor allerlei vormen van samenwerkingsverbanden. Deze belangstelling hiervoor zal een grote invloed hebben op de architectuur die OMA vanaf dan zal produceren, met name bij voorvermelde projecten (zie Hoofdstuk VI. samenwerkingsverbanden).

*" I recall that during the time I worked at OMA there was a transition in the development of the architectural content of the office. The previous period in the office was very much inspired by Russian constructivism and developed during the years I was present into the more contemporary and conceptual architecture of the big projects in those years. "*³⁸

- Maartje Lammers (1987, 1988-1990)

" The most important internal mechanism was an auto-critical reaction on our own development in the 80s; I thought that some of the work we did was much too dependent on precedents in modern architecture. Amidst the rise of post-modernism in the early 80s that was perhaps a courageous attitude, but it became very boring when modernism "triumphed" everywhere in Europe. It was also an uncreative attitude in terms of not exploiting certain influences that could generate "newness". So the internal shift was based on criticism of our own work, reinforced by criticism of almost everybody else's work. In the end, it was also the

³⁵ Eigen vaststelling door het bekijken van OMA projecten in de periode 1980-1995.

³⁶ GARGIANI R., *Rem Koolhaas/OMA: The Construction of Merveilles*, EPFL Press, Lausanne, 2008.

³⁷ Eigen vaststelling door het bekijken van OMA projecten in de periode 1980-1995.

³⁸ PHORNPHONG Y., *Rem Koolhaas and the influence of architectural thought and practice on OMA school architects* (niet gepubliceerde masterproef), 2010, pp. 224.

*final instalment of my transformation from a writer into a building architect, that began in the early 80s. I simply had to learn a vast part of the profession. It was ridiculous being already “known” in the middle of such a process, happening all in the public eye. It was only around ’87 that we were becoming more confident about our ability and we discovered some courage in our own psychological makeup. Paradoxically, this coincidence of external and internal confidence, allowed us to relate – not formally but ideologically and conceptually- to our earlier work, mostly to the research and the fields of interest explored in Delirious New York. ”*³⁹ - Rem Koolhaas

Voor de duidelijkheid selecteerde ik volgende drie projecten van OMA uit deze periode. Twee projecten hiervan zijn elkaars tegenovergestelde. Juist hierdoor wordt het verschil tussen ontwerpmethodieken echt duidelijk. Als derde selecteerde ik een project waarbij beide ontwerpmethododes door elkaar verweven zijn, zodat de kracht van de OMA projecten in deze periode zichtbaar wordt. Belangrijk hierbij om op te merken is dat samenvallend met de ‘conceptuele’ stroming ook het belang van het experimenteren, de handeling, toeneemt. Wanneer de handeling toeneemt, neemt ook de rol van de medewerkers toe. Het zijn immers zij die onder leiding van de meester verschillende mogelijkheden in het project moeten onderzoeken.

Boompjes

Het stadsbestuur te Rotterdam wou begin jaren ‘80 experimenteren met hoogbouw langsheen de Maas en vroeg daarom aan OMA een schematisch ontwerp te maken voor een site naar keuze. OMA koos voor een site juist buiten het historische centrum, gekenmerkt door de nabijheid van de Spoorwegbrug en de Willemsbrug. Op de plaats van dit verkeersknooppunt ontwierp het collectief een abstracte massa die van buiten naar binnen ontworpen werd. Een oefening op Ferris’ abstracte zoneringsoefeningen door Koolhaas beschreven in *Delirious New York* ? Het podium bevatte allerlei stedelijke functies waaronder een restaurant, school, supermarkt en parking. Hierop bevond zich een gemanipuleerd fijn appartementsblok gekarakteriseerd door verscheidene gaten en torens die uit het volume sprongen (soms zelfs gekanteld). Bovenaan werd een ‘straat in de lucht’ (modernistisch gedachtegoed, denk bijvoorbeeld aan The Smithsons) ontworpen omringd door allerlei publieke activiteiten waaronder een langerekt zwembad. Een typisch Koolhaasiaans element, dat reeds in vele voorgaande projecten voorkwam (waaronder het voorheen besproken Spear House, maar ook bijvoorbeeld zijn conceptueel metaforisch project genaamd *story of the pool* aan het einde van *Delirious New York*). Langerekt vermits Koolhaas een hekel heeft aan ‘speelsheid’ in zwembaden. Ze moeten een langwerpige vorm hebben zodat ze gebruikt worden waarvoor ze bedoeld zijn, namelijk baantjes trekken. Een ander typisch element dat Koolhaas graag gebruikt, is het toekennen van symbolische waarde aan materialen, dat ook hier gebruikt wordt bij de keuze van gevelmaterialen: Aan de rivier fungeert het gebouw als een ‘rij van stenen torens’ ten opzichte van de ‘glazen horizon’. De stadszijde wordt op zijn beurt dan weer gekenmerkt door een ‘stenen schijf’ en ‘glazen torens en spleten’ dat ‘delen van de rivier portretteren’. De keuze om de Willemsbrug (die vervangen zou worden door een

³⁹ ZAERA A., *El Croquis* 53: Rem Koolhaas – OMA, 1994, pp. 7-8.

nieuwe brug) rechtop te zetten en er een cafetaria in onder te brengen is zonder twijfel een element dat door Koolhaas ontworpen is. Koolhaas is er namelijk van overtuigd dat gebouwen boven een bepaalde schaal onherroepelijk literaire thema's nodig hebben. De brug 'ontsnapt' in zijn denken aan het door het collectief ontworpen bijbehorende complex en krijgt volgens hem de volgende betekenis:^{40 41}

*“ Met zijn beladen geschiedenis zal het uitroepteken van de rechtopgezette brug een symbool zijn naar twee kanten: manifest en stimulans van huidige en toekomstige idealen, maar ook dagelijks gebruikt monument. ”*⁴² - Rem Koolhaas

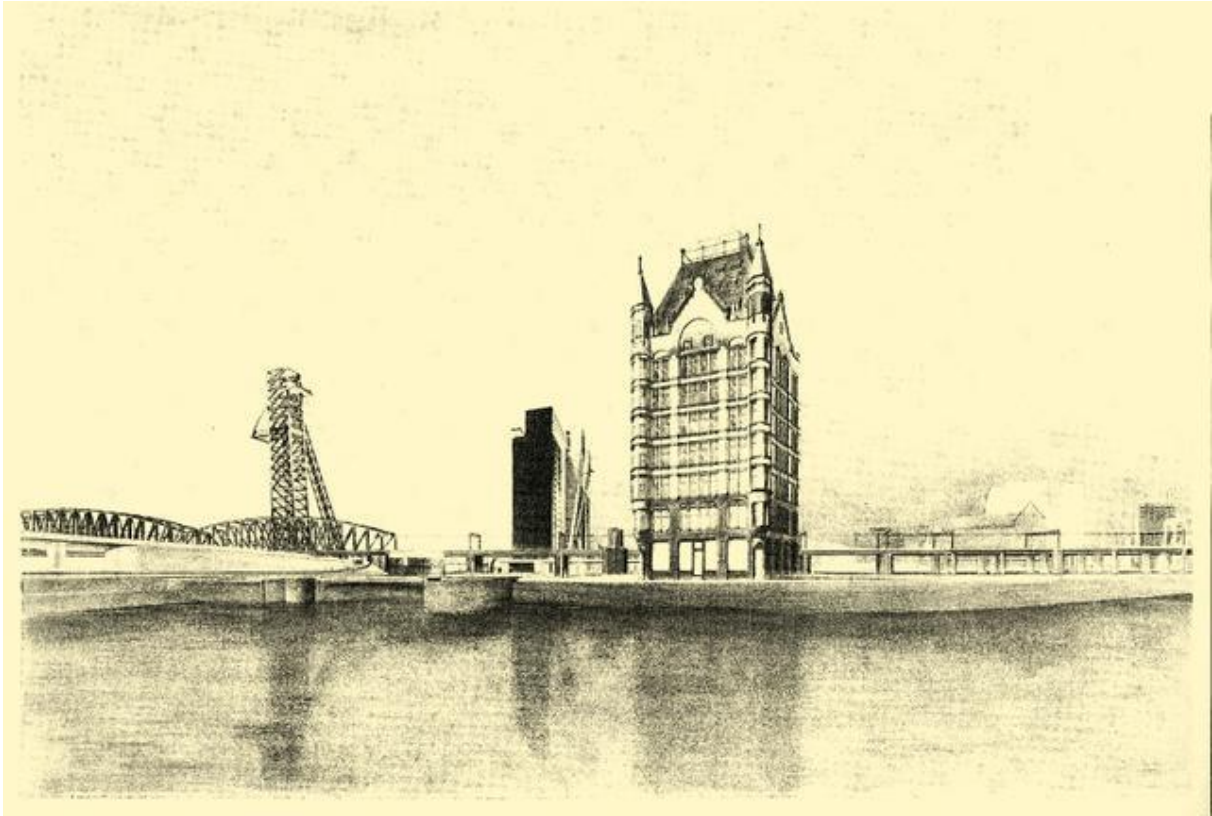
Dit is een betekenisverleningsproces dat Koolhaas ontleende aan de kritisch-paranoïde methode van Dali, reeds beschreven in *Delirious New York*.

Het project Boompjes steunt met andere woorden nog zeer sterk op de theoretische lessen geleerd uit New York en het onderzoek naar de constructivisten en de moderne beweging in het algemeen die Koolhaas ondernam in zijn eerste jaren als student. Het is met andere woorden een oefening op het vertalen van een Amerikaans hoogbouwmodel naar een Europese context. Ook de summiere zwart-wit tekeningen verraden dat het nog steeds om een vooral theoretisch project gaat, eerder dan de praktijk.

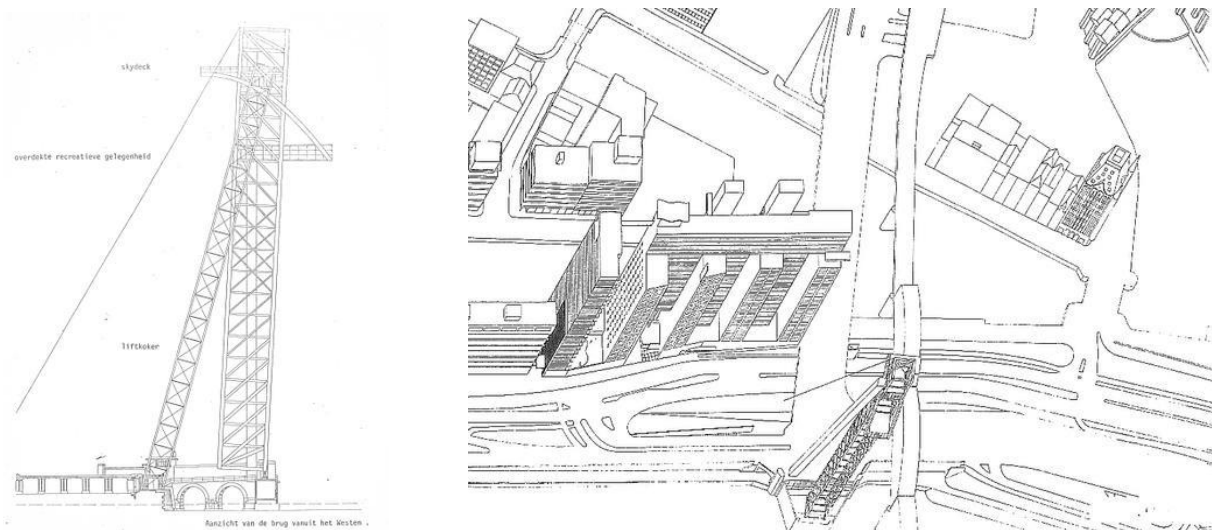
⁴⁰ MEUWISSEN J., “Delirious Rotterdam”, *Plan onafhankelijk* (maandblad voor ontwerp en omgeving), 1982, pp. 8-9.

⁴¹ GARGIANI R., *Rem Koolhaas/OMA: The Construction of Merveilles*, EPFL Press, Lausanne, 2008, pp. 90-93.

⁴² MEUWISSEN J., “Delirious Rotterdam”, *Plan onafhankelijk* (maandblad voor ontwerp en omgeving), 1982, pp. 8-9.

Perspectieftekening Boompjes met het Willem Molenbroek's Witte Huis op de voorgrond, Madelon Vriesendorp, 1980-82. ⁴³

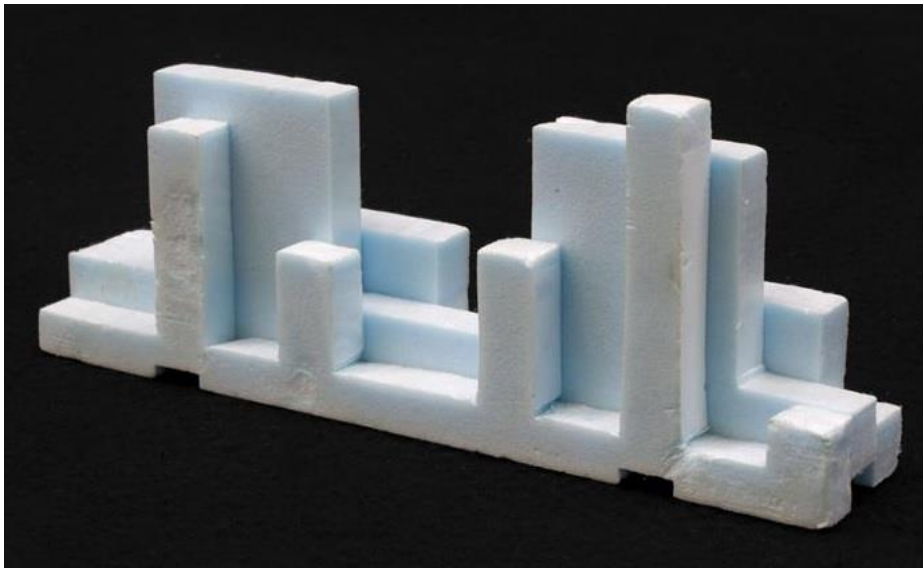
Willemstoren, Rem Koolhaas, 1980-82 ⁴⁴ Axonometrie project Boompjes, OMA, 1980-82 ⁴⁵

⁴³ http://www.joostmeuwissen.nl/site_media_joost/cms_images/post_img/img_101.jpeg, laatste raadpleging: 07/08/14.

⁴⁴ http://www.joostmeuwissen.nl/site_media_joost/cms_images/post_img/img_152.jpeg, laatste raadpleging: 07/08/14.

Stadhuis Den Haag

Een goed voorbeeld waarin zowel de theoretische als conceptuele stroming duidelijk zichtbaar zijn is het ontwerp van OMA voor het stadhuis in Den Haag (1986). Het ‘concept’ achter het gebouw is de onderverdeling van het gebouw in drie schijven. Vervolgens wordt voor elk *styrofoam* plaatje in ordeling verband een gabarit bepaald en tegen elkaar geschoven. Hierdoor krijgt men een gecompriëerde mini-skyline die mij sterk doet denken aan het ‘mini-Manhattan project’ van OM-Ungers voor Roosevelt Island (1974-75).⁴⁶ Dit brengt ons meteen bij het eerder theoretisch bepaald gedeelte. Enerzijds kan het project gezien worden als een eenzijdige dialoog met de Smithsons. Hoe onbepaaldheid combineren met architecturale specificiteit?⁴⁷ Anderzijds kan het ook worden beschouwd als een verderwerken op Koolhaas’ congestietheorie en de europeanisering van dit gedachtengoed in dit geval in de vorm van hoogbouw. Verder is de aanwezigheid van Koolhaas (al dan niet indirect) sterk te merken door de verwijzing naar de oesterbar op de 23ste verdieping van het gebouwencomplex, een directe verwijzing naar de scène aan het zwembad in de Downtown Athletics Club waarbij naakte mannen in bokshandschoenen oesters aan het eten waren. Maar ook het verdiepte plaza met een schaatsbaan omringd door horecazaken verraadt de betrokkenheid van Koolhaas. Rockefeller Center? Als laatste is er natuurlijk ook nog het symbolische gebruik van de materialen dat terugkeert: Steen langs de historische stadscentrum, een stalen grid langs de geplande stad (die na het wegvegen van dit grondgebied na WOII nog steeds in opbouw was), vliesgevels in het midden en betonnen panelen langs de zijkanten.⁴⁸

Styrofoam test-maquette Stadhuis den Haag, 1986⁴⁹

⁴⁵ http://www.joostmeuwissen.nl/site_media_joost/cms_images/post_img/img_152.jpeg, laatste raadpleging: 07/08/14.

⁴⁶ GARGIANI R., *Rem Koolhaas/OMA: The Construction of Merveilles*, EPFL Press, Lausanne, 2008, pp.29.

⁴⁷ ZAERA A., *El Croquis 53: Rem Koolhaas – OMA*, 1994, pp. 16.

⁴⁸ *Ibid.*, pp.130-135.

⁴⁹ http://searchassets.nai.nl/image/CIS/lightbox/MAQV_0949_a.jpg, laatste raadpleging: 07/08/14.

Ijsbad

Het Ijsbad (1989) is een schitterende illustratie van de ‘concept’ gebaseerde architectuur. OMA werd gevraagd in Groningen een multifunctioneel recreatiecentrum te ontwerpen. De ambitie van het collectief was duidelijk; een zeer dens gebouw neerzetten waarbij de interrelaties tussen de verschillende sporten de hoofdrol zouden spelen. Zowel de sportbeoefenaar als de toeschouwer zouden hierdoor de dynamiek van de verschillende sporten -die zich gelijktijdig zouden afspelen- kunnen aanschouwen (=congestie). Het overkoepelende concept is dit van een grote doos, die afhankelijk van de activiteit die er zich in afspeelt kan worden ‘omgetoverd’ tot een groot dak. Hierdoor speelt de wisselwerking tussen muur versus kolom natuurlijk een grote rol, een zeer simpel maar toch zeer cruciaal onderzoek waarin OMA in deze periode zeer sterk in geïnteresseerd was. Verder heb je de Chinese puzzel die staat voor de verwevenheid die men tussen de verschillende sportactiviteiten wou creëren. Het nat/ijs/droog-concept legt uit hoe men het gebouw onderverdeelt in verschillende stroken, elk gekarakteriseerd door een ander klimaat. De sportsandwich op zijn beurt stelt het ontwerp dan weer voor als een sandwich waarbij er gekozen wordt om het programma’s zowel onder als boven de ijspiste in een dense configuratie, te ontwerpen, waarbij de ijsbaan als ‘leegte’ gezien wordt. Hierdoor wordt er een zichtzone gecreëerd voor de tribune waardoor alle sporten bijna in een oogopslag binnen het gebouw zichtbaar worden. Als laatste heb je ook nog het concept dat uitlegt dat slechts de helft van het programma opgenomen is in de sportdoos, waardoor ook verschillende sporten buiten, zonder afdak, kunnen beoefend worden.⁵⁰

Hoewel deze concepten ook soms achteraf bepaald lijken te zijn -om het project eenvoudig begrijpbaar te maken voor de opdrachtgever- lijken verschillende concepten (zoals de verschillende klimaatstroken en de leegte boven de ijspiste bijvoorbeeld) ook een sterke leidraad geweest te zijn tijdens het ontwerpproces. Dankzij het uitputten van allerlei ideeën en concepten wordt het ontwerp uiteindelijk een mix van de overgebleven belangrijke concepten, die het uiteindelijk ontwerp zijn scherpte geeft.⁵¹

Wanneer men naar de voorstelling van het project kijkt wordt hun werkwijze duidelijk. Het ontwerp is zeer sterk bepaald door onderzoek, door het gebruik van foammaquettes, schetsen, cartoons, enzovoort...⁵²(de plannen en snedes zijn immers weinigzeggend). Werkwijzen die gedurende de jaren '80 binnenkomen in het ontwerpproces van OMA en wijzen op een nieuwe stroom van ideeën die personen teweegbrachten. Dit wordt duidelijk door een aantal dromerige schetsen die de limieten van het sportcomplex onderzoeken, samen met enkele cartoonachtige tekeningen die door hun eenvoud juist heel sterk de ambitie van het project uitleggen. Deze techniek was in de prille beginperiode van OMA nog niet te bespeuren.

“Mijn tijd bij OMA was zonder twijfel mijn basisopleiding. Het is de belangrijkste leerschool die ik doorlopen heb. Waar Koolhaas echter altijd zei dat hij niet wist wat het begrip ruimte was, heb ik nooit stilgestaan bij het verschil tussen tweedimensionaliteit en

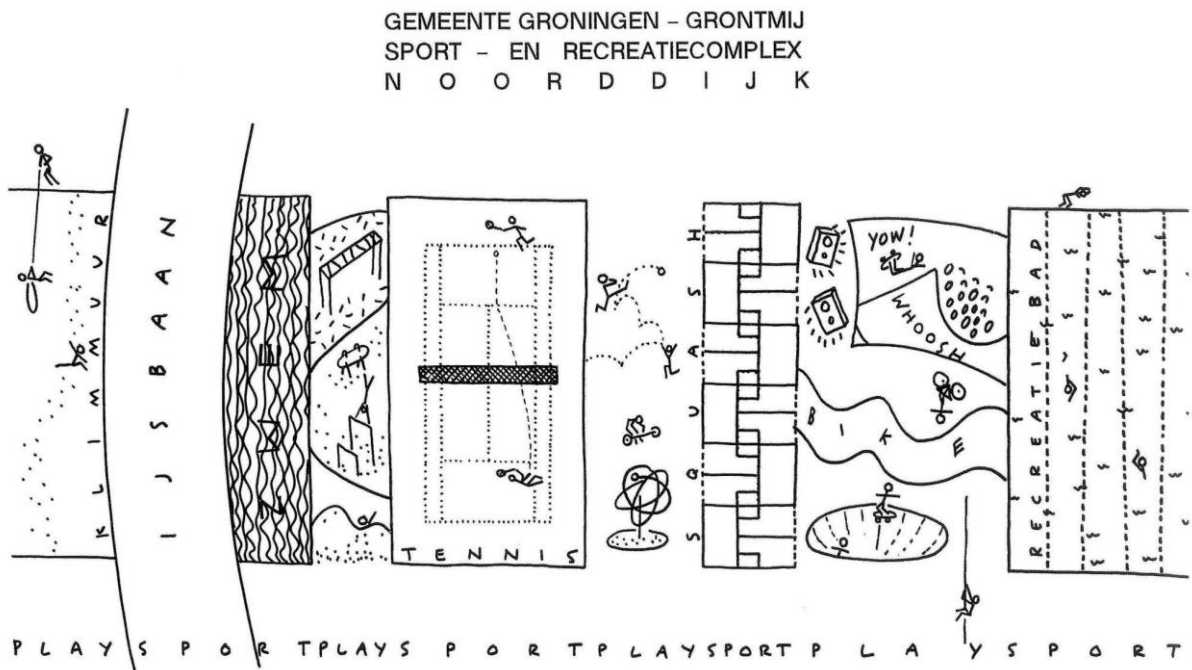
⁵⁰ Schriftelijke neerslag van studie onderstaande tekeningen.

⁵¹ Schriftelijke neerslag van studie onderstaande tekeningen.

⁵² Ibid.

driedimensionaliteit.” “In het begin waren we bij OMA heel erg bezig met het langs elkaar laten schieten van vormen en het maken van open hoeken, zeg maar de methode van De Stijl en het constructivisme. Op een gegeven moment vond ik echter dat het niet in overeenstemming was met de ware aard van een gebouw. Het 'om de hoek gaan van een materiaal' hoort bij de essentie van een gebouw, meer dan het opknippen in schijven, het laten botsen van vlakken en het maken van glooiende krommende muren. Dat is puur formalistisch. Wij doen dat nu alleen nog als er een duidelijke functionele reden voor is.”⁵³

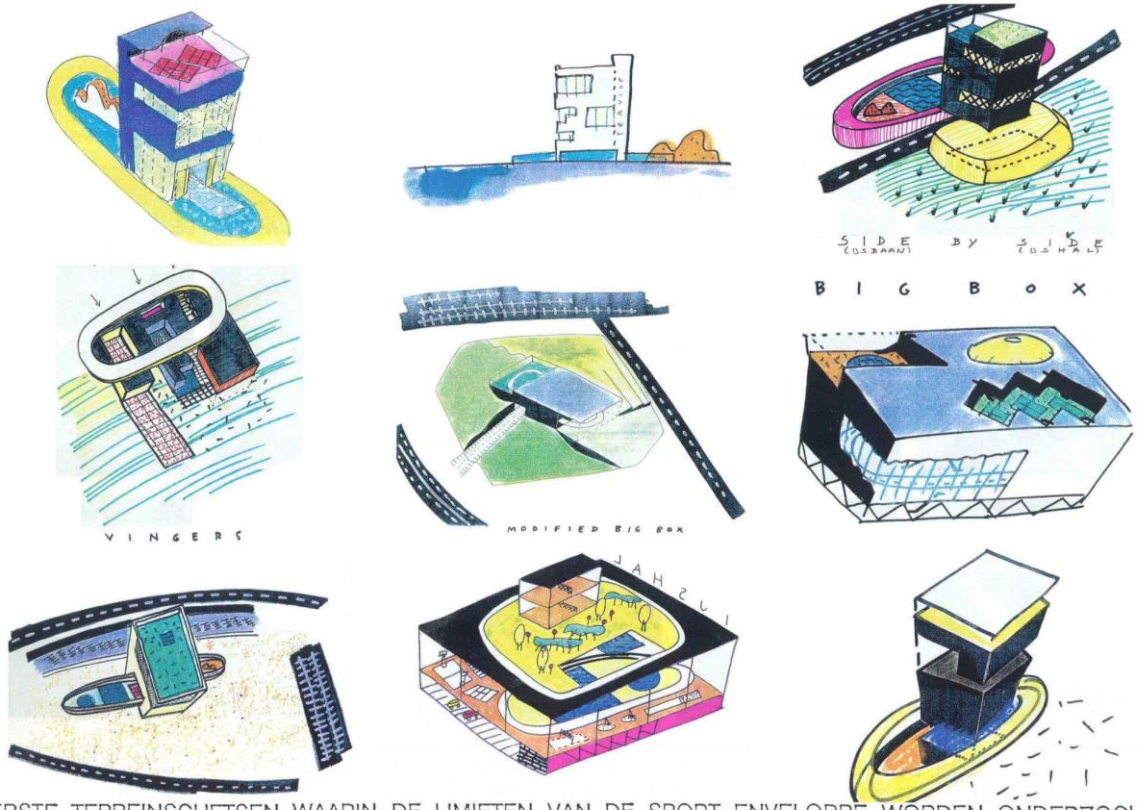
- Kees Christiaanse

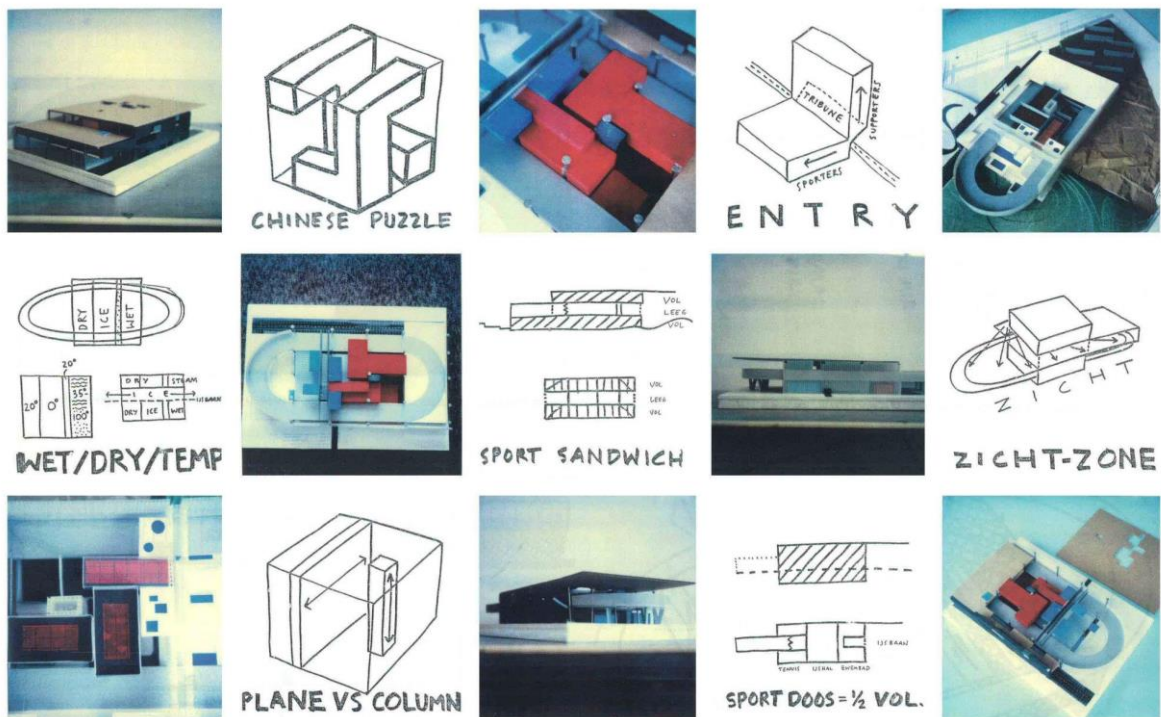
Projectvoorstelling OMA voor Ijsbad.⁵⁴

⁵³ ROOS R., “Architect Kees Christiaanse laat ruimte voor persoonlijke invulling”, *Trouw*, januari 1919.

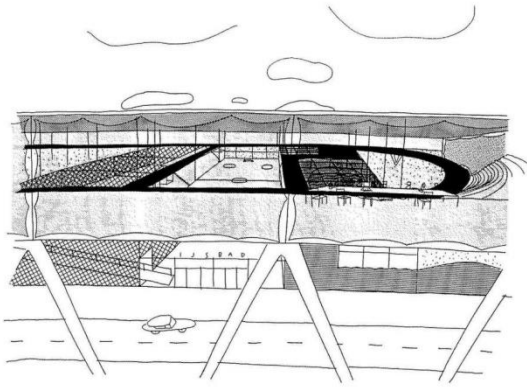
⁵⁴ Officiële facebookpagina OMA, uploads van het OMA Archief: https://www.facebook.com/OMA.AMO?ref=br_rs, laatste raadpleging: 07/08/14.

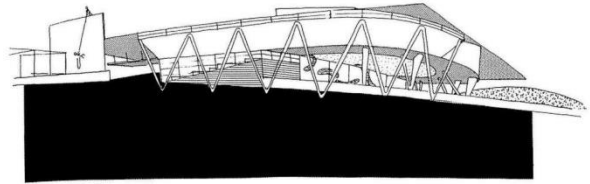
EERSTE TERREINSCHETSEN WAARIN DE LIMieten VAN DE SPORT-ENVELOPPE WORDEN ONDERZocht

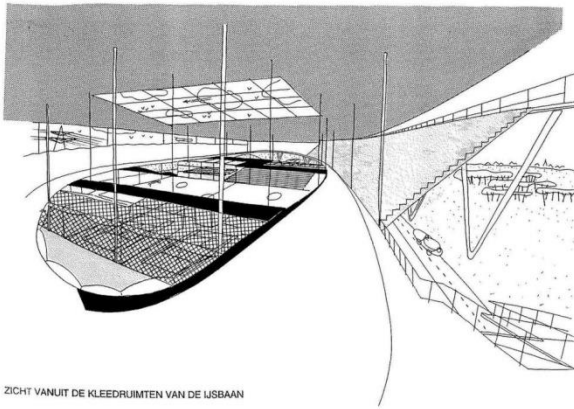
DIAGRAMMEN EN MODELLEN/CONCEPT EN VERTALING

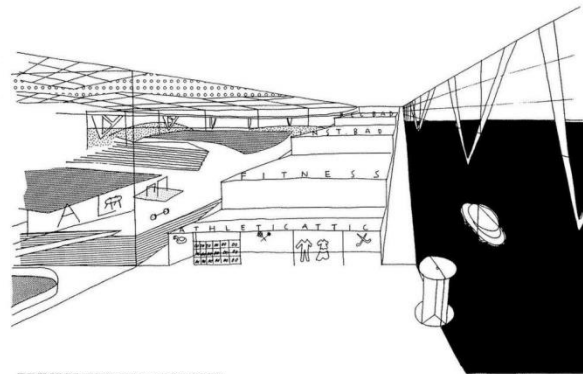
ZICHT VANUIT DE PERSRUIMTE

ZICHT VANOP HET VOORPLEIN

ZICHT VANUIT DE KLEEDRUIMTEN VAN DE IJSBAAN

ZICHT OP DE LOBBY VANUIT DE KANTOREN

ZICHTEN OP HET RECREATIECOMPLEX EN DE DRIE LANDSCHAPPEN

De mythe als katalysator voor vernieuwing

Een niet te onderschatten element van de populariteit van OMA is de mythe die Koolhaas in de beginjaren bewust rond zichzelf heeft geconstrueerd. Hoewel hij hier bijna nooit over spreekt, klapte hij tijdens de Maaskantprijs in 1986 voor één keer uit de biecht:

*“ De wereld heeft heimwee naar de architect als denker. De wereld is rijp voor de architect als visionair.... Het moet mogelijk zijn deze traditie weer op te nemen.... Er is een wederopbouwplan nodig van de mythologie van de architect. ”*⁵⁵

Deze uitspraak stond lijnrecht tegenover het gedeelte waarmee hij deze toespraak begon:

“ Dan nu de toespraak zelf. Ook daar heeft de Maaskantprijs me in een moeilijke situatie gebracht. Ik waande me definitief onkroonbaar. Ik heb nooit het idee gehad dat ik een prijs zou kunnen winnen. Waarom? Het is een merkwaardig gevoel, maar ik ben geen ik. ”^{56,57}

Koolhaas is zich maar al te goed bewust van het feit dat hij op zichzelf, als enkeling, nergens zou staan. Hij heeft wel degelijk de hulp nodig gehad van zijn vrienden, medewerkers en externen om het zover te schoppen. Wanneer hij over het werk van OMA spreekt, zal hij bijvoorbeeld steeds de ‘wij’-vorm gebruiken.⁵⁸ Toch is hij in de loop der jaren uitgegroeid tot het boegbeeld van OMA door zijn enorme charisma. Hij koos tot voor kort althans dan ook bewust voor zijn medewerkers niet actief in de kijker te plaatsen. Een goed voorbeeld van de spelletjes van Koolhaas is een fax van hemzelf naar Christian Basset (gepubliceerd in het boek SMLXL) in verband met de videobusstop te Groningen. Hij kiest er voor om maar één fax te tonen waarbij hij Christian oplegt hoe het bushokje er moet uitzien; ‘Maak iets heel assymetrisch, gebruik enkel hoeken van 90°, gebruik enkel echt marmer,...’. Op het einde zegt hij nog het volgende ‘ als je dit alles goed doet, zal het contract met de bus wel OK zijn’.⁵⁹ Hierbij wekt hij de indruk dat alle ontwerpen rechtstreeks van zijn hand afkomstig zijn en zijn medewerkers gedegradeerd worden tot uitvoerders... Maar de andere faxen krijgen we niet te zien. Misschien zijn er zelfs eerdere versies van de fax waarbij Christian zelf belangrijke beslissingen neemt in verband met het ontwerp? Het blijft koffiedik kijken. Opvallend, want het gebruik van de fax als communicatiemiddel wijst net op het omgekeerde fenomeen. Het wijst op een bepaalde afstand tussen Koolhaas en zijn medewerkers. Een fax zorgt er nu eenmaal voor dat er iets essentieels ontsnapt in de gedachtewisselingen tussen Koolhaas en zijn medewerkers, waardoor deze laatsten juist meer vrijheid krijgen.

⁵⁵ KOOLHAAS R., “Maaskantprijs voor Koolhaas : De wereld is rijp voor de architect als visionair” , *Archis*, n. 8, 1986, pp. 45.

⁵⁶ *Ibid.*, pp. 47.

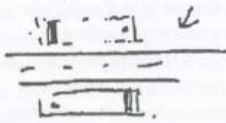
⁵⁷ Hoewel deze uitspraak over zijn boek *Delirious New York* gaat waarbij hij zichzelf vergelijkt met een *ghostwriter*, kan deze uitspraak ook toegepast worden op de rol die hij binnen OMA inneemt.

⁵⁸ COLENBRANDER B. J. F. et al., *Referentie OMA: de sublieme start van een architectengeneratie*, NAI Uitgers, Rotterdam, 1995, pp.4.

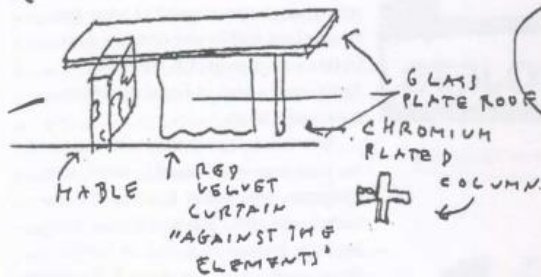
⁵⁹ KOOLHAAS R. et al. , *SMLXL*, 2de editie , The Monacelli Press, New York, 1998.

CHRISTIAN,
ABOUT THE ABRIS :

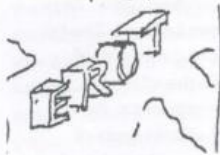
1) MAKE SOMETHING VERY A-SYMMETRICAL,
SO THAT THE EFFECT OF 2 IDENTICAL
OBJECT FACING EACH OTHER IS
AT IS STRONGEST

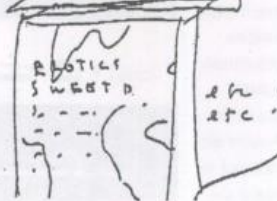
2) I STILL THINK AN IMPOSSIBLY DIGNIFIED
ABRI - LIKE MIES V.D. ROHE MEETS
DECAUX - COULD BE INTERESTING.
SO NO FAKE MARBLE, REAL MARBLE.

3) ONLY SIGN OF "VULGARITY"
DIFFERENT VIDEO PROGRAMS,
PROJECTED ON MARBLE WITH 3-D
METAL LETTERS:

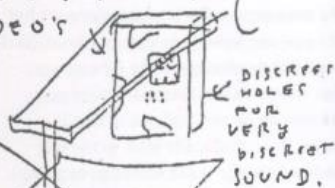
ON
OUTSIDE

5) IF YOU DO
ALL OF
THIS WELL,
THE CONTRAST
WITH THE
BUS WILL
BE O.K.

6) PLEASE:
ONLY 90°
ANGLES.
GOOD LUCK
Rem

7) MAYBE IN EACH
SLAB; TV WITH
VIDEO'S

See you!
PLEASE
FAK
FURTHER
ACTIVITY

Fax van Koolhaas aan Christian Basset over de Video Bus Stop, 1989.⁶⁰

⁶⁰ GARRITZMAN U. et al., "Diagrammen van het hedendaagse. OMA's litt le helper op de zoektocht naar het nieuwe", OASE, n. 48, 1998, pp. 90.

Naar mijn mening is het dan ook vooral het gebrek aan erkenning dat er voor zorgt dat medewerkers bij OMA vertrekken. Maar ook de werkmethode en de werklust zorgen ervoor dat vele medewerkers het vroeg of laat voor bekeken houden bij OMA.⁶¹ Dit valt af te leiden uit de lijst met de vertrekkende medewerkers eind de jaren '80: figuren als Xaveer de Geyter (1983-88), Willem Jan Neutelings (1981-86), Winy Maas (1991-93), Jacob Van Rijs (1991-93), Kees Christiaanse (1980-89), enz. (Stuk voor stuk architecten die naam gemaakt hebben na hun vertrek).

Naarmate OMA in de loop van de jaren '80 bekender wordt, melden zich steeds meer 'briljante geesten' uit de hele wereld bij het bureau. Het vertrek van oude medewerkers gaat natuurlijk ook gepaard met de instroom van nieuwe medewerkers met eigen ideeën over architectuur. Deze personen gaan op hun beurt hetzelfde lot tegemoet als hun voorgangers. Deze constante in- en uitstroom van werknemers zorgt er met andere woorden voor dat het bedrijf jong blijft, zodat OMA zich kan blijven richten op hetgeen er zich op dat moment in de samenleving afspeelt, waardoor men blijft rekening houden met de jongste ontwikkelingen op creatief en technologisch gebied.

*“ If people had stayed, I would be surrounded by people who now would be 55. It forces me to remain fresh. ”*⁶² – Rem Koolhaas

Belangrijke hedendaagse architecten het bureau verlieten in de vernieuwingsfase zijn onder meer: Dan Wood (1994 - 2003), Matthias Hollwich (1996-2006), Fernando Romero (1995-2000) en Bjarke Ingels (1998-2001)⁶³ OMA wordt door deze constante vernieuwing van het personeelsbestand een kweekvijver voor architecturaal talent, een systeem dat zich tot op heden in stand houdt.

⁶¹ COLENBRANDER B. J. F. et al., *Referentie OMA: de sublieme start van een architectengeneratie*, NAI Uitgers, Rotterdam, 1995, pp.1-24.

⁶² POGREBIN, R., “Joshua Prince-Ramus Leaving Koolhaas’s OMA to Start New Architecture Firm”, *The New York Times*, mei 2006.

⁶³ MAKOVSKY P., Baby Rems, *Metropolis Magazine*, januari 2011, pp. 61.

V. NOOD AAN EEN NIEUW BEGIN (1995)

Financiële moeilijkheden

*“I’m a hopelessly uncommercial person’ ... ‘It’s not my interest to become rich, It’s my interest to have an interesting life.’”*⁶⁴ - Rem Koolhaas

Tot 1995 zette OMA alles in op het creatieve. Ze namen deel aan talloze grote competities en aanvaardden slechts gedeeltelijk betaalde opdrachten. Het ging zelfs zo ver dat OMA meer dan ¼ van hun totale inkomen opnieuw uitgaven aan dit soort opdrachten. Hierdoor was men genoodzaakt om maquettes en tekeningen te verkopen om het hoofd boven water te kunnen houden. Maar het bureau bevond zich in een gevaarlijke situatie zo bleek wanneer de bouw van het geplande ZKM te Karlsruhe (1989) niet doorging. Dit zorgde voor een enorme teleurstelling maar ook voor zware financiële problemen. Er was geen geld meer, enkel nog schulden. Een groot deel van het personeel werd ontslagen en het bedrijf kwam voor 50% in de handen van De Weger Adviesgroep (een firma die zich bezig houdt met de exploitatie van het architecten- en ingenieursbureaus).⁶⁵

SMLXL

In datzelfde jaar werd *SMLXL* gepubliceerd (1995), Koolhaas' tweede boek in samenwerking met Bruce Mau. Op een van de eerste pagina's staat een uitvoerig dankwoord waarbij iedereen die bijdroeg tot de totstandkoming van de publicatie vernoemd wordt, waaronder een groot deel van zijn medewerkers bij OMA. Het boek luidt een afscheid in van een periode die volledig in het teken stond van creativiteit en vereeuwigt zowel de gerealiseerde en ongerealiseerde projecten van OMA. De maquettes, foto's, tekeningen, teksten, enz ... in dit boek versterken de mystiek die rond de projecten werd gecreëerd en dit grotendeels dankzij een al even geheimzinnig persoon:⁶⁶

*“ He loves pictures that don't look like him," Vriesendorp says. "I'll say, 'That photo doesn't look at all like you.' He'll say, 'Yeah, I like that one.' I think he's terrified that anyone will know what he's really like. ”*⁶⁷

Wat het boek *SMLXL* (1995) - en bij uitbreiding de architectuur van OMA in deze periode - voor een groot stuk doet is dingen beloven die architectuur -als puur gebouwde vorm- in werkelijkheid niet kan bereiken.⁶⁸ Dit was mogelijk net omdat zo weinig projecten van OMA in de beginperiode effectief gebouwd werden.

⁶⁴ LUBOW A., “Rem Koolhaas Builds: The world’s most influential architectural mind finally has something to show for”, *The New York Times Magazine*, 9 juli, 2000.

⁶⁵ Ibid.

⁶⁶ KOOLHAAS R. et al. , *SMLXL*, 2de editie , The Monacelli Press, New York, 1998.

⁶⁷ LUBOW A., “Rem Koolhaas Builds: The world’s most influential architectural mind finally has something to show for”, *The New York Times Magazine*, 9 juli, 2000.

⁶⁸ VAN GERREWEY C., “What are Men to Rocks and Mountains?": The Architectural Models of OMA/Rem Koolhaas”, *Oase*, n. 84, pp. 31-36.

*“ Most people busy with architecture secretly have other plans. ‘The narrative and the anecdote may sometimes dominate our preoccupation with architecture,’ said Rem Koolhaas in a discussion with Peter Eisenman in 2006. ”*⁶⁹

Het beste voorbeeld hiervan is misschien wel de maquette van Très Grande Bibliothèque, waarbij het programma - waar het uiteindelijk allemaal om draait - onzichtbaar is gelaten en in de maquette enkel de onzichtbare ‘massa’ wordt getoond. Denk bijvoorbeeld ook aan de foto van Villa Dall’Ava waarbij een aantal zwemmers op het dak staan opgelijnd om in het water te duiken. Een mythische architectuurfoto waarbij de kracht van de foto niet zozeer in het gebouw, dan wel in de opstelling van de architecten-zwemmers schuilt en het bijbehorende zicht op Parijs. Een kunstwerk op zich. Van diezelfde orde is het verhaal over Villa Dall’Ava waarbij het kleine meisje (dat later in het huis zou opgroeien) de maquette van het gebouw vernielt. Hierin staat ook beschreven hoe haar vader gearresteerd wordt omdat hij weigerde uit de weg te gaan voor de politie omdat hij aan het wachten was op ‘zijn’ architect, die hij na een lange zoektocht uiteindelijk toch gevonden had. De kudde architectuurstudenten die amper enkele dagen na de oplevering van het gebouw vanop de stoep binnen stonden te gluren in de villa is misschien wel het meest frappante bewijs van de mystiek van OMA ... De bouwheer wilde een meesterwerk, wel hij kreeg er één.^{70 71}

Duikers staan opgelijnd op het dak van Villa Dall’Ava.⁷²

⁶⁹ Ibid., pp.31-36.

⁷⁰ Ibid., pp.31-36.

⁷¹ KOOLHAAS R. et al. , *SMLXL*, 2de editie , The Monacelli Press, New York, 1998.

⁷² KOOLHAAS R. et al. , *SMLXL*, 2de. editie , The Monacelli Press, New York, 1998.

In *SMLXL* publiceert Koolhaas ook nog zelf enkele geschriften die niet gaan over de architectuur van OMA: *Bigness* en *The Generic City*. Hoewel deze geschriften nog steeds vernieuwend zijn - zij geven immers nog altijd een andere kijk op de architectuur -, verliezen ze al een heel pak van hun waarde. Ze kunnen beiden beschouwd worden als uitdiepingen van Koolhaas fascinatie voor fenomenen die zich voordoen zonder de nood aan architectuur. In *Delirious New York* pleit hij voor een architectuur die geen manifest nodig heeft, juist omdat deze architectuur reeds in Amerika zomaar voorkwam, en dit zonder enige sturing -. ⁷³ Zo gaat ook *Bigness* over de gevolgen van de immense schaalgrootte van een gebouw op zichzelf en zijn context. Hetzelfde geldt voor *The Generic City*, waarin Koolhaas het heeft over de gelijkenissen tussen de hedendaagse wereldsteden en hij eveneens beschrijft wat er van deze steden nog zou overblijven indien hun identiteit volledig zou verdwijnen. ⁷⁴

Het belang van *SMLXL* (1995) ligt dus niet zozeer in de theoretische geschriften van Koolhaas zelf. Maar eerder in de verhalen die Koolhaas (en zijn medewerkers) over de architectuur van OMA genereerden en de manier waarop deze wordt voorgesteld.

⁷³ KOOLHAAS R., *Delirious New York*, The Monacelli Press, New York, 1994.

⁷⁴ KOOLHAAS R. et al. , *SMLXL*, 2de editie , The Monacelli Press, New York, 1998.

VI. DE VERNIEUWING BINNEN OMA ROTTERDAM (1995-2002)

Interne werking

De structuur van het bureau vertoont in nog steeds grote gelijkenissen met de beginperiode. Zo is het nog altijd het geval dat Koolhaas de touwtjes in handen heeft, dat argumenten zoals tijd en kosten uit den boze zijn (in tegenstelling tot wat je zou verwachten na het bijna-faillissement). Ook blijft het horizontale organisatiemodel van kracht. Verder is er nog steeds geen echte routine of methode die het ontwerpproces bepaalt en de eerder vermelde ‘chaos’ lijkt nog steeds aanwezig te zijn, deze wordt zelfs bewust gecultiveerd. Alles is collectieve eigendom in het bureau, van een geodriehoek tot de werkplek. Verder is er een grote kans dat een team dat begint aan een bepaald project, de realisatie niet eens haalt, omdat de medewerkers zeer vaak van positie wisselen.⁷⁵

*“ ‘You have to be intensely flexible,’ says Veldman, just in order to work in an international, constantly changing office. ‘There is an enormous range required of types of work that you should be able to do. And you can be switched from one project to another overnight. We always try to get people to the right spots but it just doesn’t always happen in reality, so ... very versatile people are required. They have to respond quickly. There is never any settling down.’ ”*⁷⁶

Personeelsstructuur

Waar het personeelsbestand van OMA tussen ’75 en ’85 verdubbelt van 10 naar +/- 20 werknemers, heeft het bureau tussen ’85 en ’94 een recordaantal medewerkers +/- 70 in dienst. Na het bijna-faillissement van ’95 waar het aantal tijdelijk is teruggezakt tot ongeveer 40, groeit het in de daaropvolgende periode opnieuw aan tot een 200-tal werknemers in het jaar 2005.^{77 78}

Binnen OMA is een systeem tot stand gekomen waar veel van de werknemers relatief jong en onervaren zijn. Deze werken ongelooflijk hard en voor relatief weinig geld: de “vrijheid van slavernij” als arbeidsethos van OMA.⁷⁹ Dit kon enkel maar dankzij de naambekendheid van Koolhaas. Velen willen onder de ‘grote meester’ gewerkt hebben en lijken hem zelfs te aanbidden:

⁷⁵ OSWALT P. et al., “O.M.A. at work”, *Archis*, n. 7, 1998.

⁷⁶ <http://www.iconeye.com/architecture/features/item/9554-inside-oma>, laatste raadpleging: 08/08/14.

⁷⁷ KOOLHAAS R. et al., *SMLXL*, 2de. editie, The Monacelli Press, New York, 1998.

⁷⁸ <http://www.companyinfo.nl/>, laatste raadpleging: 09/08/14.

⁷⁹ <http://www.iconeye.com/architecture/features/item/9554-inside-oma>, laatste raadpleging: 08/08/14.

“ However, when Koolhaas walks through the office, you can feel the young architects ... shift slightly in response to his presence, like flowers to the sun.”⁸⁰

“ Uiteindelijk doe je iets voor Rem zijn goedkeuring.”⁸¹

“ You almost see it. The physical energy is different in the office when he’s here,’ says Stephanie Akkaoui, an architect at OMA. ‘When he’s here, there is not necessarily a sense of urgency, but the atmosphere is more vibrant, more energetic.’ People run rather than walk.”⁸²

Work work work door Wang Qingsong, met het CCTV gebouw op de voorgrond.⁸³

Naast de vele nieuwkomers binnen het bureau zijn er natuurlijk ook enkele *anciens*: personen die al geruime tijd voor OMA werken en hun ervaring gebruiken om de ontwerppraktijk te ‘sturen’. Het zijn zij die de rol van Koolhaas overnemen wanneer hij niet in Rotterdam is, of als hij te druk bezig is met andere dingen. Zij zorgen voor de bedrevenheid binnen het bureau, samen met ingenieurs en externe consultants (zie Hoofdstuk VI. Samenwerkingsverbanden).⁸⁴

“ At OMA, by contrast, there is staff churn, independence, and noise. New architects are always coming and going; important components of the design remain in flux up to the last second. ‘You can’t do this work with total jerks,’ says Ole Scheeren, one of the OMA project

⁸⁰ LUBOW A., “Rem Koolhaas Builds: The world’s most influential architectural mind finally has something to show for”, *The New York Times Magazine*, 9 juli, 2000.

⁸¹ A day at Rem Koolhaas’ Office, 2008 : <http://www.youtube.com/watch?v=SAJxRFu2eIo>, laatste raadpleging: 08/08/14.

⁸² <http://www.iconeye.com/read-previous-issues/icon-100-|-october-2011/inside-oma>, laatste raadpleging: 08/08/14.

⁸³ SCHEEREN O., “Ole Scheeren”, *Wallpaper*, oktober 2012, pp.13.

⁸⁴ OSWALT P. et al., “O.M.A. at work”, *Archis*, n. 7, 1998.

managers, 'but you can't do it with total professionals either. They are far too knowledgeable about the normal way, and they get completely blocked.' ”⁸⁵

De personeelsstructuur van OMA wordt gekenmerkt door een horizontaal organisatie-model: status is met andere woorden uit den boze. Een goed idee van een stagiair kan dus met andere woorden geïmplementeerd worden, zelfs al staat dit haaks op de oorspronkelijke gedachte van de projectleider. De ideeën van de projectleiders kunnen dan weer op elk moment ondermijnd worden door Koolhaas. Hoewel het oordeel van de oudere werknemers wel degelijk een bepaalde invloed heeft, is er slechts één echte baas: Rem Koolhaas.⁸⁶ Ook zijn oordeel kan beïnvloed worden door dat van een andere werknemer. Het beste voorbeeld van dit horizontale organisatie-model is misschien wel de keuze voor het concept van de CCTV toren in Beijing, waarbij Koolhaas eerst nog overtuigd moest worden door een van zijn werknemers:

“ The firm is so focussed on the interrogation of ideas that it can be hard to determine who contributed an idea in the first place. In Rotterdam, nobody would answer the question ‘Who came up with the notion of bending a skyscraper into a loop?’ Koolhaas said that he wasn’t sure. Scheeren evaded the question. Joshua Ramus eventually told me that the loop was the inspiration of a project architect named Fernando Donis. Yet to obsess over credit was to misunderstand OMA, Ramus explained. ‘Our creative process is very horizontal,’ he said. ‘As for where ideas come from, we don’t care if it’s Rem, me, or a student who’s been in the office for thirty seconds.’

Koolhaas told me that when he was first shown the loop concept he immediately admired its ‘terrifying beauty.’ Still, he hesitated. ‘Peter Eisenman had once proposed a Möbius-strip building for Berlin, and I don’t like to follow others,’ he said. ‘But then an associate reminded me that in Delirious New York I myself had imagined a building that loops around the Queensborough Bridge. I must have had a vague memory of it—an unconscious resonance. We decided that we could proceed.’ ”⁸⁷

Van geniale schets naar vage instructie

*“ ‘In terms of sketches, maybe you’ll get something scrawled in a fax,’ one OMA associate told me. ”*⁸⁸

Waar Koolhaas al van bij het begin zelf zeer weinig uittekent, zal dit nog verminderen naarmate het aantal medewerkers toeneemt. Koolhaas’ transformatie van mede-ontwerper regisseur naar regisseur-editor is hierbij voltooid.

⁸⁵ WOLF G., “Exploring The Unmaterial World”, *Wired*, n. 8.06, juni 2000.

⁸⁶ OSWALT P. et al., “O.M.A. at work”, *Archis*, n. 7, 1998.

⁸⁷ ZALEWSKI, D., “Intelligent Design: Can Rem Koolhaas kill the Skyscraper?”, *The New Yorker*, maart 2005.

⁸⁸ *Ibid.*

*“‘Does Rem Koolhaas draw at all?’ The question holds a provocation, though provocation is precisely what Rem taught me to value the most for two years of participant observation in his office. If I am to argue that he does not draw just because I have never seen him drawing, what does this tell us about the nature of design in the OMA or the specificity of their buildings? Whenever it looks like Rem is drawing he is usually scribbling on a printed diagram or making a plan to correct it, or selecting one design option among many, or giving input to the design process to further direct design reflection.”*⁸⁹

Hoewel het maken van ‘de geniale schets of tekening’ door de jaren heen gezien werd als een blijk van meesterschap - denk hierbij bijvoorbeeld aan de mythe waarbij Frank Lloyd Wright Falling Water in enkele uren tijd volledig op papier zette - weigert Koolhaas te tekenen. Het is niet de ‘hand van de meester’ die het bureau informeert, maar kinderlijke krabbels en bijna onleesbare kleine noten (een reden waarom Koolhaas vaak in hoofdletters schrijft). Hoewel dit kan beschouwd worden als een handicap, is kan dit anderzijds ook als een voordeel gezien worden. Het gebrek aan tekenvaardigheid zorgt voor een open geest.

De ‘geniale schets’ wordt door Koolhaas vervangen door de ‘vage instructie’, zoals bijvoorbeeld deze richtlijnen voor de bibliotheek van Jussieu (1992): ‘ontwerp een plattegrond die op een doorsnede lijkt en een doorsnede die op een plattegrond lijkt’⁹⁰. Een belangrijk verschil, omdat de interpretatie van de medewerker hierbij is vereist. De ontwerper bij OMA die zo’n vage instructie voorgeschoteld krijgt, wordt hierdoor gedwongen een zoektocht te ondernemen, eerder dan bijna breinloos proberen te achterhalen hoe een bepaalde schets van de sterarchitect vertaald kan worden naar een bouwbare constructie. Het is enkel wanneer de instructie toch te letterlijk wordt genomen of een ontwerp te vlot van de grond lijkt te komen, dat Koolhaas ingrijpt.⁹¹

Het productieproces

Een belangrijke verandering binnen de werking van OMA is het feit dat er niet langer ‘theoretische discours’ wordt verkondigd zoals in de beginperiode. Sterker nog, dit type wordt zelfs volledig vermeden. Koolhaas maakt een sterk onderscheid tussen de productie van zijn bureau en zijn (theoretische) geschriften.

*“ For the work in the office it is considerably more important to be familiar with James Bond films than the theoretical discourses of Eisenman or Kipnis, Deleuze or Derrida.”*⁹²

*“ His aversion to developing a repertoire is so great that at one time he wanted to ban his book SMLXL from the office.”*⁹³

⁸⁹ YANEVA A., *Made by the Office for Metropolitan Architecture: An Ethnography of Design*, 010 Publishers, 2009, pp. 10.

⁹⁰ COLENBRANDER B. J. F. et al., *Referentie OMA: de sublieme start van een architectengeneratie*, NAI Uitgers, Rotterdam, 1995.

⁹¹ Ibid.

⁹² Ibid.

Dit heeft tot gevolg dat ontwerpen dus nog amper bepaald worden door discussie, maar eerder door productie. Het maken van schetsen, maquettes, tekeningen, collages, diagrammen, computerperspectieven is nu het hart van OMA. Het zijn dan ook de visuele methodes (niet de tekstuele) die in het ontwerpproces de overhand genomen hebben. Koolhaas reageert enkel nog op datgene dat gezien kan worden. Het diagram en de maquette vormen de kern van het ontwerpproces. De computer wordt dan weer gebruikt voor representatie.⁹⁴

Het diagram

Het diagram - meestal getekend met een dikke zwarte balpen - dient om ideeën te verduidelijken in de beginfase van het onderzoek (het duidelijk aflijnen van concepten), met andere woorden om het concept duidelijk af te lijnen. En voor het onderzoek van de individuele parameters.⁹⁵

*“ The diagram serves principally for the development and clarifying of ideas in early phases and is, moreover, indispensable in order to communicate by fax. Fifty percent of the time Rem is on the road - in the USA, Asia or Europe, visiting clients, on building sites, at colleges, at lectures or just at home in London - and he wants to be kept up to date about the development of the projects on a daily basis. Therefore towards evening, the teams look at the results of the day, structure and select the material and reduce it to its quintessence - in small diagrams, easy to read and to fax, short explanations and mottos - on 10, 20 or more pages. The necessity to convey the results to someone 'from outside' in a comprehensible fashion leads to a reflection on the otherwise rather undirected production, to a reduction of the plethora of options to the essential and to checking whether new thoughts and ideas are in agreement with the basic concept. ”*⁹⁶

De maquette

De conceptmaquettes worden dan weer gebruikt om ideeën te vertalen naar de derde dimensie. Meestal zijn deze maquettes letterlijke vertalingen van de reeds bedachte diagrammen. In eerste instantie bestaan deze maquettes uit blauwe styrofoam, een zeer ruw basismateriaal. Maar eenmaal het basisconcept gevonden, wordt zeer snel kleur toegevoegd en worden ze niet enkel meer vervaardigd uit foam, maar uit allerlei verschillende materialen. In een verder stadium dient de originele maquette dan weer om te verifiëren of het originele concept geen kracht verloren heeft.⁹⁷

*“ Let's push some foam and see what will come out of it. ”*⁹⁸
- medewerker OMA

⁹³ Ibid.

⁹⁴ Ibid.

⁹⁵ Ibid.

⁹⁶ Ibid.

⁹⁷ Ibid.

⁹⁸ YANEVA A., *Made by the Office for Metropolitan Architecture: An Ethnography of Design*, 010 Publishers, 2009, pp. 56.

*“ If you try desperately to find a smart idea, you go cutting foam. ”*⁹⁹
- medewerker OMA

Alternatieven

Zoals reeds eerder aangehaald kan men door de toename van het aantal medewerkers bij het ontwerpproces nu ook terugvallen op een groot aantal alternatieven, dit zowel voor het overkoepelende geheel als voor de deelaspecten van een ontwerp. Omdat men nu toch over voldoende mankracht beschikt, wordt het bovendien mogelijk om alle opties zo lang mogelijk open te houden, waardoor alternatieven tot in een laat stadium parallel met elkaar kunnen ontworpen worden.¹⁰⁰

*“ I think the best thing OMA teaches is to develop many options for each design problem. Every time a new project comes to the office, a team of 3-5 people start making design proposals at least for a couple weeks. So with every new design question there can be at least 20-30 ways to answer. Then together with Rem through multiple discussions a concept gets chosen. So the process is very transparent and very much dependent on the team. And since there are many ideas on the table, one does not feel intimidated to put a crazy / stupid / ugly idea on the table as well. The pressure is off once you stop worrying about designing the building in one go. This is what the office does really well. Make people compete to produce more and better ideas. It is a great school. ”*¹⁰¹

*“ ‘It’s a luxury,’ says Akkaoui. ‘When you have creative minds you get a lot of ideas. The luxury product is in the fact that we can actually test all of them. Of course, it’s wasteful but that is what makes it a luxury. When you are in the creative process and you have an idea, you just want to see it and test it, and see if it has potential to develop.’ ”*¹⁰²

Vrijheid

De afstand die Koolhaas neemt van het ontwerpproces zorgt voor een enorme vrijheid bij de medewerkers. Alle ideeën mogen uitprobeerd worden, hoe gek of idioot ook:

*“ Architecture is very flexible and almost everything is possible except flocking the building in the air. So, in a way, if you really want to do it, you can do it in this office. ”*¹⁰³
- Rem Koolhaas

“ OMA’s internal culture is notoriously high-octane – even in a profession known for long hours and high pressure. Danish architect Ingels, who left OMA a decade ago, recalled that its atmosphere ‘was like this cult’. The rigour and clarity of OMA’s architecture emerged from an anarchic creative pressure cooker. Mark Veldman, a project architect, describes conditions as paradoxical: ‘In one sense, there is absolute freedom. There is, in a way ... no pressure. You walk in and you do your thing.’ But rather than leading to a laid-back culture,

⁹⁹ Ibid., pp. 57.

¹⁰⁰ OSWALT P. et al., “O.M.A. at work”, *Archis*, n. 7, 1998.

¹⁰¹ <http://archinect.com/features/article/91841> , laatste raadpleging: 08/08/14.

¹⁰² <http://www.iconeye.com/architecture/features/item/9554-inside-oma>, laatste raadpleging: 08/08/14.

¹⁰³ YANEVA A., *Made by the Office for Metropolitan Architecture: An Ethnography of Design*, 010 Publishers, 2009, pp. 31.

the work ethic is fanatical. 'You can walk out or you can stay the whole night and you can work here. You have a freedom to continue to work. On the other side, there is lots of pressure for project leaders and project architects, in terms of delivering, in the end.' ”¹⁰⁴

Zelfreflectie

In 2005 geeft Joshua-Ramus aan dat de focus binnen OMA niet langer bij het ontwerpen zelf ligt, maar bij het maken van kritische keuzes (voornamelijk door Koolhaas) uit de verschillende aangeleverde alternatieven:

“ 'People think that Rem creates everything, but he doesn't. He often reacts to the creations of his staff.' Joshua Ramus, the partner in charge of the Seattle library project, said, 'The remarkable thing of which Rem is the author, explicitly, is the office's process. A thousand years from now, that's what people will say was truly new about Rem. What the oma process focusses on is not the creator but the critic. In our way of working, the important person is the one who is shown various options and then makes a critical decision. The result is better architecture.' ”¹⁰⁵

Het is dus de interactie tussen Koolhaas en zijn werknemers, het heen en weer kaatsen van de ideeën, die zorgen voor een sterker ontwerp. Zoals een medewerker het met een mooie metafoor verwoordde:

“ 'I'm tired, I can't keep playing Ping-Pong like this,' Koolhaas responded tersely: 'Make it perfect. And then the game will be over.' ”¹⁰⁶

“ Rem is a magician in terms of quality of work and thinking he is able to get out of people.”
¹⁰⁷

Expressieve architectuur

De verschuiving waarbij Koolhaas nu de functie van editor-regisseur inneemt, het theoretische discours ontbreekt en de verschuiving naar het uitwerken van allerlei alternatieven plaatsvindt (waardoor de maquette en het diagram een grotere rol spelen dan ooit tevoren) vindt men uiteraard ook terug in de architectuur die men produceert. In OMA's rangen wordt vaak spottend gesproken over twee stromingen binnen hun bureau. OMA Classic en OMA Swoosh (genoemd naar de productlijnen van het merk Nike). OMA Swoosh wordt beschouwd als de nieuwe lijn, gekenmerkt door veel expressievere vormen.¹⁰⁸

Hieronder vallen projecten als Seattle Public Library (dat kan gezien worden als het keerpunt, 1999-2005), Casa da Musica (1999-2005), Les Halles (2003-04), CCTV (2002-04), Whitney Museum (2001-02), enz.

¹⁰⁴ <http://www.iconeye.com/read-previous-issues/icon-100-|october-2011/inside-oma>, laatste raadpleging: 08/08/14.

¹⁰⁵ ZALEWSKI, D., “Intelligent Design: Can Rem Koolhaas kill the Skyscraper?”, *The New Yorker*, maart 2005.

¹⁰⁶ Ibid.

¹⁰⁷ BERNSTEIN, A., “Architect Rem Koolhaas' Protégés”, *The Wall Street Journal*, januari 2014.

¹⁰⁸ YANEVA A., *Made by the Office for Metropolitan Architecture: An Ethnography of Design*, 010 Publishers, 2009, pp. 36.

Linkerkolom: nieuwe generatie met achtereenvolgens Casa Da Musica (1999-2005), Seattle Public Library (1999-2004), Whitney Museum (2001-2002). Rechterkolom: oude generatie met achtereenvolgens Trés Grande Bibliothèque (1989), Jussieu library (1992), City Hall (1986).¹⁰⁹

¹⁰⁹ <http://oma.eu/>, laatste raadpleging: 08/08/14.

Opvallend is de tweedeling die hierdoor ontstaat in het bureau:

*“ There is a split in the office. The older generation are more for the classic line than for the swoosh line. For example, the people from the older generation don't like Whitney, because for them it's just a shape, but I think it's so beautiful they can't imagine it. ”*¹¹⁰

De verandering die ontstaat in de architectuur van OMA wijst er ontegensprekelijk op dat de invloed die de nieuwe generatie werknemers op de ontwerpen uitoefent toeneemt, terwijl deze van Koolhaas afneemt. De maquette en het diagram zijn intussen de belangrijkste instrumenten geworden en lijken de overhand te nemen in het ontwerpproces. Dit is van nu af dan ook sterk waarneembaar in de gebouwen.

*“ And if you look at Cordoba, it's all new line. It can be a model, it can be a diagram. ”*¹¹¹

Een voorbeeld hiervan is Casa Da Musica (1999-2005): een gebouw dat simpelweg gestoeld is op de uitvergroting van het eerder ontworpen Y2K-woonhuis (1998). Het ontwerp wordt volledig gebaseerd op een ontwerphandeling - namelijk het verschalen - waarbij het concept van het huis (het wegnemen van massa uit een bepaald irregulier object) de centrale parameter wordt voor de te ontwerpen concertzaal. Een geniale zet, omdat het concept als huis veel minder betekenis had dan als concertzaal.¹¹² Door de uitvergroting ervan kan een concertzaal die normaal doosvormig is, nu een Boulléaans volume aannemen dat zich als icoon manifesteert in de stad en zelfs vanuit de zaal schitterende uitzichten biedt op de omgeving - wat heel ongebruikelijk is -. OMA slaagt er hier in betekenis te creëren uit een gebouw louter gebaseerd op een simpele ontwerpbeweging en dit zonder enig theoretisch kader:

*“ In the Porto concert hall, the architect [Koolhaas¹¹³] has found a perfect expression for his vision. And the result suggests he has reached the full height of his powers. ”*¹¹⁴

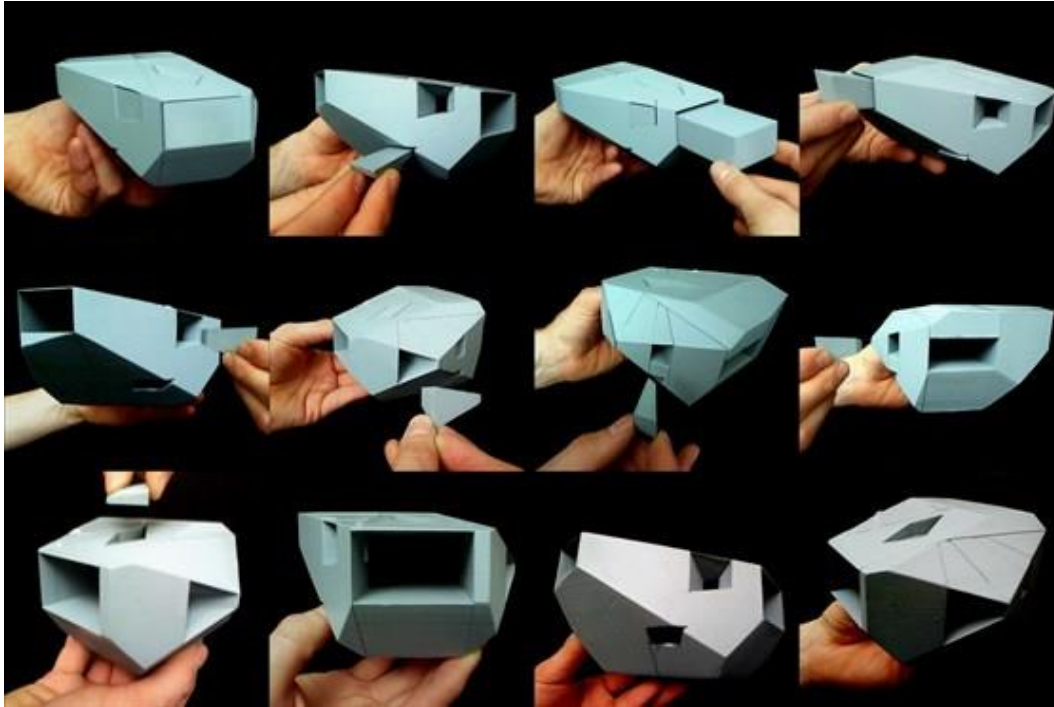
¹¹⁰ YANEVA A., *Made by the Office for Metropolitan Architecture: An Ethnography of Design*, 010 Publishers, 2009, pp. 37.

¹¹¹ Ibid., pp. 36.

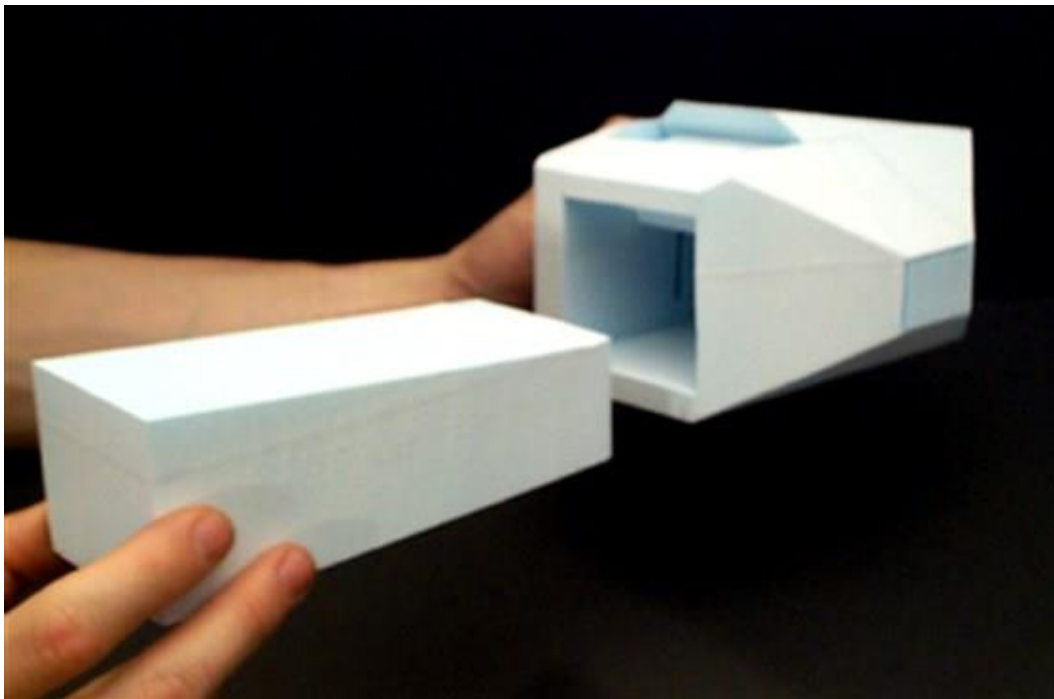
¹¹² Ibid., pp. 86.

¹¹³ Hier zou de auteur eigenlijk OMA moeten vermelden, in plaats van het werk toe te schrijven aan één persoon.

¹¹⁴ OUROUSSOFF N., “Rem Koolhaas Learns Not to Overthink it”, *The New York Times*, 10 april, 2005.

Concept voor Casa Da Musica, een uitvergroting van het concept voor het Y2K-huis.¹¹⁵

Concept voor het Y2K-huis.¹¹⁶

¹¹⁵ http://www.oma.eu/contentimages/projects/2005-CASA-DA-MUSICA/Casa-da-musica-totalbluemodel_big.jpg, laatste raadpleging: 09/08/14.

¹¹⁶ <http://www.oma.eu/projects/1998/y2k-house/>, laatste raadpleging: 09/08/14.

Samenwerkingsverbanden

Eind jaren '80 raakte Koolhaas in de ban van samenwerkingsverbanden en hun positieve invloed op ontwerpen. Een fascinatie die nooit meer zal verdwijnen in het werk van OMA en zelfs nog sterk zal toenemen naarmate het collectief uitgroeit tot een wereldspeler. Opvallend hierbij is het ruime beroepsveld dat deze samenwerkingsverbanden overspannen. Het gaat niet enkel over samenwerkingsverbanden met ingenieurbureau's, (lokale) architectenbureau's, landschapontwerpers, enz., maar ook over samenwerkingsverbanden met grafische ontwerpers, modehuizen, academici, fotografen, enz. Dit zowel voor korte als lange termijn. Zowel de samenwerkingsverbanden op korte- als lange termijn voeden het collectieve brein dat OMA ondertussen geworden is met nieuwe ideeën, waardoor stagnatie vermeden wordt.

*“ I have complete horror of what happens to architects when they are really alone and how boring and unbearable and “important” their work becomes. To fight against the insipient mania of loneliness, have become more and more interested in involving other people in the designs. And from that moment onwards, we organized most of the new competitions with teams, partly from the office, but partly from outside. And such a formula generated that kind of explosion that took place with the Library competition and with the building in Karlsruhe. I am now interested in resisting this ‘loneliness’ through working together with other architects. ”*¹¹⁷

Figuren als Petra Blaisse (Inside/Outside), Cecil Balmond (Ove Arup), Irma Boom, Vincent de Rijk, Miuccia Prada (Prada) , Bruce Mau (Bruce Mau Design), Maarten Van Severen, enz. hebben allen hun stempel gedrukt op het werk van OMA. Omdat het bespreken van al deze personen en hun invloed op OMA ons te ver zou leiden, bespreek ik hier enkel Cecil Balmond en Vincent De Rijk:

¹¹⁷ ZAERA A., *El Croquis 53*: Rem Koolhaas – OMA, 1994, pp. 8-9.

Cecil Balmond

Deze befaamde ingenieur van Ove Arup werkte (sinds midden de jaren '80) mee aan meer dan 30 projecten van OMA. Vele daarvan zijn projecten die het collectief beroemd maakten, waaronder Villa à Bordeaux (1994-98), De Kunsthal (1987-92), Seattle Public Library (1999-2004) en Casa da Musica (1999-2005). Het belang van Ove Arup en in het bijzonder Balmond ook wordt dan ook niet onder stoelen of banken gestoken door de meester zelve:

*“ When we work together there's more to it than just an engineer saying you need a column there, support there' 'Cecil has changed my outlook on structure and enabled me to rethink architecture ”*¹¹⁸

- Rem Koolhaas

Jencks schreef over Balmond zelfs het volgende:

*“ Cecil Balmond is the world's leading thinker on form and structure. He's the power behind the throne. ”*¹¹⁹

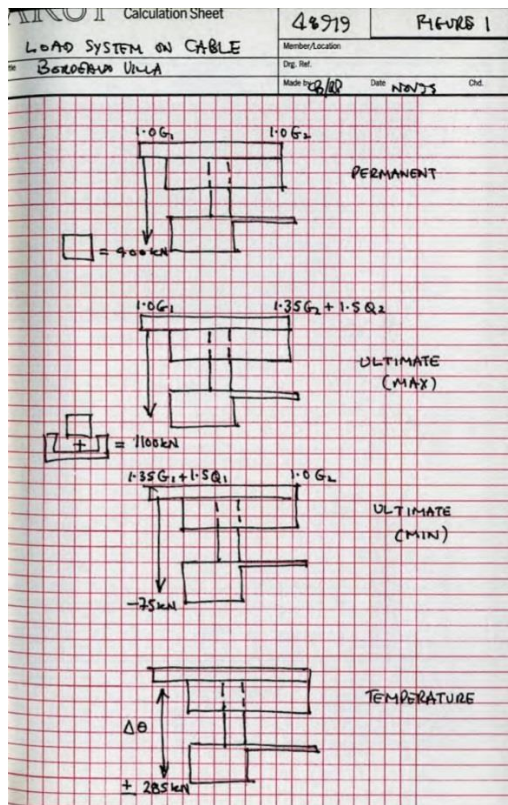
Maar alle lof naar Balmond toeschuiven zou te simpel zijn. Het is juist de synergie tussen Balmond en Koolhaas/OMA die zorgt voor schitterende ontwerpen, zoals bijvoorbeeld de ingreep bij het Maison à Bordeaux, waar het kantelende bovenvolume overeind gehouden wordt door een trekker :

*“ In the Bordeaux house, a mirrored cylinder contains a staircase for the wife and children to move between floors. The cylinder is also a column that helps to support the upper level. Had it been placed in the center of the house, the engineering would have been relatively simple. But Koolhaas wanted asymmetry. Accordingly, his engineer, Cecil Balmond, tied a cable to the house's overhead beam, which rests on the cylinder and from which the upper floor is in part suspended; he then attached a counterweight to the other end of the cable to compensate for the asymmetrical placement of the beam. When Koolhaas heard the idea, he was thrilled. Rem said: 'Great! Let's have a boulder to accentuate the instability', Balmond recalls. 'I said, 'No way' Leaving the counterweight as a boulder above ground would be dangerous. ”*¹²⁰

¹¹⁸ KABAT. J., “The Informalist”, *Wired*, n. 9.04, april 2001.

¹¹⁹ Ibid.

¹²⁰ LUBOW A., “Rem Koolhaas Builds: The world's most influential architectural mind finally has something to show for”, *The New York Times Magazine*, 9 juli, 2000.

Structurele schetsen voor Villa Bordeaux door Cecil Balmond.¹²¹

Vincent De Rijk

Vincent De Rijk is een maquettebouwer uit Rotterdam die reeds lang maquettes maakt voor OMA's belangrijkste competities. Voorbeelden hiervan zijn de bekende maquettes uit plaaster voor Trés Grande Bibliothèque (1989) en CCTV (2003), maar ook de maquettes voor Universal Headquarters (1996), en het Luxor Theater (1998), Les Halles (2004), Taipei Performing Arts Centre (2009), enz.¹²²

De invloed die Vincent De Rijk heeft op het ontwerpproces en de maquettes van OMA wordt perfect beschreven door Ole Scheeren:

*“ Contrary to what might be expected, the model that enters the workshop of Vincent and the model that comes out of it could be quite different. ‘ Vincent is the one who injects perhaps even more subjective qualities into things and that is why we were led to work with him, argues Ole. Vincent does not simply follow the instructions of the architects on how to produce the final model, completing a simple technical task. Known for his experimental style, he rather tries to interpret the design and generate new creative solutions. ’ ”*¹²³

¹²¹ BALMOND C., *Informal*, Prestel, 2007, pp.31.

¹²² <http://www.vincentderijk.nl>, laatste raadpleging: 09/08/14.

¹²³ YANEVA A., *Made by the Office for Metropolitan Architecture: An Ethnography of Design*, 010 Publishers, 2009, pp. 86.

Case Study: Seattle Public Library

Om aan te tonen dat de meesterwerken van OMA meer inhouden dan enkel de persoonlijke ingevingen van een geniale architect (zijnde Rem Koolhaas) koos ik ervoor om het ontwerpproces van één van OMAs bekendste latere werken -de Seattle Public Library (1999-2004)- uitvoerig te bespreken. Hierbij ligt de focus op de vier belangrijkste elementen in het ontwerp te bespreken: het concept, de structuur en de boekenspiraal (een van de belangrijkste deelaspecten in het ontwerp), om te eindigen met een korte paragraaf over het interieur.

Een globaal zicht op Seattle Public Library.¹²⁴

Concept

Het proces dat voorafging aan de bouw van de Seattle Public Library was op zijn zachtst gezegd abnormaal. In plaats van een ontwerpcompetitie te houden besloten de opdrachtgevers een publieke oproep te doen aan bereidwillige architectenbureau's. Hieruit selecteerde men 5 firma's, die uitgenodigd werden om naar Seattle af te reizen. Eenmaal aangekomen werden ze verzocht een ontwerpvragestuk op een dag op te lossen en dit daarna voor te stellen aan een stadscomité. Zodra twee van de vijf geselecteerde firma's dit te horen kregen, trokken ze zich terug. Een derde viel af na deze proef. Hierdoor bleven enkel Steven Holl Architects en OMA over. Hoewel Holl oorspronkelijk uit Seattle afkomstig is, was het OMA's voorliefde voor

¹²⁴ <http://www.rex-ny.com/work/seattle-library/>, laatste raadpleging: 09/08/14.

onderzoek en het gemak waarmee Koolhaas de ideeën uit de doeken deed voor een publiek van 5000 toehoorders die de opdrachtgevers uiteindelijk over de streep trokken.¹²⁵

Na het verwerven van de opdracht vroeg OMA het comité meteen toestemming voor een onderzoeksperiode van drie maand. Deze periode moest de architecten en bibliothecarissen dichter bij elkaar brengen. Daarom vertrokken de architecten op een cultureel uitwisselingsprogramma. Twee trips werden georganiseerd, zowel naar Europa als de VS, waar men verschillende bibliotheken bezocht. Hierbij ontdekte de groep dat flexibiliteit al gauw leidde tot generieke, repetitieve en/of vage ruimtes. Ongeprogrammeerde ruimtes werden snel ingenomen door andere functies die nodig waren in de bibliotheek zoals opslag van boeken. Verder werd er ook ingegaan op de interesse van de bibliothecarissen die al sinds 1996 een onderzoek gestart waren naar de manier waarop de hedendaagse technologie het boek zou vervangen. Daarom consulteerden ze een week lang specialisten in technologie, waaronder Microsoft, MIT Media Lab, Amazon, Carnegie Mellon's Library, enz. Aan het einde van deze onderzoeksfase werden door OMA twee kernprincipes vooropgesteld waarop het uiteindelijk ontwerp zich zou baseren. Het eerste uitgangspunt was dat het boek een belangrijk medium zou blijven (een zeer gematigde standpunt in 1999), maar dat andere technologieën wel hun plaats moesten krijgen naast het boek, zonder weggedrukt te worden. Ten tweede ging men ervan uit dat niet-traditionele verantwoordelijkheden binnenslopen in het programma van de bibliotheek, namelijk het sociale aspect. In het begin waren de opdrachtgevers hier echter moeilijk van te overtuigen. Daarom namen de ontwerpers het opgegeven programma opnieuw onder handen. Ze combineerden alle sociale en niet-sociale aspecten van het programma en kwamen zo tot de conclusie dat slechts 32 % van het gevraagde programma nog betrekking had op boeken, terwijl de rest van het programma naar sociale activiteiten ging. Hierdoor wist men de opdrachtgevers te overtuigen.^{126 127}

Het ontwerpteam keerde terug naar Rotterdam en ging aan de slag met de hiervoor vermelde kernprincipes. Ze vertrokken van het concept van gecompartmenteerde flexibiliteit: een concept dat voor een strikte splitsing tussen de stabiele en onstabiele programma's zorgt, zodat het vaste programma de sociale functies mettertijd niet zou opslokken. Men paste dit concept toe op het vooropgestelde programma en kwam zo tot vier instabiele¹²⁸ en vijf stabiele¹²⁹ clusters. Hierbij werden de stabiele clusters van het diagram (met hun bijbehorende grootheden in m²) letterlijk vertaald naar rechthoekige dozen. Dankzij het uit elkaar trekken van de dozen onstonden vier platformen (op het dak van deze dozen) die plaats boden aan het instabiele programma. Vervolgens werden de verschillende dozen ten opzichte van elkaar verschoven om verbanden te leggen tussen de verschillende verdiepingen, lichtinval te garanderen waar nodig, uitzichten op de stad te creëren en aan de zoneringswetten te voldoen. Nog geen drie weken later vloog het team terug naar Seattle met het voorontwerp.¹³⁰

¹²⁵ STEEN K. et al., "The Making of a Library", *Metropolis Magazine*, oktober 2004, pp. 98-100.

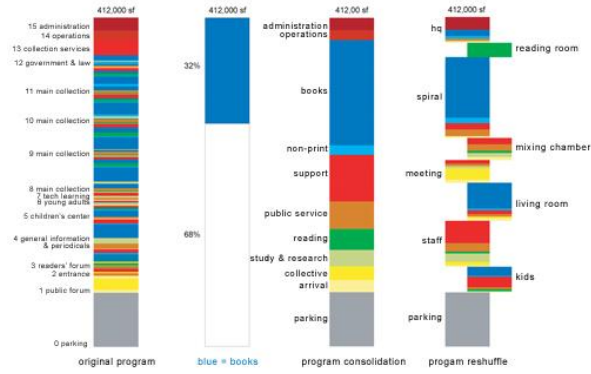
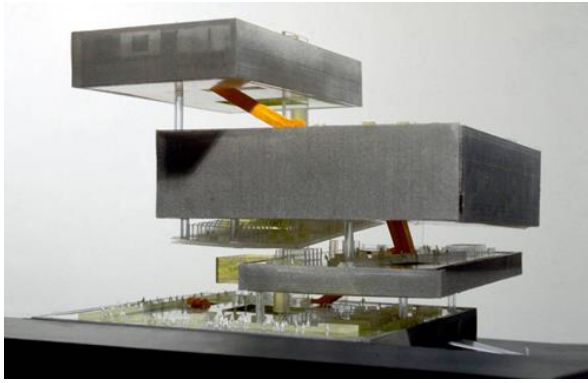
¹²⁶ Ibid.

¹²⁷ http://www.ted.com/talks/joshua_prince_ramus_on_seattle_s_library, laatste raadpleging: 07/08/14.

¹²⁸ kindergedeelte, leesruimte, mengkamer, leefruimte

¹²⁹ hoofdkantoor, boekenspiraal, vergaderruimten, personeelsruimte, parking

¹³⁰ http://www.ted.com/talks/joshua_prince_ramus_on_seattle_s_library, laatste raadpleging: 07/08/14.

Concept Seattle Public Library. ¹³¹

De Structuur

Reeds vroeg in de conceptuele fase van het ontwerp ontstond een nauw samenwerkingsverband tussen OMA, LMN en de ingenieurs van Arup en MKA. Al bij de eerste gesprekken werd er gebruik gemaakt van kleine schaalmodelletjes bestaande uit foamblokjes (de deur) en pinnetjes (de kolommen) die het structurele systeem moesten voorstellen. Tijdens deze onderhandelingen werden kolommen toegevoegd en geëvalueerd vanuit architecturaal en technisch standpunt. Naarmate het ontwerp vorderde werden grotere schaalmodellen gemaakt door OMA, die op hun beurt door MKA met behulp van de computer werden geëvalueerd. Dit leidde er zelfs toe dat de ingenieurs van MKA (die normaal gekluisterd zitten aan de PC) een groot balsahouten schaalmodel van de structuur maakten aan het einde van de ontwerpfase. Deze maquette werd een waardevol element in het verdere ontwerpproces en fungeerde tijdens de constructiefase als een cruciaal communicatiemiddel tussen architecten, ingenieurs en aannemers. ¹³²

Verder werkte OMA/LMN en MKA voor het bedenken van de façade nauw samen met Seele (de fabrikant van de gordijngevel), Front Inc., Dewhurst Macfarlane & Partners (façade consultants) en Hoffman Construction of Washington. Tijdens het ontwerpproces werden verschillende opties grondig onderzocht, waarbij op een bepaald moment zelfs geopteerd werd voor een isolerende stof. De complexe geometrie van het gebouw zorgde bij alle ontwerpers voor een verlangen om de façade sterk te uniformiseren en hiermee tegelijkertijd ook de kosten te drukken. Hierbij kwamen men uiteindelijk uit op een stalen diamantvormig grid dat de dunne vliesgevel gemakkelijk kon dragen. De vliesgevel en het structurele façadesysteem zouden elkaar imiteren. Om dit mogelijk te maken moest een oplossing gevonden worden om de uitzettingen tussen de façade en het onderliggende gelijkvormige stalen netwerk op te vangen. Het antwoord vond men in een aanpasbare moer die beweging tussen beide systemen mogelijk maakte. ^{133 134}

¹³¹ <http://www.rex-ny.com/work/seattle-library/>, laatste raadpleging: 08/08/14.

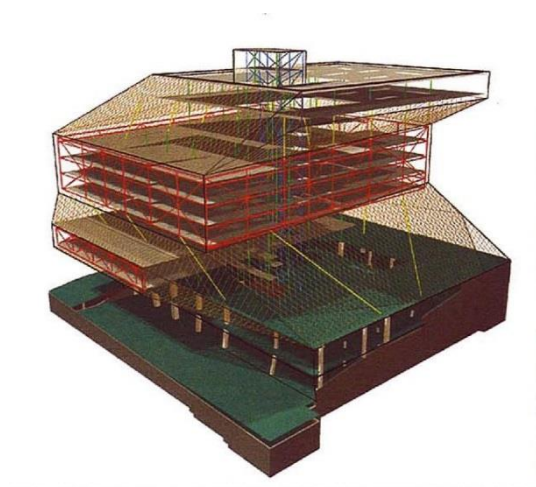
¹³² NOBUYUKI Y. et al., "OMA/LMN: Seattle Central Library," *Architecture and Urbanism* 412, januari 2005, pp. 165-166.

¹³³ Ibid., pp.165-166.

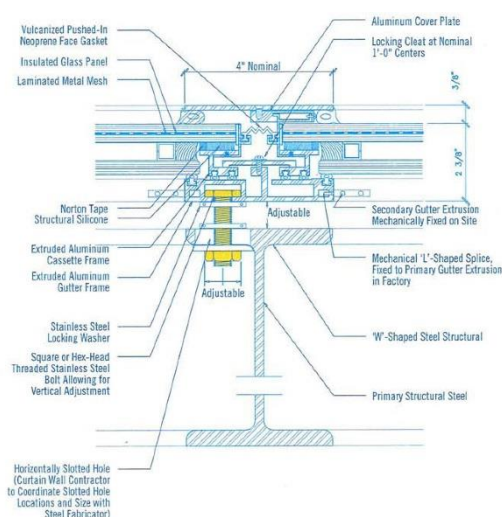
“ If Rem had had his way, he'd have bolted the glass directly into the steel. ”¹³⁵

Waar de vliesgevel niet ondersteund wordt door het gelijkvormige stalen grid (met name bij de verticale vlakken) wordt het aluminium profiel dikker om de nodige sterkte te verkrijgen .

Dit leidde tot een zeer ingenieus ontwerp, bestaande uit drie primaire structurele systemen: de betonnen substructuur, de stalen superstructuur (dozen) en een stalen diamantvormig grid (als een net tussen de dozen opgehangen). Hierbij werden de twee belangrijkste uitgangspunten gerealiseerd werden : enerzijds de platformen ondersteunen (zonder een zee van kolommen te moeten plaatsen in de open ruimtes), anderzijds een façadesysteem ontwerpen dat tegelijk zeer transparant is, maar ook structureel werkzaam.¹³⁶

De structuur van Seattle Public Library.¹³⁷

Een systeem met aanpasbare boutverbinding laat beweging toe tussen de façade en onderliggende structuur.¹³⁸

¹³⁴ STEEN K. et al., “The Making of a Library”, *Metropolis Magazine*, oktober 2004, pp. 102.

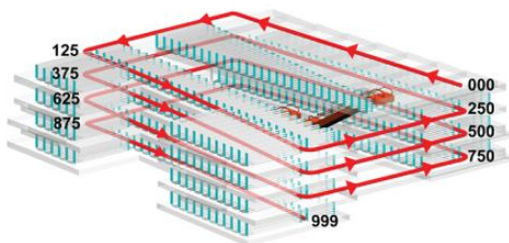
¹³⁵ Ibid., pp. 108.

¹³⁶ NOBUYUKI Y. et al., "OMA/LMN: Seattle Central Library," *Architecture and Urbanism* 412, januari 2005, pp. 165-166.

¹³⁷ STEEN K. et al., “The Making of a Library”, *Metropolis Magazine*, oktober 2004, pp. 102.

De boekenspiraal

Het verhaal van de boekenspiraal start in 1999. Jacobs had de architecten de opdracht gegeven een boekenruimte te ontwerpen die 25 jaar lang alle veranderingen in de collectie zou aankunnen. Het decimale systeem van Dewey leidt in vele bibliotheken immers tot problemen, omdat boeken zowel per categorie als per nummer gecategoriseerd worden. Wanneer een bepaalde categorie een enorme groei kent moeten boeken die eigenlijk bij elkaar horen vaak op verschillende plaatsen in de bibliotheek opgeborgen worden, waardoor ze moeilijker terug te vinden zijn. Om deze probleemsituatie te verhelpen stelde Koolhaas voor het classificatiesysteem te herdenken, maar hij werd teruggefloten. Daarna kwam hij met een kleurencode op de proppen, maar ook dit idee werd afgewezen. De uiteindelijke oplossing kwam van het projectteam. Hun projectleider Joshua Prince-Ramus vroeg hen een oplossing te vinden voor een boekencollectie die zich uitstrekte over zes stadsblokken, maar gereduceerd moest worden tot één stadsblok. Het resultaat was een boekenspiraal die het beste vergeleken kan worden met een halfvolle parkeergarage, maar dan voor boeken in plaats van auto's: hierbij werd voldoende ruimte gelaten op de verschillende vloeren waardoor uitbreiding in de collectie makkelijk op te vangen valt. Na het formuleren van het concept had het LMN-team, belast met de uitwerking van het boekenspiraal, nog een lange weg te gaan. Er moesten maar liefst drie grootschalige *mockups* gemaakt worden voordat het concept uitgevoerd kon worden. Tijdens dit proces kreeg LMN heel wat *feedback* van mindervaliden en van Jacobs en haar werknemers.¹³⁹

Concept voor de boekenspiraal.¹⁴⁰

Interieurzicht op de boekenspiraal.¹⁴¹

¹³⁸ Ibid., pp. 102.

¹³⁹ Ibid., pp. 108-110.

¹⁴⁰ <http://www.rex-ny.com/work/seattle-library/>, laatste raadpleging: 09/08/14.

¹⁴¹ Ibid.

Het Interier

Inside/outside (onder leiding van Petra Blaisse) ontwierp de groenaanleg, de tapijten en het auditoriumgordijn.

De tapijten zijn geïnspireerd op close-up foto's van plantenmotieven, met de bedoeling een psychologisch effect teweeg te brengen bij de bezoeker . Ze vormen kleinere ruimtes in de open ruimtes van de bibliotheek, waardoor deze een aangenamer karakter krijgen. Verder liet Petra Blaisse de tapijten op het gelijkvloers af en toe doorlopen tot buiten, waar ze vervangen werden door echte groenaanleg om zo een continuïteit tussen het interieur en de buitenwereld te creëren.¹⁴²

Het auditoriumgordijn heeft twee zijden: één zijde die het geluid accentueert en één zijde die het geluid absorbeert. Door een cirkelvormige constructie kunnen beide kanten makkelijk gebruikt worden waardoor het auditorium zowel geschikt is voor muziekoptredens als paneldiscussies.¹⁴³

Ook tal van andere ontwerpers leverden een bijdrage aan het interieur van de bibliotheek; waaronder Ronan en Erwan Bouroullec (die speciale tafels ontwierpen) en Maarten Van Severen (die het ontwerp van de boekenkasten en de stoelen op zich nam).

¹⁴² STEEN K. et al., "The Making of a Library", *Metropolis Magazine*, oktober 2004, pp. 112-115.

¹⁴³ Ibid.

Een interieurbeeld van Seattle Public Library.¹⁴⁴

*“ When the floor was being poured in march and everything was pretty much finished, one of the things Rem said as we were walking down the chartreuse stairs was, ‘you know, each of us won the right battles and lost the right battles.’ ”*¹⁴⁵

- Deborah Jacobs, Seattle City Librarian

¹⁴⁴ NOBUYUKI Y. et al., "OMA/LMN: Seattle Central Library," *Architecture and Urbanism* 412, januari 2005, pp. 161.

¹⁴⁵ STEEN K. et al., "The Making of a Library", *Metropolis Magazine*, oktober 2004, pp. 128.

AMO

AMO werd in het leven geroepen nadat het project voor Universal (1996) niet doorging.¹⁴⁶ In het kader van dit project deed men al onderzoek naar domeinen die zich buiten het veld van de architectuur bevonden (zoals *branding*), maar men werd er niet voor betaald. Daarom richtte Koolhaas in 1998 AMO op.¹⁴⁷ AMO groeide in de daarop volgende jaren uit tot de denktank van OMA. Het gedeelte dat onderzoek doet, publicaties verzorgt, tentoonstellingen organiseert en het architecturale denken toepast op niet architecturale vakgebieden.¹⁴⁸ Het is duidelijk dat Koolhaas na het bouwen nu ook het schrijven en het denken grotendeels overlaat aan anderen.

Hierdoor worden het denkgedeelte en het ontwerpgedeelte van het bedrijf verder uit elkaar getrokken. Voor sommige projecten werken AMO en OMA nauw samen, maar ook vele andere projecten zijn volledig onafhankelijk (zoals de voorvermelde boeken). Maar de werknemers van het bedrijf werken zowel voor AMO als voor OMA (het bedrijf vormt met andere woorden intern dus één geheel) waardoor er dus nog steeds kennisoverdracht plaats vindt, zowel door een figuur als Koolhaas, als medewerkers die vervolgens op andere projecten gezet worden. Wel is deze veel minder rechtlijnig dan voordien het geval was.¹⁴⁹

Publicaties

Het perfecte voorbeeld hiervan is dat Koolhaas in 1995 een positie aanvaardde als professor aan de Harvard Graduate School of Design. Een belangrijke voorwaarde was dat hij geen les moest geven, maar eerder samen met de studenten bepaalde fenomenen zou bestuderen die in de richting van zijn interesses lagen.¹⁵⁰ Hierbij wordt de denkwijze van Koolhaas nogmaals bevestigd: zijn studenten kunnen evenveel leren van hem als hij van hen. Het onderzoek dat hij hier deed leidde dan ook vaak tot publicaties, onder meer *Project on the City I: Great Leap Forward* (2001) en *Project on the City II: The Harvard Guide to Shopping* (2002).

Verder deed AMO ook onderzoek naar de Golfregio; *The Gulf* (2006), *Al Manakh* (2007) en *Al Manakh: Gulf Continued* (2010). Deze publicaties mogen niet zomaar vergeleken worden met Koolhaas' eerdere geschriften als *Delirious New York* (1978), *Bigness* (1995) of *The Generic City* (1995). Deze hebben namelijk een heel ander doel voor ogen: het bestuderen van plaatsen waar verandering op een gegeven moment sneller plaatsvindt dan elders in de wereld, waardoor net op die plaatsen doorbraken kunnen geforceerd worden. Zo komt het dat AMO en Koolhaas reeds op de plek aanwezig zijn nog voor er één steen neergelegd is.¹⁵¹

¹⁴⁶ MCGREGOR, J. "Company Builder", *Fast Company*, mei 2005.

¹⁴⁷ HEIDINGSFELDER M., et al., *Rem Koolhaas: A Kind of Architect*, Verenigde Staten, 2008.

¹⁴⁸ <http://oma.eu/oma>, laatste raadpleging: 08/08/14.

¹⁴⁹ BEKAERT, G., "Omgaan met Koolhaas", *De Witte Raaf*, n. 109, juni 2004.

¹⁵⁰ LUBOW A., "Rem Koolhaas Builds: The world's most influential architectural mind finally has something to show for", *The New York Times Magazine*, 9 juli, 2000.

¹⁵¹ <http://notura.com/2012/02/rem-koolhaas-designing-the-design-process>, laatste raadpleging: 08/08/14.

Voorbeelden van projecten die tijdens of zelfs na de bijbehorende AMO publicaties verschijnen zijn bijvoorbeeld de samenwerking met Prada (2000 - ...), de bouw van het CCTV-gebouw (2002-2012), andere projecten in het Verre Oosten en hun projecten voor de VAE (2006 - ...).

En moet dus niet als volgt geïnterpreteerd worden:

“ Pearl River Delta heet de ‘studie’ die aan deze ongecontroleerde uitbarsting ten grondslag ligt. Ze werd achteraf uitgegeven in Great Leap Forward, waarin Koolhaas alleen nog een heel kort voorwoord publiceert: “The entire discipline possesses no adequate terminology to discuss the most pertinent, most crucial phenomena within its domain nor any conceptual framework to describe, interpret, and understand exactly those forces that could redefine and revitalise it.” In het andere dikke boek dat tegelijkertijd verscheen, Guide to Shopping, publiceert hij het essay Junkspace, de nieuwe naam voor de generic city. Geen van beide delen verandert iets aan Koolhaas’ opvatting over de onzinnigheid van het architectuurverhaal. Ze verhogen alleen maar de verwarring door schaamteloos gebruik te maken van voorhanden materiaal. Enige poging tot inzichtelijkheid valt er niet in te bekennen. Koolhaas’ repetitieve methode bereikt hier haar grens. Zonder zijn conceptuele scherpte verzandt ze in hopeloos geleuter.”¹⁵²

Dat deze verschuiving van schrijver naar editor wel degelijk nodig was, blijkt uit de zelfgeschreven teksten die Koolhaas in deze periode nog publiceert, maar die nu volledig hun charme verliezen. Zo is er de tekst Junckspace (2006), een matige herwerking van zijn eerder gepubliceerde tekst *The Generic City in SMLXL* (1995)¹⁵³ en een kort fragment uit een boek dat hij aan het schrijven was over Lagos, gepubliceerd in *Mutations* (2001). Laatstgenoemde tekst kreeg echter veel kritiek omdat hij de situatie in Lagos te rooskleurig voorstelde.¹⁵⁴

Zo merkte William Saunders reeds in 1997 (nog voor de publicatie van de teksten *Junckspace* (2006) en Lagos) het volgende op over Koolhaas zijn schrijfstijl:

“ Rem Koolhaas's writing about cities attempts to communicate poetic perceptions of underlying fundamental realities. When the “poetry” is cut loose from the “perception,” the writing degenerates into melodramatic, romantic fantasy. When the emphasis is on perception, as it is particularly in the later essays on Atlanta, Singapore, and Generic Cities, the poetry—the depth and feeling—reinforces the astuteness of perceptive grasp. The weakness of Koolhaas's writing on cities can be understood as resulting from his unfortunate conviction that creative freedom, which he values above all, does not need to be engaged with

¹⁵² BEKAERT G., “Omgaan met Koolhaas”, *De Witte Raaf*, n. 109, juni 2004.

¹⁵³ Ibid.

¹⁵⁴ VAN SCHOOR S., “Koolhaas/Harvard Project on the city: Lagos – Kritische Analyse” (niet gepubliceerd artikel), 2013, pp. 1-8.

otherness—that it needs, in fact, to be capricious, private fantasy ex nihilo, inscribed on a tabula rasa. ”¹⁵⁵

In 2011 publiceert OMA *Project Japan: Metabolism Talks*, een boek over de Japanse Avant-Garde. Opvallend is dat dit boek (in tegenstelling tot de vorige uitgave) niets meer met de architectuurproductie of realisaties van OMA te maken heeft. Het is volledig opgebouwd rond enkele gesprekken die Koolhaas en Ulrich Obrist van 2005 tot 2011 voerden met de overgebleven leden van de Metabolisten. De rol van Koolhaas wordt hier gereduceerd tot interviewer.

Wanneer we het geheel van publicaties bekijken van *Delirious New York* (1978) tot *Project Japan* neemt de rol die Koolhaas speelt in deze publicaties dus stelselmatig af gedurende zijn loopbaan. Dit bleek ook al het geval voor zijn rol in de architectuurproductie van OMA. Hoewel *Metabolism-Talks* geen aardverschuivingen teweegbracht in het architectuurlandschap, laat AMO ons wel weer kennismaken met een periode in de architectuurgeschiedenis waar nog niet bijster veel over geschreven is.

Wat verder opvalt is dat steeds meer boeken verschijnen over OMA; bijvoorbeeld Roberto Gargiani's *Rem Koolhaas/OMA – The Construction of Merveilles* (2008) , *Wat is OMA? Betreffende Rem Koolhaas en The Office for Metropolitan Architecture* (2003), *Made by the Office for Metropolitan Architecture: An Ethnography of Design* (2009), enz. Stuk voor stuk werken die OMA (en de rol van Koolhaas hierin) proberen te ontrafelen en mede hierdoor het bureau en zijn mytische status in leven houden.

Projecten

Verder heeft de oprichting van AMO ook voordelen: namelijk het opentrekken van de definitie van architectuur. Architectuur beperkt zich niet meer enkel tot het bouwen en het schrijven, maar past het architecturale denken ook toe op gebieden die normaal gezien buiten de traditionele grenzen van de architectuur vallen; met inbegrip van de media, politiek, sociologie, hernieuwbare energie, technologie, mode, structurende uitgeverij en grafisch ontwerp. Zo weet Koolhaas (dankzij de oprichting van AMO) weer te ontsnappen aan categoriseren. Hierdoor worden projecten mogelijk die hiervoor niet mogelijk waren. Denk bijvoorbeeld aan AMO die momenteel een educatief programma aan het ontwikkelen is voor het Strelka Instituut (2010 - ...) in Moskou, maar ook aan hun samenwerkingverband met het Hermitage Museum (2003 - ...) in Sint-Petersburg, waarbij ze over de vernieuwing van het museum mochten nadenken en daarbij voorstelden een deel van het museum niet te ontwikkelen. Schoonheid kan immers ook in verval kan zitten. Nog talloze voorbeelden zijn het ontwikkelen van een visie voor een CO₂ arm elektriciteitsnet in Europa tegen 2050 (2010),

¹⁵⁵ SAUNDERS S. William, “Rem Koolhaas’ Writing on Cities: Poetic Perception and Gnostic Fantasy”, *Journal of Architectural Education*, Vol. 51, n. 1, 1997, pp. 61-71.

de EU streepjescode (2001), samenwerkingsverband met Prada, het nadenken over preservatie in Peking (2003), enzovoorts...¹⁵⁶

Herlokalisatie naar het Oosten

*“ Het werk van O.M.A. van de jaren tachtig was (vooral) in de Lage Landen krachtig en betekenisvol omdat het kritisch weerstand bood aan lokale gewoontes en provinciale overtuigingen, door middel van moderne fenomenen en grootstedelijke ontwerpen. Vervolgens raakte het drijvende architectuurzwembad van O.M.A. steeds voller, dreigde het over te lopen en te zinken, en begon het vanuit Europa aan een cruise rond de wereld die nog steeds niet afgelopen is. ”*¹⁵⁷

Om vernieuwend te blijven moest het OMA-schip opnieuw van koers veranderen. De koersverandering bestond deze keer uit het inzetten op nieuwe buitenlandse projecten. In gebieden zoals het Midden Oosten en het Verre Oosten. Hoewel het Casa Da Musica (1999-2005) gebouw sterk geprezen wordt in de vakpers, verschilt het toch nog duidelijk van de werken die OMA later in het verre Oosten zou realiseren. Juist omdat het collectief hier kritische weerstand zal bieden tegen de lokale gewoonten en deze gebouwen dus niet enkel meer als een prachtig object voor de architectuurliefhebber kunnen gezien worden zoals nog het geval was bij Casa Da Musica. Onder de huid van OMA's gebouwen in het verre Oosten gaat vaak een subversieve gedachte schuil. Zowel in het CCTV (2002 -12) gebouw, de Shenzhen Stock Exchange (2006 -13) als het Taipei Performing Arts Centre (2009 - ...) zitten publieke routes verweven doorheen het gebouw, juist om ervoor te zorgen dat deze elitaire gebouwen open zouden zijn voor het (arme) publiek. Indien OMA niet geëvolueerd zou zijn naar een creatief bedrijf op wereldschaal, minder gebonden aan Koolhaas, zouden deze gebouwen zelfs niet gerealiseerd geweest zijn.

CCTV

*“ We shape our buildings, and afterwards our buildings shape us. ”*¹⁵⁸

Winston Churchill

Het belangrijkste gebouw dat OMA tot nu toe realiseerde is zonder twijfel het CCTV. Toch kwam er ook kritiek op Koolhaas, net omdat OMA besloten had te bouwen voor het Chinese totalitaire regime:

¹⁵⁶ <http://www.oma.eu/oma> , laatste raadpleging: 07/08/14.

¹⁵⁷ VAN GERREWEY, C., “Polemiek in de niet-metropolitane provincie: Rem Koolhaas in de Lage Landen”, *De Witte Raaf*, pp. 9-11.

¹⁵⁸ <http://www.winstonchurchill.org/learn/speeches/quotations/famous-quotations-and-stories>, laatste raadpleging: 07/08/14.

“ The role of image in architecture has long played an important part in transferring cultural values; iconic form increasingly serves to elevate both author and autocratic regime toward celebrity status, while producing sometimes ambiguous messages about the role of architecture in society. The Olympic Games in Beijing focused attention on this issue, particularly the construction of OMA’s headquarters for China’s state broadcast authority, CCTV. Koolhaas justified this commission early on by suggesting that China’s media censorship might improve by the time the building is completed. ”¹⁵⁹

Waar Koolhaas in het begin van zijn carrière nog zelf verhalen vertelde om ervoor te zorgen dat OMA’s architectuur meer betekenis zou krijgen, genereert het CCTV gebouw nu zelf verhalen.

Uit onderstaande anekdote blijkt dat Koolhaas het ontwerp probeert te linken aan de competitie voor het WTC en ook dit gebouw in de picture wil plaatsen door er opnieuw zelf een verhaal rond te creëren.

“ In early 2002, my office received two invitations: one to propose a design for Ground Zero, the other to propose a design for the headquarters of China Central Television in Beijing. We discussed the choice over Chinese food. The life of the architect is so fraught with uncertainty and dilemmas that any clarification of the future, including astrology, is disproportionately welcome. My fortune cookie that night read: STUNNINGLY OMNIPRESENT MASTERS MAKE MINCED MEAT OF MEMORY. We chose China. ”¹⁶⁰

- Rem Koolhaas

Maar waarbij uiteindelijk besloten werd de twee in elkaar gestrengelde WTC torens in China te plaatsen in plaats van New York. Het bureau verkeerde in 2002 immers nog niet in zo’n goede papieren, dus moest het bedrijf beslissen om ofwel deel te nemen aan het project voor de Chinese staatstelevisie, ofwel dit voor de WTC-site. Omdat vele projecten in de VS niet doorgegaan waren, stak Rem zijn teleurstelling hierover niet onder stoelen of banken en koos uiteindelijk voor het CCTV project.¹⁶¹

Dit verhaal zal later echter overschaduwd worden door de verhalen over het CCTV die uitgaan van de lokale bevolking.

Verhalen uit China

Chinezen staan bekend om het geven van koosnaampjes aan architectonische hoogstandjes. Zo staat het nationaal stadion van Peking ontworpen door het architectenbureau Herzog en De Meuron in samenwerking met de Chinese kunstenaar Ai Weiwei bekend als ‘het vogelnest’. Dat het gebouw zeer sterk lijkt op een vogelnest is geen toeval. Een vogelnest staat in de

¹⁵⁹ TILDER L. et al., *Design Ecologies: Essays on the Nature of Design*, Princeton Architectural Press, 2012, pp. 58.

¹⁶⁰ KOOLHAAS R., “Beijing Manifesto”, *Wired*, augustus 2004, pp. 121.

¹⁶¹ HEIDINGSFELDER M., et al. , *Rem Koolhaas: A Kind of Architect*, Verenigde Staten, 2008.

Chinese cultuur staat immers symbool voor geluk en welvaart.¹⁶² Ook OMA's Shenzhen Stock Exchange en Taipei Performing Arts Center kregen een bijnaam, respectievelijk 'minirokje'¹⁶³ en 'tofu en een ei van duizend jaar oud'.¹⁶⁴ De reden waarom men bij de Shenzhen Stock Exchange voor minirokje koos is redelijk vanzelfsprekend: men drijft de spot met het bombastische gebouw dat door zijn opgetild podium een rok lijkt te dragen. De bijnaam van het Taipei Performing Arts Center stamt af van een lokale gerecht dat verkocht wordt op de nachtmarkt van Shilin, die gedeeltelijk moest plaatsmaken voor TPAC. Volgens de lokale kranten zou Koolhaas hier zijn inspiratie gevonden hebben. Het bolvormige volume stelt het ei van duizend jaar voor en de rest van het gebouw de tofu. Opvallend is dat de naamgeving van het CCTV minder eenduidig is. Door de abnormale vorm en verschillende gezichten wordt er op het internet druk gespeculeerd over de bijnaam die aan het gebouw gegeven moet worden. Een kleine selectie:¹⁶⁵

harmonieuze poort (和谐之门)
gelukkige geometrie (幸福几何)
piek der eeuwen (时代尖峰)
nieuwe kijk (新视角)
venster van de toekomst (未来之窗)
grote poort der geluk (幸运大门)
3D raam (多维窗)
grote onderbroek (大裤衩)
wilde man (猛男)
schuine pas (斜跨)
zoen op grote hoogte (高空对吻)

Voorals seksueel getinte bijnamen (waarbij grote onderbroek de kroon spant) lijken zeer populair te zijn bij de internetgebruikers omdat deze de draak steken met de Chinese staatsomroep. Zij beschouwen deze als een grote propagandamachine, die misbruik maakt van haar machtspositie.

De Chinese geschreven pers schetst echter een genuanceerder beeld bij een andere mogelijke bijnaam van het gebouw en geeft hierbij zowel een positieve, neutrale en negatieve interpretatie.

¹⁶² <http://www.fastcompany.com/1340554/omas-chinese-masterpiece-pornographic>; laatste raadpleging: 08/08/14.

¹⁶³ <http://www.theguardian.com/artanddesign/architecture-design-blog/2013/apr/16/shenzhen-stock-exchange-building-miniskirt>, laatste raadpleging : 08/08/14.

¹⁶⁴ <http://www.taipeitimes.com/News/taiwan/archives/2011/06/18/2003506089>, laatste raadpleging: 08/08/14.

¹⁶⁵ http://www.danwei.org/newspapers/cctv_underpants_and_hemorrhoid.php, laatste raadpleging : 08/08/14.

Een artikel in de Shanghai Press bespreekt drie mogelijke redenen waarom de *netizens*¹⁶⁶ het CCTV *Zhichuang* of ‘raam der kennis’ noemen. De eerste reden is dat CCTV de Chinese nationale televisie huisvest, waardoor een heleboel informatie en kennis over het hele land worden verspreid. Ten tweede is er de vorm van het gebouw, dat op een groot raam lijkt. Ten derde (volgens het artikel meteen ook de voornaamste reden) lijkt het gebouw op de benen en het achterwerk van een persoon die op het toilet zit. Het woord *zhichuang* is in het Chinees immers een homoniem voor aambeien.¹⁶⁷

聚焦

央视新大楼定名遭网友恶搞 大裤衩? 智窗?

近日有网友发帖称“央视新大楼正式定名为‘智窗’大厦”，发帖者称“智窗”的主要寓意是：首先，央视是国家电视台，是对全国对全世界传播信息，传播智慧的重要窗口。其二，新大楼中部形成的多边形镂空，酷似一个巨大的窗口，与“智窗”一说相映成趣。其三，大楼实体部分酷似一个半蹲着的人的双腿和臀部，“智窗”与“痔疮”同音。

记者13日连线央视台办公室，据该部门工作人员介绍，目前新大楼的名称仍在央视内部征集中，并未确定。

该部门同时透露，央视大楼征名目前不是对外的，仅是在内部征集，截至目前，央视领导还未看到相对满意的名称。

据记者了解，在央视网论坛上，对央视新大楼名称的投票和征集工作仍在进行。投票项目中的名称有“和谐之门”、“幸福几何”、“时代尖峰”、“新视角”、“TV魔方”、“未来之窗”、“幸运大门”、“样式空间”、“多维窗(门)”等九项，其中，目前票数排名第一的是“新视角”。

除了官方公布的几个名称外，网友们也是集思广益，依据它的外形，起了诸多名字，例如：“大裤衩”、“猛男”、“斜跨”、“劈腿”、“高空对吻”等。

图片说明：网友制作出恶搞对比图其中，“大裤衩”一名已在民间流传开来，有网友说比较贴切，但很多网友也认为“不雅”。

据了解，央视新大楼的设计者荷兰设计师雷姆·库哈斯曾如此解释这项作品：“方环表达了一种制作过程的统一，它表达的思想是提倡联系，反对孤立。”

新民晚报 11月15日

Artikel over CCTV in de Shanghai Press.¹⁶⁸

In 2009 doken opnieuw geruchten op over het gebouwencomplex CCTV, TVCC. Volgens deze geruchten zou de vorm van het TVCC gebouw gebaseerd zijn op een fallus, geflankeerd door zijn geliefde -het CCTV hoofdkwartier- die ongeduldig voorovergebogen zit te wachten op het liefdesspel. Beide gebouwen werden vergeleken met een schrijn dat geslachtsorganen aanbidt en dat werd opgericht op de kap van 1,3 miljard Chinezen. Deze geruchten werden opnieuw de wereld ingestuurd door een zekere Xiao Mo, een gepensioneerd architectuurprofessor, die bekend staat om zijn kruistocht tegen buitenlandse architecten die

¹⁶⁶ Een actieve deelnemer in de online gemeenschap van het internet, <http://www.merriam-webster.com/dictionary/netizen>, laatste raadpleging: 08/08/14.

¹⁶⁷ http://www.danwei.org/newspapers/cctv_underpants_and_hemorrhoid.php, laatste raadpleging: 08/08/14.

¹⁶⁸ Ibid.

bouwen in China¹⁶⁹. Hij beweerde een onomstotelijk bewijs gevonden te hebben dat deze visie gegrond was. Als bewijsmateriaal gebruikte hij enkele dubieuze getuigenissen en afbeeldingen uit het boek *Content*, gepubliceerd door AMO in 2004. Als bijlage bij dit werk werd een hele reeks van afgewezen covers in het klein afgebeeld. Hiertussen zaten twee afbeeldingen die als bewijsmateriaal moesten dienen voor Xiao Mo. Enerzijds een collage van een naakte vrouw die voorovergebogen poseert voor een in vuur en vlam staande CCTV, dit met het opschrift ‘*Architecture like you’ve never seen it before*’. Anderzijds een collage van een foam-model in de vorm van een fallus geflankeerd door twee (half)naakte vrouwen, waarbij de fallus volgens Xiao Mo het TVCC gebouw voorstelt. Beide afbeeldingen werden omringd door nog enkele andere pornografisch getinte afbeeldingen.¹⁷⁰

Afbeeldingen uit het boek *Content*.¹⁷¹

“ ... And more recently, I was shocked to receive some images from a friend that finally proved the case altogether. Evidently, after Koolhaas finished the CCTV building he was still not satisfied, and to prove how smart he was and how he had tricked 1.3 billion Chinese people, he couldn't help but betray his secret. To ‘expound’ on his design ‘ideals’ in the book *Content*, he included a number of images which readers can perceive for themselves with no interpretation required. The overhang, which I had seriously underestimated as merely a game, actually had a far more profound ‘implication’: the main building is a naked woman kneeling with her rear end facing the audience, and the annex is the form of a phallus! Geez! The 3D animated model we had seen of the CCTV headquarters was actually a giant ass getting larger as it drew nearer to us! I was never able to figure out why the overhang grew higher the further out it went, or why the two verticals were inclined outward at a 6-degree angle, but now I have the answer: it turns out that the problem is because of the structural similarity of the ass and the CCTV headquarters building... ”¹⁷²

-*The Structural Similarity of the CCTV Headquarters and Hindquarters*, by Xiao Mo.

¹⁶⁹ <http://entertainment.time.com/2009/09/01/is-rem-cctv-building-x-rated>, laatste raadpleging: 08/08/14.

¹⁷⁰ http://www.danwei.org/architecture/rem_koolhaas_and_cctv_porn.php, laatste raadpleging: 08/08/14.

¹⁷¹ Ibid.

¹⁷² Ibid.

Het artikel van Xiao Mo verspreidde zich razendsnel op het internet. In een online poll op Huanqiu.com gaven maar liefst 47% van de deelnemers aan te geloven dat er pronografische motieven achter het CCTV gebouw zaten. Maar ook lokale kranten pikten het verhaal op en schilderden de geruchten af als een feit. Dit leidde er zelfs toe dat OMA (en vooral Rem Koolhaas) een officiële verklaring moesten afleggen over het CCTV gebouw op hun website.¹⁷³

“ In 2004 OMA/Rem Koolhaas published the book Content; it is currently out of print and no longer in distribution. For the cover, the book's designers proposed a series of cartoons/caricatures of OMA's projects. OMA rejected these proposals and instead chose a version in which the CCTV building is presented as the positive and shining symbol of a changing world order - which reflects our sincere intention with the design.

The designers of the book included the rejected covers in miniature as an appendix.

In 2005, some of the rejected images circulated on internet in China. Now, four years later, the same images re-circulate on the internet, causing upset and speculation.

OMA did not produce the images and their content does not represent our opinion in any way.

We regret the renewed attention, and distance ourselves emphatically from the interpretations attributed to these images. Our sincere intentions with the design of the CCTV building have been stated and published countless times. It does not have a hidden meaning.

-Rem Koolhaas. ”¹⁷⁴

Koolhaas moest door dit voorval zelfs op de Chinese staatstelevsie verschijnen. Hij las er een anoniem gedicht voor dat door een werknemer op één van de balken van het gebouw werd gekrast en gebruikte dit stukje poëzie als tegenzet. Door dit ontroerende gedicht over het CCTV gebouw wist hij de ‘grote onderbroek’ metafoor de kop in te drukken.¹⁷⁵

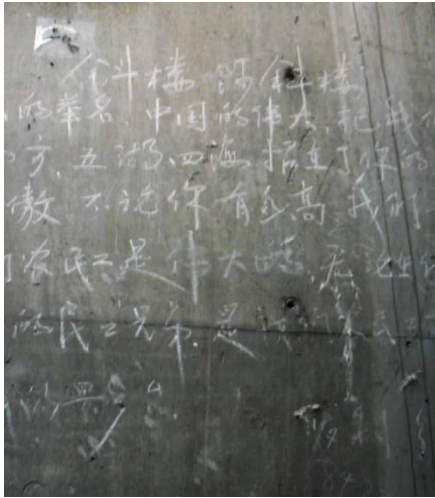
*“ Leaning tower, leaning tower
You are famous in the world,
you are the greatness of China,
our migrant workers
come together to you,
from all over China,
you are the proud of us.
No matter how high you are,
we will fight with you.*

¹⁷³ Ibid.

¹⁷⁴ <http://oma.com/publications/content>, laatste raadpleging: 08/08/14.

¹⁷⁵ JENCKS C., “Radical Post-Modernism”, *Architectural Design*, vol. 81, nr. 5, pp. 38-39.

*Our migrant workers are great,
we are everywhere.
It's us to build this country a beautiful stage... ”*¹⁷⁶

Ontroerend gedicht door één van de werknemers gekrast op het CCTV gebouw.¹⁷⁷

De concepten van het TVCC en CCTV zijn hoogstwaarschijnlijk niet op deze poëtische spinsels gebaseerd. Net daarom kan het tonen van dit gedicht op de Chinese staatstelevisie gezien worden als een strategisch goed gekozen zet van de grootmeester. Want Koolhaas was zich uiteraard wel bewust van de seksuele connotatie. Hij was immers mede-editor van het boek *Content*¹⁷⁸, waardoor het bijna vaststaat dat hij deze afbeeldingen gezien en goedgekeurd heeft. Erotiek is trouwens altijd al een rode draad geweest in het werk van OMA. Denk hierbij bijvoorbeeld aan het schilderij *Flagrant Délit* van Madelon Vriesendorp, dat de oorspronkelijke cover van *Delirious New York* siert, maar ook aan de vergelijking tussen het Japanse bouwen en porno in *SMLXL*.¹⁷⁹ Dat Koolhaas deze beweringen afdoet als ‘nonsens’¹⁸⁰ heeft te maken met de naambekendheid die OMA verworven heeft en het politieke klimaat waarin zijn bedrijf zich manifesteert.

Op 9 februari 2009 werd het TVCC gebouw geteisterd door een zware brand veroorzaakt door vuurwerkpijlen die afgestoken werden vlak bij van het gebouw. Dit was voor vele Chinezen het teken dat het gebouw wel degelijk gebaseerd was op perverse ideeën. Een ander deel van de Chinese bevolking bekeek de brand eerder als het verdiende loon van de leugenachtige Chinese propagandamachine. Vele Chinese internetgebruikers gingen na de brand dan ook ijverig aan de slag om humoristische photoshop-beelden van dit voorval te maken.

¹⁷⁶ SCHEEREN O., “Ole Scheeren”, *Wallpaper*, oktober 2012, pp.5.

¹⁷⁷ SCHEEREN O., “Ole Scheeren”, *Wallpaper*, oktober 2012, pp.4.

¹⁷⁸ KOOLHAAS R., *Content*, Taschen, 2004.

¹⁷⁹ KOOLHAAS R. et al. , *SMLXL*, 2de. editie , The Monacelli Press, New York, 1998.

¹⁸⁰ JENCKS C., “Radical Post-Modernism”, *Architectural Design*, vol. 81, nr. 5, pp. 38-39.

‘grote onderbroek’ en ‘vuurvogel’ te zien naast de cǎonímǎ (草泥马), een Chinese internet *meme* dat symbolische staat voor de strijd tegen internetcensuur in China.¹⁸¹

Spotprent over de brand bij CCTV door Chinese *netizens*.¹⁸²

¹⁸¹ <http://chinadigitaltimes.net/2009/02/chinasmack-cctv-fire-funny-photoshops-by-chinese-netizens/>, laatste raadpleging: 08/08/14.

¹⁸² <http://www.chinasmack.com/2009/pictures/cctv-fire-funny-photoshops-by-chinese-netizens.html>, laatste raadpleging: 09/08/14.

The Simpsons

Dat het CCTV gebouw niet enkel de gemoederen beroert van de bevolking in Peking, maar ook internationale aandacht krijgt bij het grote publiek wordt belichaamd door een aflevering van *The Simpsons* met de titel *Father Knows Worst*. Bart en zijn klasgenoten moeten als opdracht een schaalmodel uit balsahout maken van een bekend gebouw. Hierbij kiest Milhouse - de slimste van het vijfkoppige gezelschap - voor de CCTV toren. Het gebouw krijgt hierdoor een plaats naast vier architectuuriconen, namelijk het Braziliaans Nationaal Congres, de Ankor Wat tempel, de Taj Mahal en Westminster Abbey. Het CCTV gebouw lijkt volgens de makers van *The Simpsons* goed op weg om een belangrijke plaats in de geschiedenisboeken te veroveren.

Het CCTV gebouw in *The Simpsons*.¹⁸³

¹⁸³ The Simpsons, seizoen 20, april 26, 2009, aflevering 18: "*Father Knows Worst*".

In een andere *Simpsons*-aflevering getiteld *A Totally Fun Thing Bart Will Never Do Again* verschijnt Rem Koolhaas in een glimprol. Cameo optredens zijn een constante in de alombekende serie. Vele bekende film- en televisiesternen, muziklegendes, wetenschappers, enz. (waaronder Mel Gibson, Michael Jackson, Aerosmith, Buzz Aldrin, Stephen Hawking) verschenen in deze reeks op het kleine scherm. Opmerkelijk is dat figuren uit de wereld van kunst en architectuur ondervertegenwoordigd zijn. Zo is Rem Koolhaas (na Frank Gehry) slechts de tweede sterarchitect die zijn opwachting mag maken in de *Simpsons*. Het verschijnen in deze serie - zeker als architect - representeert het bereiken van een zekere roem in de wereld buiten de architectuur.¹⁸⁴

Naar goede gewoonte spot de *Simpsons* natuurlijk met deze befaamde figuren, dus ook met Rem Koolhaas. Hij bevindt zich namelijk op een cruiseschip waar hij zijn oude dag slijt door architectuur te onderwijzen aan jonge pientere kinderen in de *Kid Elite*-zone. Rond zijn architectuurstand genaamd *Lego Architecture with Rem Koolhaas* zitten een negental kinderen gefascineerd te kijken hoe Rem Koolhaas de laatste steentjes aanbrengt op een maquette van de CCTV toren. Het jongetje met het dienblad in de hand lijkt plots zelfs niet meer geïnteresseerd in het veganistische buffet, maar richt zijn blik op de leermeester. Verder leert deze scène ons ook veel over de manier waarop de architectuur van OMA vereenzelvigd wordt met de figuur van Koolhaas. Niet het bedrijf, maar enkel hij als persoon wordt gezien als de opvoeder van jonge talentvolle architecten.

Rem Koolhaas in *The Simpsons*.¹⁸⁵

¹⁸⁴ <http://www.artlyst.com/articles/rem-koolhaas-gets-stars-in-the-simpsons>, laatste raadpleging: 08/08/14.

¹⁸⁵ The Simpsons, seizoen 23, aflevering 19, april 29, 2012, "A Totally Fun Thing Bart Will Never Do Again".

VII. HET TIJDPERK VAN DE PARTNERS

In 2002 werd de partnerstructuur ingevoerd bij OMA. Concreet betekende dit dat niet enkel Rem Koolhaas meer aan het roer van OMA zou staan, maar dat alle belangrijke beslissingen in verband met het bedrijf voortaan in consensus werden genomen. De rol van Koolhaas verschuift dus van regisseur naar deze van mede-regisseur.

*“ Ik ben blij dat je deze vraag stelt. We heten namelijk niet Koolhaas, maar OMA/AMO. En dat is een bewuste keuze. Ik heb altijd gezegd dat er onderwerpen en zaken zijn die belangrijker zijn dan ikzelf. We werken hier als een team. En dan heb ik het niet alleen over de mijzelf en de zes andere partners, maar ook over de medewerkers, de ingenieursbureaus, de politieke denktanks. Achter al deze partners gaan nieuwe lagen van intelligenties schuil waar wij als organisatie ons voordeel mee kunnen doen. OMA is kortom meer dan Koolhaas. ”*¹⁸⁶

- Rem Koolhaas

*“ De afspraken binnen onze organisatie zijn wat dit betreft ook heel helder. Maar de perceptie van de buitenwereld is soms anders. Langzaam maar zeker dringt echter het besef door dat OMA/AMO meer is dan Rem Koolhaas alleen. ”*¹⁸⁷

- Victor van der Chijs

Sinds de oprichting van deze structuur hebben al vele partners het bedrijf verlaten waaronder : Floris Alkemade (1989-2008), Ole Scheeren (1995-2010), Joshua Prince-Ramus (1996-2006) en Victor van der Chijs (2005-2013). Dit leidde op zijn beurt tot een vernieuwing van de algemene gedachtenstroom van het bedrijf. Momenteel bestaat het *partnership* uit de volgende personen: Rem Koolhaas, Reinier De Graaf, Ellen Van Loon, Shohei Shigematsu, David Gianotten en Iyad Alsaka.^{188 189}

Stuk voor stuk hebben deze personen hun eigen stempel kunnen drukken op OMA. In de volgende paragraaf zal ik dit trachten te bewijzen door enkele van hen in detail te bespreken. Mijn keuze viel hierbij enerzijds op Victor van der Chijs, omdat hij als manager een enorme impact heeft gehad op de globale ontwikkeling van het bedrijf. Daarnaast koos ik voor Joshua Prince-Ramus, Shohei Shigematsu en David Gianotten die in de nieuwe geopende vestigingen elk hun eigen twist gaven aan het rigoureuze ontwerpproces van OMA. Hierbij koos ik zowel voor twee huidige partners (Shohei Shigematsu, David Gianotten) als twee ex-partners (Joshua Prince-Ramus, Victor van der Chijs).

¹⁸⁶ STUIVELING S., “Rem Koolhaas: Architect als visionair”, *Management Scope*, november 2011.

¹⁸⁷ Ibid.

¹⁸⁸ ZAERA A., *El Croquis 131/132: AMOMA – Rem Koolhaas*, 1996, pp. 6-7.

¹⁸⁹ <http://oma.eu/partners>, laatste raadpleging: 08/08/14.

Joshua Prince-Ramus: OMA New York (2000-06)

Joshua Prince-Ramus behaalde een bachelordiploma in kunst en filosofie aan de universiteit van Yale en ging vervolgens studeren aan Harvard, waar hij zijn Master in Architectuur behaalde.¹⁹⁰ In 1996 ging hij aan de slag bij OMA Rotterdam. Hier werkte hij mee aan belangrijke projecten zoals de Universal Headquarters (1996) en het IIT McCormick Tribune Campus Center (1997-2003). Prince-Ramus maakte deel uit van de generatie die in de jaren '90 aankwam bij OMA. Vele medewerkers bleven in deze periode voor een lange tijd omdat steeds meer projecten gerealiseerd werden. Een deel van deze generatie stootte door naar meer belangrijke functies.¹⁹¹ Dit is duidelijk te zien in de huidige partnerstructuur van OMA. Drie van de zes partners (Shohei Shigematsu, Ellen van Loon en Reinier De Graaf) behoren tot deze generatie. Joshua Prince-Ramus maakte hier ook deel van uit tot hij in 2006 'de firma REX oprichtte., in samenwerking met zijn OMA partner Erez Ella.

Wegens de grote toestroom aan projecten in de VS werd in 2000 door OMA beslist een bureau in New York te openen onder leiding van Joshua Prince-Ramus. OMA New York had gedurende zijn zesjarig bestaan onder leiding van Prince-Ramus enorm veel autonomie verworven. Weliswaar nog steeds onder de vleugels van het moederschap.

*“ But the actual course is that I came here, I got greater independence, we started getting offers for work and so it started to grow. And I've been able to -- just as I would say Rotterdam has a flavor that is in a way dictated by Rem and his personal quirks and foibles -- I've been able to create the New York office more around mine. ”*¹⁹²

- Joshua Prince-Ramus

*“ ‘New York was always a separate entity,’ said Mr. Koolhaas, whose firm is based in Rotterdam. ‘Ramus has been leading that entity in a way that is very impressive, very successful.’ ”*¹⁹³

Die autonomie was zelfs zo sterk dat de architectuur die in New York werd geproduceerd meer rond de figuur van Ramus werd opgebouwd dan rond deze van Koolhaas. Dit is duidelijk merkbaar bij de drie grote projecten die hij van eind 1999 tot 2006 onder zijn supervisie kreeg: The Seattle Public Library (1999-2004), Wyly Theatre (2004-09) en The Hermitage Guggenheim (2000-01). Al deze projecten belichamen de hyperrationele aanpak die Ramus zo hoog in het vaandel draagt:

“ Now, I do believe that most often form is about function. The other partners in our office don't really share that feeling. I'm the one in the office who's the least comfortable with

¹⁹⁰LEE K., “Vakko Headquarters & Power Media Center,” *Architecture & Culture*, mei 2010, pp. 43.

¹⁹¹MCGREGOR, J. “Company Builder”, *Fast Company*, mei 2005.

¹⁹² Ibid.

¹⁹³ POGREBIN, R., “Joshua Prince-Ramus Leaving Koolhaas's OMA to Start New Architecture Firm”, *The New York Times*, mei 2006.

*making a sketch or a form. If it looks like a form out of a rational process, I'm all for it. Others in our office are OK with having a clear concept but also massaging it for aesthetic reaction. I just can't do it. I can't bring my hand to do it. The people that I've been fortunate enough to get to the New York office also share that. They're also really good at keeping their hand from doing things [purely for aesthetics] and just digging and digging and digging and digging and digging until something comes out that you look at and go I have no idea what it is but I know it's doing everything it's supposed to do.”*¹⁹⁴

*“ On some of our projects ... you see the individual hand of the project architect or other partner. Out of all the partners, Rem included, I think I'm the one who's most uncomfortable seeing someone's hand, particularly my own. I'm the most committed to having that process be carried down to every part of the project.”*¹⁹⁵

Als voorbeeld nemen we de Seattle Public Library (1999-04). Hoewel deze bibliotheek voor een deel ontworpen werd in Rotterdam valt uit het ontwerp duidelijk af te leiden dat Joshua Prince-Ramus mede-editor was. Zo was er de manier waarop het concept van het gebouw tot stand kwam, namelijk door het opgegeven programma te hergroeperen in een diagram en dit vervolgens letterlijk te vertalen naar zijn driedimensionale vorm. De huid van het gebouw verbindt de verschillende losse dozen simpelweg van hoek tot hoek met behulp van rechte vlakken. Het resultaat is een absurde vorm, weliswaar bepaald door een extreem rationeel proces dat duidelijk de hand laat zien van Prince-Ramus. Dit in tegenstelling tot zijn vormelijk broertje, het eerder vermelde Casa Da Musica (1999-2005).¹⁹⁶

Leuk weetje: Ramus ontwierp ook een 'zwevend' balkon in het atrium van het gebouw, zodat hij er zijn vrouw ten huwelijk kon vragen. Haar antwoord was trouwens 'ja'.

Verder zonder Koolhaas

In 2006 voelde Ramus echter de nood om zich af te scheuren van het moederschap. REX was geen bureau dat opnieuw werd opgebouwd rond de zoveelste (belangrijke) figuur die OMA verlaten had, maar gewoon OMA New York dat van naam veranderde, weliswaar zonder de figuur van Koolhaas:

*“ He had less interest in discussing the imminent departure of his partner sitting next to him, Joshua Prince-Ramus, who has been running O.M.A.'s American operations from its New York office. And no wonder: after a decade with the firm, Mr. Prince-Ramus is going out on his own and taking the entire 35-member New York staff with him.”*¹⁹⁷

¹⁹⁴ MCGREGOR, J. “Company Builder”, *Fast Company*, mei 2005.

¹⁹⁵ Ibid.

¹⁹⁶ http://www.ted.com/talks/joshua_prince_ramus_on_seattle_s_library, laatste raadpleging: 07/08/14.

¹⁹⁷ POGREBIN, R., “Joshua Prince-Ramus Leaving Koolhaas's OMA to Start New Architecture Firm”, *The New York Times*, mei 2006.

*“ ... it is important to understand that REX and OMA NY are the same company. Founded in 2000, REX (formerly OMA NY) has always been an independent company from (although originally strategically aligned with) OMA in Rotterdam. Rem Koolhaas and I were equal owners of the company, but I was the sole Partner in charge of the firm’s work. In 2006, I purchased Rem Koolhaas’s 50% share of the company and changed its name from OMA NY to REX. ”*¹⁹⁸ – Joshua Prince-Ramus

Na de afscheuring bleef REX (in wezen OMA New York) nog enkele jaren goede architectuur produceren. Dit toont aan dat de kracht van OMA in de voorafgaande periode niet enkel meer uitging van de figuur Koolhaas, maar ook van de kracht van het productieproces. Daarom is het belangrijk te weten dat Prince-Ramus het ontwerpproces van OMA behield. Het Vakko Fashion Center (2008-2010) is hiervan het ideale voorbeeld. Het is een opdracht die REX pas twee jaar na de afscheuring verworven heeft. Bovendien heeft er nog een groot deel van het oorspronkelijke personeel van OMA New York aan meegewerkt. Het resultaat is een gebouw dat zich helemaal inschrijft in het werk van het ‘orginele’ OMA New York.

¹⁹⁸ http://www.vmspace.com/eng/sub_emagazine_view.asp?category=people&idx=10626, laatste raadpleging op: 08/08/14.

Vakko Fashion Center

Exterieurbeeld van Vakko Fashion Center. ¹⁹⁹

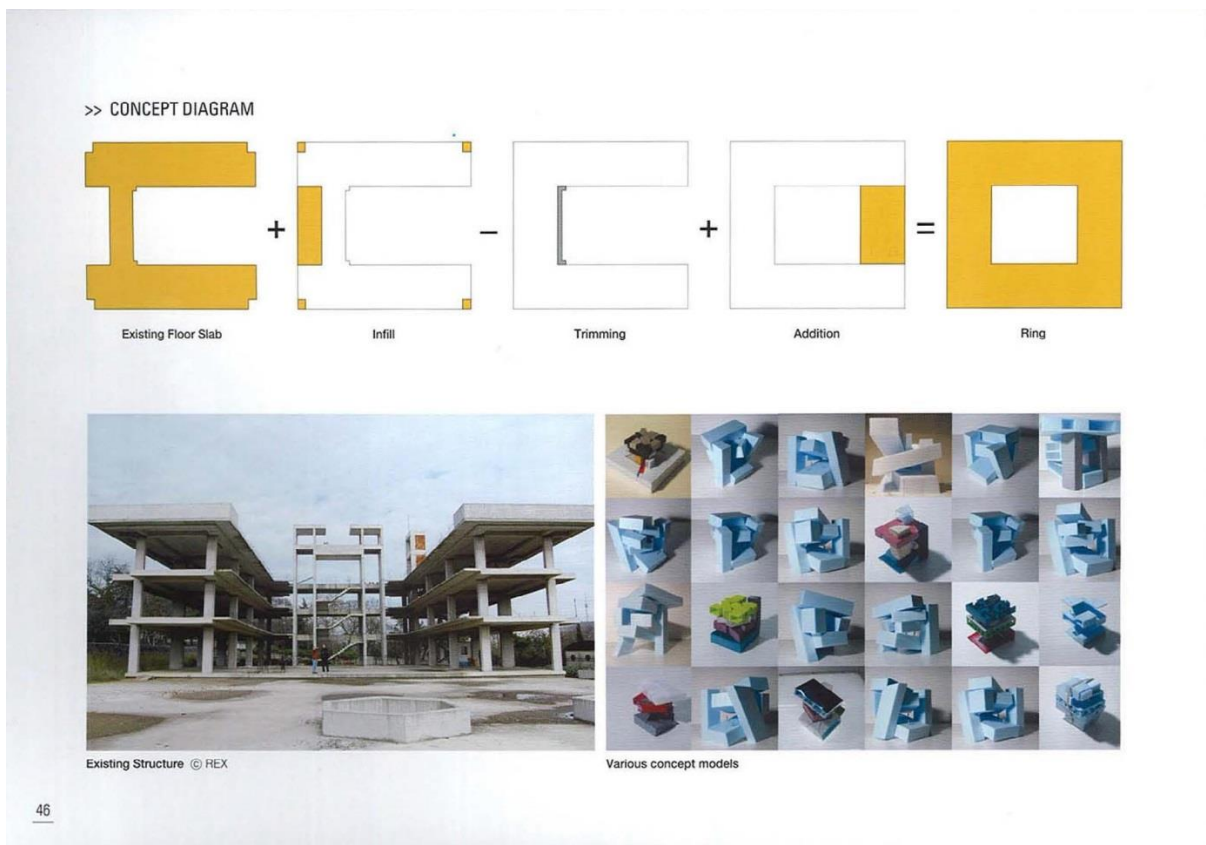
In 2008 werd REX benaderd door de CEO van Vakko en Power Media²⁰⁰ om de hoofdzetel van hun bedrijf te ontwerpen. Dit moest binnen de termijn het jaar gebeuren, door hergebruik van een verlaten U-vormig betonnen skelet. Normaal gezien is het ontwerpen en construeren van een dergelijk project onrealiseerbaar op deze korte termijn. Gelukkig had het skelet ongeveer dezelfde dimensies als het Annenberg Center²⁰¹, een project dat recent geannuleerd was. Door de constructiedocumentatie aan te passen was het mogelijke slechts vier dagen na hun ontmoeting in Turkije reeds te starten met de bouw. REX koos ervoor het gebouw op te delen in twee structureel onafhankelijke componenten. Enerzijds de ring, een vervollediging

¹⁹⁹ LEE K., "Vakko Headquarters & Power Media Center," *Architecture & Culture*, mei 2010, pp. 45.

²⁰⁰ Vakko is een van de bekendste modehuizen in Turkije, Power Media kan gezien worden als de Turkse equivalent van MTV.

²⁰¹ Hoewel het project reeds stamt uit het OMA tijdperk, wordt Koolhaas niet vermeld als mede-auteur van dit ontwerp op de website van REX. Het project ontbreekt zelfs op de website van OMA.

van het U-vormig betonnen skelet dat later standaard kantoorruimtes moest huisvesten. Anderzijds een stalen toren, die in het centrum van de ring zou worden gebouwd en het meer unieke programma (auditorium, vergaderzaal, toonzaal, directiekantoor, verticale circulatie en toiletten) moest bevatten. Door een dergelijke opdeling van de structuur vond men het niet nodig om een tijdrovende forensische analyse uit te voeren op het reeds bestaande betonnen skelet. Hierdoor moesten de berekeningen voor deze stalen toren ook niet afgestemd worden op de berekeningen van de bijbehorende betonnen structuur. De constructie aan de ring kon hierdoor direct starten, zodat men gedurende deze acht weken de tijd had om de rest van het gebouw te ontwerpen. Verder hadden REX en de ingenieurs slechts twee weken tijd om de stalen structuur van de toren in te dienen. Daardoor besloten ze de toren op te bouwen uit verschillende stalen dozen (geschaald op de verschillende programmatische elementen) die op ontelbare manieren aan elkaar bevestigd konden worden. Hierdoor konden de stalen dozen reeds besteld en geconstrueerd worden nog voor het eigenlijke ontwerp van de toren compleet was. Uiteindelijk zorgden verschillende parameters (waaronder het verticale circulatiepad, ruimtegebruik en bouwcodebeperkingen) voor de uiteindelijke configuratie van de toren.²⁰²

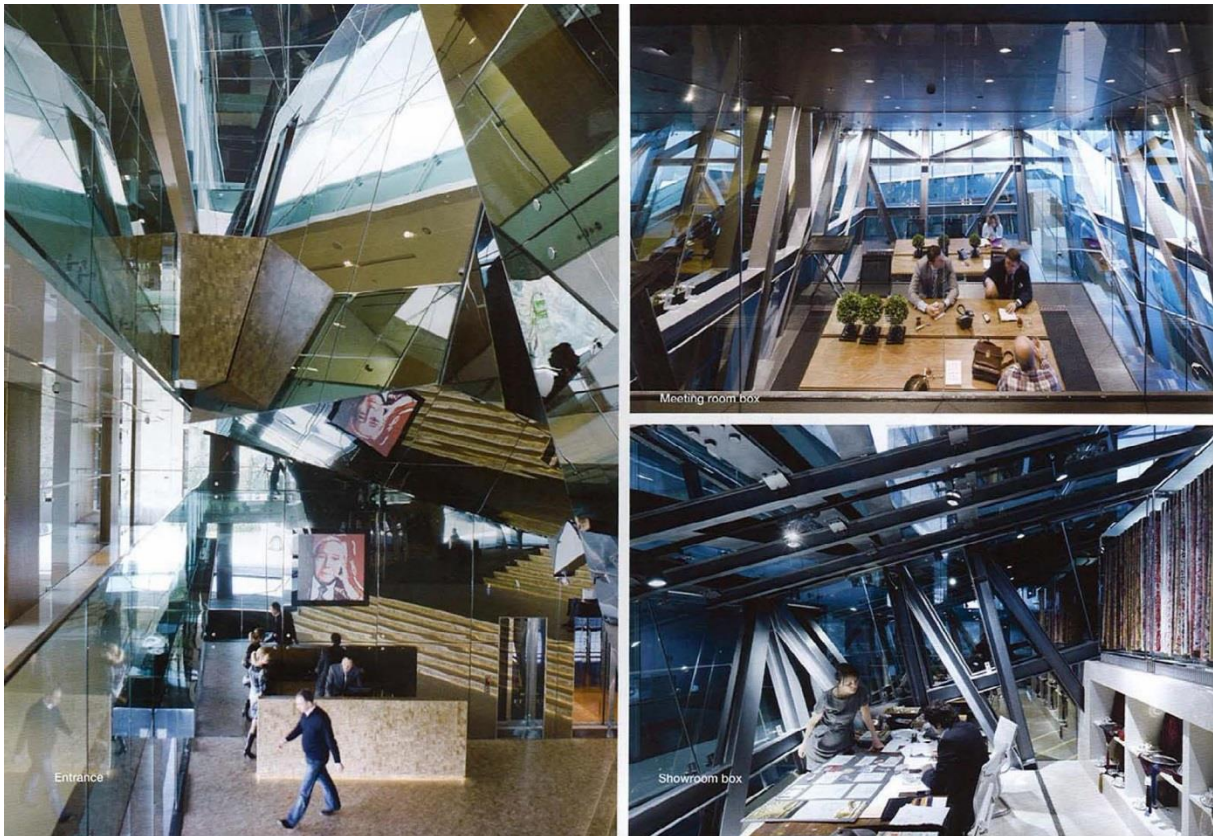

Enkele modellen voor de uitbreiding van een bestaande structuur voor Vakko Fashion Center.²⁰³

²⁰² LEE K., "Vakko Headquarters & Power Media Center," *Architecture & Culture*, mei 2010, pp. 44.

²⁰³ Ibid.

De binnenkant van het gebouw wordt uiteindelijk een sculpturaal kubusvormige constructie van bijna vijf verdiepingen hoog behangen met spiegels. Deze spiegels zorgen voor een caleidoscopisch spel van uitzicht en reflecties, zoals in de film *Das Cabinet des Dr. Caligari* waarin elk beeld gereflecteerd en verbrijzeld wordt.^{204 205} Dit thema wordt doorgetrokken aan de buitenzijde. De bovenste verdieping van het gebouw is eveneens volledig bekleed met spiegels. Dit gedeelte is lichtjes gedraaid ten opzichte van het onderste gedeelte van het gebouw. Samen met de spiegels zorgt dit voor een sterk visueel onderscheid tussen de twee structuren. Het exterieur van het oorspronkelijke betonnen skelet is immers bekleed met glas, waardoor de oude structuur zo zichtbaar mogelijk wordt gehouden. REX ontwikkelde hiervoor in samenwerking met een lokale Turkse onderneming een speciale X-vormige glazen huid. Door een structurele X in elk venster aan te brengen, neemt de sterkte van het glas toe, is er geen raamprofiel meer nodig en kan de dikte van het glas worden gereduceerd.²⁰⁶ Wanneer schuin bekeken, krijgt men ook hier een vervormd beeld van de omgeving, gelijkend op de vervormde omgeving in *De Schreeuw* van Edvard Munch.

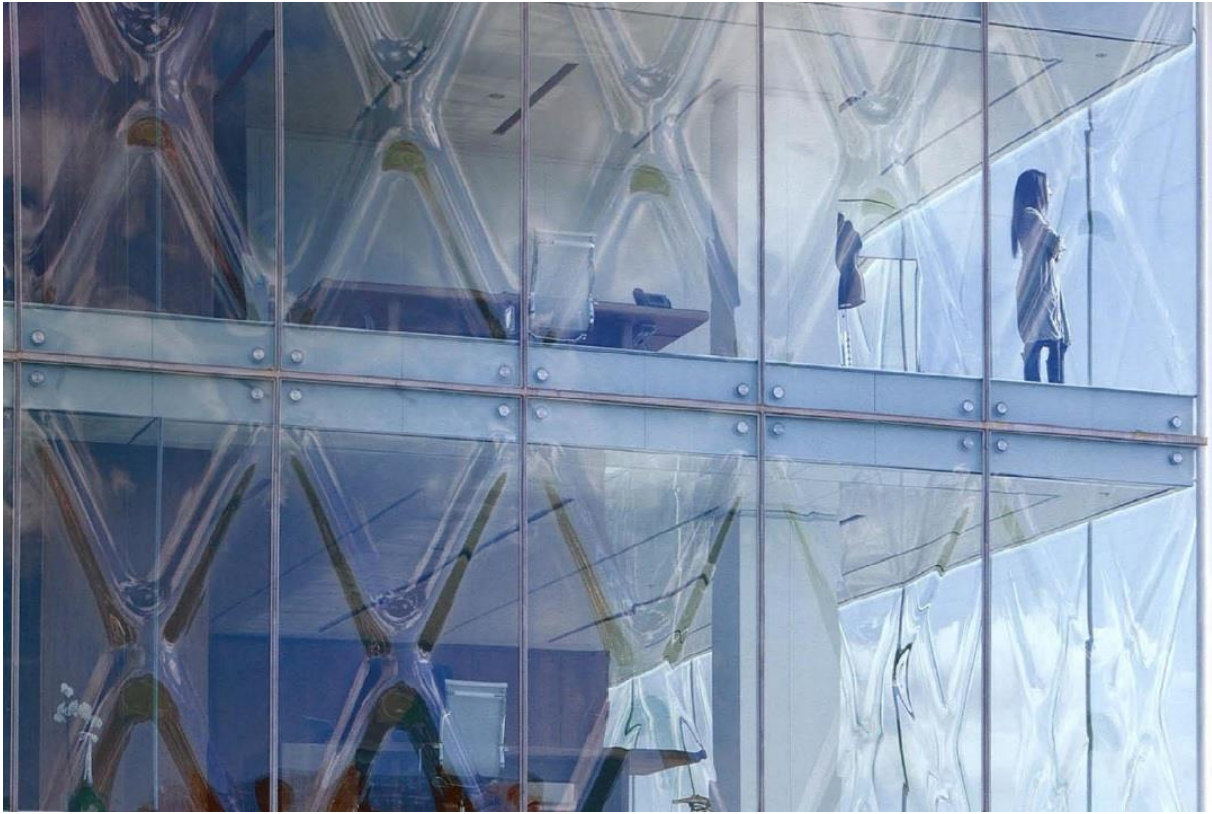
Enkele interieurbeelden van Vakko Fashion Center.²⁰⁷

²⁰⁴ <http://www.domusweb.it/en/architecture/2010/09/20/rex-vakko-fashion-centrer-istanbul.html>, laatste raadpleging: 07/08/14.

²⁰⁵ FEIERSINGER. E., "Administration Building in Istanbul," *Detail*, Vol. 2, 2011., pp. 164-170.

²⁰⁶ <http://www.rex-ny.com/work/vakko-fashion-center>, laatste raadpleging: 07/08/14.

²⁰⁷ LEE K., "Vakko Headquarters & Power Media Center," *Architecture & Culture*, mei 2010, pp. 50.

Structureel glas in de gevel van Vakko Fashion Center. ²⁰⁸

Zicht vanop het dakterras. ²⁰⁹

²⁰⁸ Ibid., pp. 54.

²⁰⁹ RODRIGUEZ F., "REX: Vakko Fashion Center, Madison (Doll) House," *PLOT*, maart 2011, pp. 104.

Shohei Shigematsu: OMA New York (2006 - ...)

Shohei Shigematsu studeerde architectuur aan de universiteit van Kyushu in Japan. Na zijn studies aan het Berlage Instituut ging hij aan de slag bij OMA. Hij werd vennoot bij OMA Rotterdam in 2004 en werd in 2006 na het vertek van Joshua Prince-Ramus benoemd tot bestuurder van OMA New York. In 2008 werd hij tot partner benoemd.²¹⁰

Ook hier wordt er onder leiding van Shigematsu afgeweken van de heersende Rotterdamse ontwerpmethodologie:

“ ‘ We’re an outpost,’ says Shohei Shigematsu, the lead partner at the Manhattan location. ‘Rem isn’t involved, and so we sometimes try to do something different.’ In terms of its creative process, the New York office often feels the impulse to break free of OMA’s famously rigorous, analytical approach and try for more formally expressive solutions.”²¹¹

“...but more and more I am actually interested in more personal decisions, abstract decisions too, because I’m a little bit tired of explaining everything. Sometimes, beauty is just there. You don’t really always know the reason why you like this more than that. I just want to be true to my own instinct.”²¹²

Het vormelijker denken kan men terugvinden in verschillende projecten van OMA New York, bijvoorbeeld in het ontwerp van Milstein Hall (2006-2011) voor de universiteit van Cornell. Hoewel het gebouw er op het eerste gezicht heel rationeel uit lijkt te zien, bevindt er zich in het interieur een vrij vormgegeven koepel, die meer aan Hadid-iaanse architectuur doet denken die van Koolhaas. De spanningen tussen beide types architectuur zorgen ervoor dat Millstein Hall een spannend geheel wordt.

Dat Koolhaas niet erg nauw betrokken was bij het ontwerpproces - en het vooral opvolgde vanop afstand - wordt duidelijk door een citaat van Jesse Seegers, die werkzaam was voor OMA New York van december 2006 tot juli 2007:

“As far as the role of Rem in his office, he came to New York 3 times, and of those 3 times, he was in the office for about 5 hours or so. Shohei Shigematsu, partner and director of the New York office, was in the office directing and leading the projects day-to-day.”²¹³

Andere voorbeelden van deze meer vormelijke architectuur die OMA New York ambieert zijn het Faena Arts Center (2014 - ...) en het South Beach Ace project (2013) te Miami.

²¹⁰ <http://oma.eu/partners>, laatste raadpleging: 07/08/14.

²¹¹ VOLNER I., “Improvisational Thinking: OMA New York”, *Metropolis Magazine*, mei 2013, pp. 52.

²¹² <http://ego-magazine.com/shohei-shigematsu>, laatste raadpleging: 07/08/14.

²¹³ PHORNPHONG Y., *Rem Koolhaas and the influence of architectural thought and practice on OMA school architects* (niet gepubliceerde masterproef), 2010, p. 245.

Exterieurzicht, Millstein Hall ²¹⁴

Interieurzicht onder de koepel, Millstein Hall ²¹⁵

²¹⁴ <http://www.domusweb.it/en/architecture/2011/11/04/milstein-hall-oma-reloaded.html> ,laatste raadpleging: 07/08/14.

Victor van der Chijs (2005-2013)

Victor van der Chijs studeerde rechten aan de universiteit van Amsterdam gevolgd door verschillende master-na-master opleidingen waaronder één in internationale relaties. Vooraleer van der Chijs bij OMA terecht kwam was hij *managing director* van Schiphol International en bekleedde hij verschillende posities bij ING. In 2005 sloot Victor van der Chijs aan bij OMA als *managing partner*, na een telefoontje van Rem Koolhaas. Ze kenden elkaar al een tijdje omdat Schiphol één van de opdrachtgevers van OMA was. OMA draaide al een hele tijd niet goed stond op de rand van faillissement in 1995 vervolgens kende het in 2001 weer financiële problemen onder andere door fraude en een te groot portfolio in de Verenigde Staten. Waarvan nauwelijks bouwwerken effectief gerealiseerd werden. Van der Chijs werd binnengehaald om creativiteit en zakelijkheid bij OMA te verzoenen. Alles stond op dit moment echter nog in het teken van het creatieve proces en er was onvoldoende aandacht voor een strategie en risicomanagement.^{216 217}

*“ Er was iemand nodig die boven de dagelijkse hectiek kon staan en een visie kon ontwikkelen. Nu is het nog te veel ‘dat is leuk, dat gaan we doen’ wat de opdrachten bepaalt. ”*²¹⁸

Hierbij begon Van der Chijs met het uitzetten van een strategie, waarbij expansie en diversificatie de sleutelwoorden van het *businessmodel* werden.

*“ De zeven partners hebben met elkaar afgesproken dat we de beste creatieve onderneming van de wereld willen zijn. Let wel, de nadruk ligt dus niet uitsluitend op architectuur maar op creativiteit. Daarbij willen we ons vooral ook verder verbreden en nieuwe onderwerpen naar ons toe trekken. Het is mijn taak die ambitie mogelijk te maken en te zorgen voor een gestage stroom van spannende, vernieuwende opdrachten. De creativiteit laat ik over aan de andere partners. Ik fungeer hooguit als een spiegel bij het maken van hun keuzes. ”*²¹⁹

Tijdens de bestuursperiode van Van der Chijs is de denktank AMO (opgericht in 1998) dan ook sterk uitgebouwd. Dit ging gepaard met het verbreden van het opdrachtenportfolio, waardoor OMA zich ontwikkelde tot zowel een creatief bedrijf (AMO) als een architectuurbedrijf (AMO).

²¹⁵ <http://www.domusweb.it/en/architecture/2011/11/04/milstein-hall-oma-reloaded.html> , laatste raadpleging: 07/08/14.

²¹⁶ VAN DER VLIST J., “Victor van der Chijs: managing partner architectenbureau OMA”, *Management Scope*, augustus 2011.

²¹⁷ KOOPMAN B., “Eigenzinning bureau evolueert tot creatief bedrijf op wereldschaal”, *Het Financieel Dagblad*, 22 maart, 2013.

²¹⁸ VAN GELDER H., “Een intuïtieve chaos heeft ook wel wat”, *De Volkskrant*, 12 april 2004.

²¹⁹ VAN DER VLIST J., “Victor van der Chijs: managing partner architectenbureau OMA”, *Management Scope*, augustus 2011.

*“ Als een topman zijn bedrijf wil profileren, denkt hij eerder aan een reclamespotje van dertig seconden dan aan een onderscheidend hoofdkantoor dat vijftig jaar blijft staan. OMA is in staat zowel dat gebouw als dat spotje te maken. ”*²²⁰

Hoever deze samenwerking kan gaan, wordt geïllustreerd door de tienjarige samenwerking van OMA/AMO met Prada, het Italiaanse label voor mode en luxegoederen. OMA realiseerde voor Prada *flagshipstores* in New York en Los Angeles. AMO was verantwoordelijk voor de inrichting, modeshows, *lookbooks*, website en advertentiecampagne.²²¹

De uitbouw van dit *businessmodel* AMO/OMA moest zorgen voor de nodige financiële middelen, al was naar eigen zeggen niet zozeer de winstmaximalisatie, maar wel het behouden van de creatieve standaard de belangrijkste factor. Het behoud van deze creatieve standaard kan echter in twijfel getrokken worden na het lezen van de volgende uitspraken:

*“ Van der Chijs hecht aan gezonde winstcijfers, maar wil daarover niet in detail treden. 'Daar worden ze hier maar onrustig van.' ”*²²²

*“ Bij de keuzes zal Van der Chijs af en toe op de rem moeten staan. 'Architecten gaan maar door. Alles kan nog mooier, nog beter, nog intelligenter, maar soms moet je zeggen: dit is genoeg.' ”*²²³

*“ Inderdaad. Als creatieveling heeft Rem de neiging om telkens iets nieuws te willen ontwerpen. Economisch gezien is dat voor ons als bedrijf niet altijd voor de hand liggend. Het zou voor de winst natuurlijk veel beter zijn om een uitgedacht concept meerdere keren toe te passen en niet telkens het wiel uit te vinden. Voor een architect is dat echter niet bijster interessant. Het is voor ons dan ook de kunst hier een gulden middenweg in te vinden. ”*²²⁴

Als we naar het geheel van OMA's *corporate* architectuur kijken lijkt de inventiviteit van OMA verminderd en lijken de meeste projecten (met uitzondering van enkele sleutelprojecten) gericht op het genereren van winst. Als we echter enkel naar de sleutelprojecten (vaak de meest grootschalige waaraan bijna alle partners meewerken) kijken dan moet men toch stellen dat OMA nog altijd even inventief en creatief uit de hoek kan komen als vroeger. Een wezenlijk verschil met vroeger, omdat men het toen moest stellen met veel minder opdrachten en hierdoor inderdaad meer energie kon stoppen in elk project.

Onder het systeem Van der Chijs lijkt OMA al zijn energie dan ook in bepaalde sleutelprojecten te stoppen. Belangrijke projecten zoals de Shenzhen Stock Exchange (2006-13), het Taipei Performing Arts Centre (2009-...), Milstein Hall (2006-11), ...

²²⁰ VAN GELDER H., “Een intuïtieve chaos heeft ook wel wat”, *De Volkskrant*, 12 april 2004.

²²¹ KOOPMAN B., “Eigenzinning bureau evolueert tot creatief bedrijf op wereldschaal”, *Het Financieel Dagblad*, 22 maart, 2013.

²²² STUIVELING S., “Rem Koolhaas: Architect als visionair”, *Management Scope*, november 2011.

²²³ VAN GELDER H., “Een intuïtieve chaos heeft ook wel wat”, *De Volkskrant*, 12 april 2004.

²²⁴ STUIVELING S., “Rem Koolhaas: Architect als visionair”, *Management Scope*, november 2011.

Verder werd bij de komst van Van Der Chijs de grote in- en uitstroom van medewerkers vastgelegd. Deze sterke personeelsbeweging was (zoals reeds eerder vermeld) al een feit voordat Van der Chijs partner werd. Na de tussenkomst van Van der Chijs zou per jaar voortaan zo'n 25% van het bestaande personeelsbestand per jaar worden vervangen (wat enorm is, in vergelijking met andere firma's). Voor OMA/AMO nochtans vlot realiseerbaar aangezien zij in 2013 maar liefst 700 open sollicitaties per maand ontvingen. Talent wordt voor een bepaalde tijd in dienst genomen, variërend van 6 maand tot 3 jaar. Zijn de werknemers goed, dan houdt men ze. Zijn ze niet goed genoeg, dan wordt hun contract niet verlengd. Hierdoor blijft het mogelijk de beste medewerkers te behouden en het personeelsbestand van het bedrijf afhankelijk van het aantal opdrachten snel in te krimpen of op te schalen wanneer nodig.²²⁵

Bovendien worden medewerkers aangetrokken van het land waar het project loopt. Vermits *locals* de cultuur begrijpen en de plaatselijke regelgeving kennen slaagden erin om zo tot een beter creatief resultaat te komen toegesneden op de plaatselijke bevolking.²²⁶

David Gianotten: OMA Hong Kong (2009- ...)

David Gianotten studeerde architectuur en bouwtechniek aan de universiteit van Eindhoven. Deze studies hebben een groot impact gehad op zijn denken over architectuur. Hij vindt namelijk dat een architect een echte bouwer moet zijn²²⁷ -dit in tegenstelling tot Koolhaas, waar schrijven en denken de kern van zijn gebouwen vormen-.

*“Daarom heb ik als student destijds twee studies gedaan, naast het ontwerpen ook de uitvoeringstechniek, omdat ik toen al vond dat een architect echt een bouwer moet zijn, van begin tot eind.”*²²⁸

Voor hij bij OMA kwam werken was hij in dienst als *managing director* bij SeARCH te Amsterdam. David Gianotten maakte een blitzcarrière in de rangen van OMA. In 2008 kwam hij in dienst als *executive manager* bij OMA Rotterdam. Al in 2009 verhuisde hij naar Hong Kong, waar hij een nieuw bureau opende voor OMA. In 2010 werd Gianotten partner, na het vertrek van Ole Scheeren. Momenteel beheert hij OMA's portfolio in heel Azië met het recht er alle beslissingen volledig onafhankelijk van Rotterdam te nemen.²²⁹

*“I am here as a partner, I have full decision powers on everything; I don't need to report back to a design board in Rotterdam for a final decision.”*²³⁰ -David Gianotten

²²⁵ VAN DER VLIST J., “Victor van der Chijs: managing partner architectenbureau OMA”, *Management Scope*, augustus 2011.

²²⁶ VAN DER VLIST J., “Victor van der Chijs: managing partner architectenbureau OMA”, *Management Scope*, augustus 2011.

²²⁷ DE LANGE H., “Hier is een architect heus geen superstar”, *Trouw*, februari 2013.

²²⁸ Ibid.

²²⁹ <http://www.oma.eu/partners>, laatste raadpleging: 08/08/14.

²³⁰ MACKENZIE A., “David Gianotten: Engaging Clients in emerging markets”, *ArchitectureAU*, mei 2014.

Interne werking

Even terug naar 2009, het jaar van de oprichting van OMA Hong Kong. Toen telde het bureau twaalf werknemers. Momenteel zijn er in Hong Kong 75 mensen werkzaam en iets meer dan honderd in heel Azië.²³¹ Hoewel het aantal werknemers bij het bedrijf zeer sterk fluctueert is OMA er de voorbije 5 jaar in geslaagd om enorm te groeien in Azië en van deze zone een belangrijke (zometer de belangrijkste) afzetmarkt te maken. Het lijkt mij daarom interessant te kijken hoe OMA Azië verschilt van de hoofdzetel te Rotterdam en de andere OMA zetels.

Het eerste grote verschil (vooral met OMA New York) is dat je niet aan Harvard moet gestudeerd hebben om aangenomen te worden. Belangrijker is dat je een jonge architect bent die ambitie toont, talent hebt en de lokale gebruiken goed kent. 70 % van de werknemers zijn dan ook Aziatisch en amper drie Nederlanders (waaronder Gianotten) maken deel uit van OMA Azië.²³²

Verder wordt in de Aziatische zetel van OMA ook enorm veel aandacht geschonken aan hoe een gebouw zich inpast in zijn omgeving. Dit heeft te maken met twee lokale factoren. Enerzijds de schaal. Aziatische gebouwen hebben vaak een enorme omvang vergelijken we even met OMA Rotterdam waar het grootste gebouw een vloeroppervlakte heeft van 180.000 m², dan wordt deze oppervlakte bij OMA Azië als ‘normaal’ beschouwd. Anderzijds is er de plaatselijke regelgeving, of eerder het gebrek eraan. In Europa zijn er veel bouwregels die opgelegd worden vanuit de overheid (bijvoorbeeld de bouwhoogte). In Azië bestaan deze meestal niet.²³³

Het ontwerpproces verschilt eveneens grondig. (De aandacht voor de omgeving kan ook teruggevonden worden in het ontwerpproces. Toen Gianotten aankwam in Rotterdam was ontwerpen een keuzeoefening 50 tot 60 ontwerpen werden naast elkaar opgelijnd. Koolhaas koos vervolgens de beste ontwerpen uit de reeks volumes en hierop werd verdergewerkt. Deze opties werden echter voorgesteld zonder enige relatie met hun omgeving. Wanneer Gianotten naar Hong Kong trok, sleutelde hij sterk aan deze manier van werken, omdat dit volgens hem niet de basis kon zijn van een degelijk ontwerp. Eerst zou er worden samengezeten en gediscussieerd over de opdracht. Tijdens deze *meeting* worden een aantal interessante uitgangspunten besproken en vastgelegd. Pas daarna worden een klein aantal opties (3 tot 5 afhankelijk van het project) onderzocht in samenhang met hun context.²³⁴

Naast context speelt snelheid in Azië een belangrijke rol in het ontwerpproces. In Rotterdam nam men meestal veel tijd is om de verschillende opties uit te testen en deinsde men er niet voor terug om weer te keren naar een meer experimentele fase. Dit is niet het geval in Azië. Enkel in de beginfase van het project kunnen verschillende opties ten opzichte van elkaar afgewogen worden. Eénmaal een bepaalde optie de voorkeur krijgt, is het bijna onmogelijk hier nog van af te wijken. Het geeft de enorme kracht dat ontwerpen bijna volledig

²³¹ DE LANGE H., “Hier is een architect heus geen superstar”, *Trouw*, februari 2013.

²³² MACKENZIE A., “David Gianotten: Engaging Clients in emerging markets”, *ArchitectureAU*, mei 2014.

²³³ *Ibid.*

²³⁴ *Ibid.*

gerealiseerd kunnen worden zoals ze oorspronkelijk bedoeld waren en dit bovendien aan een weerzinwekkende snelheid.²³⁵

In Azië is trouwens ook de relatie architect opdrachtgever helemaal anders. De relatie tussen beiden is hier veel directer. In Europa of Amerika krijg je als architect vaak te maken met vertegenwoordigers van de opdrachtgever of projectmanagers, in Azië sta je meestal rechtstreeks in contact met de opdrachtgevers en hun entourage uit de verschillende lagen van de organisatie. Een groot aantal belangrijke beslissingen wordt tijdens de vergadering eens een consensus wordt bereikt onmiddellijk genomen. Met als gevolg dat iedereen begrijpt waarom bepaalde beslissingen genomen zijn, en waarom hier op voorgewerkt wordt. De relatie tussen opdrachtgever en architect is ook eerlijker. In Azië weet je onmiddellijk waar je verder is in de Aziatische landen de relatie tussen de opdrachtgever en de architect ook eerlijker. Als architect weet je dan ook onmiddellijk waar je aan toe bent. De opdrachtgever deelt zijn bezorgdheden zonder enige gêne mee en laat vaak weten welke richting de architect moet uitgaan,...Kortom de opdrachtgever speelt hier over het algemeen een veel belangrijkere rol dan in de westerse wereld.²³⁶

²³⁵ Ibid.

²³⁶ Ibid.

Shenzhen Stock Exchange

Shenzhen Stock Exchange *by night*.²³⁷

Deng Xiaoping is credo “één land,twee systemen”²³⁸ veranderde het gelaat van China voorgoed. Dankzij hem kreeg kapitalisme een plaats binnen een strikt socialistische staat, waardoor China de laatste decennia een ongeziene economische groei kende, die zijn hoogtepunt nog steeds niet bereikt heeft. Shenzhen kan hierbij gezien worden als de proefbuisbaby voor dit experiment. In 1979 werd de stad aangeduid als de eerste Speciale Economische Zone van het land. Het kleine vissersdorpje veranderde hierdoor in een speeltuin waar westerse kapitalistische experimenten een plaats kregen. En met succes. “Elke dag een nieuwe wolkenkrabber en om de drie dagen een nieuwe boulevard” werd het nieuwe motto in de jaren negentig. Shenzhen is momenteel de grootste, meest dense en snelst groeiende stad in de *Pearl River Delta*, die onderdak biedt aan zo’n 50 tot 60 miljoen mensen.²³⁹

²³⁷ http://www.domusweb.it/en/architecture/2013/10/08/oma_shenzhen_stock_exchange_.html, laatste raadpleging: 09/08/14.

²³⁸ WILLIAMS A., “Shenzhen Stock Exchange by OMA”, *The Architectural Review*, oktober 2013.

²³⁹ <http://www.theguardian.com/artanddesign/architecture-design-blog/2013/apr/16/shenzhen-stock-exchange-building-miniskirt>, laatste raadpleging: 08/08/14.

In 2006 werd een competitie uitgeschreven voor de Shenzhen Stock Exchange, een gebouw dat deze economische vooruitgang moest belichamen. Maar hoe ontwerp je een beurs die kapitalisme moet vertegenwoordigen in een communistisch land? Hoe geef je gestalte aan een gebouw dat geld en vertrouwen moet belichamen ten tijde van wereldwijde bezuinigingen en financiële schandalen? Zoals de kredietcrisis ontstaan in Amerika in de zomer van 2007, die op zijn beurt aanleiding gaf tot de Eurocrisis. Toch lijken crisissen dankzij ons huidige kapitalistische systeem eerder regelmaat dan uitzondering.

OMA deed oorspronkelijk niet mee aan deze wedstrijd, maar werd *last minute* toch uitgenodigd omdat een van de deelnemers zich had teruggetrokken. De deadline bleef echter dezelfde, waardoor hen slechts nog drie dagen restte om een gebouw van maar liefst 265.000 m² te ontwerpen. Het ontwerp moest met andere woorden sterk, maar tegelijk kinderlijk eenvoudig zijn. De vraag om een toren met podium te ontwerpen werd dan ook vrij letterlijk genomen. De enige grote ingreep die men ondernam was om het podium niet op de grond te laten staan, maar op te verheffen, waarbij zowel de toren als de plint eerder simpel en sober geïnterpreteerd werden. In de oorspronkelijke inzending werd hier reeds op gealludeerd door Mies van der Rohe's ontwerp voor het Convention Centre in Chicago te spiesen op zijn alombekende Seagram Building. Net zoals Mies van der Rohe's Seagram Building oogt de Shenzhen Stock Exchange eenvoudig, maar is het in werkelijkheid een zeer complex bouwwerk.^{240 241}

Een belangrijke parameter in dit hele ontwerp- en bouwproces is snelheid. Men vindt deze parameter doorheen dit ganse proces terug. Het meest komische voorbeeld hiervan is een spoedhuwelijk dat plaatsvond tijdens de constructiefase. De aannemer had zijn werknemers immers beloofd dat ze mochten trouwen in het conferentiecentrum van zodra het afgewerkt was. Terwijl het overgrote deel van het gebouw nog in stellingen stond, gaf een hele stoet bruidspartjes elkaar in deze zaal het jawoord.²⁴²

Spoedhuwelijk in the Shenzhen Stock Exchange.²⁴³

²⁴⁰ Lezing David Gianotten *On Speed*: <http://vimeo.com/31948504>, laatste raadpleging: 08/08/14.

²⁴¹ <http://www.theguardian.com/artanddesign/architecture-design-blog/2013/apr/16/shenzhen-stock-exchange-building-miniskirt>, laatste raadpleging: 08/08/14.

²⁴² Lezing David Gianotten *On Speed*: <http://vimeo.com/31948504>, laatste raadpleging: 08/08/14.

²⁴³ Screenshot lezing David Gianotten *On Speed*: <http://vimeo.com/31948504>, laatste raadpleging: 08/08/14.

Ook in de kleinste details belichaamt het gebouw snelheid. Zo ontwierp OMA een speciaal meubel voor het controlecentrum waar de beursevolutie nauwlettend in het oog wordt gehouden. In deze ruimte kan een fractie van een seconde miljoenen verlies of winst betekenen. Daarom ontwikkelde OMA een meubel met een speciale V-vormige structuur waardoor collega's sneller met elkaar kunnen communiceren zonder dat hun oog al te ver van het scherm moet afwijken. Op de bovenliggende verdieping zijn de bureautjes zelfs uitgerust met bedden die uit een archiefkast te voorschijn komen, zodat kleine rustpauzes kunnen ingelast worden tijdens de shiften. Verder werd er gekozen om een gigantische computer server in de kelder te installeren, omdat men ervan uitging dat men enkele nanoseconden winst kon maken door hun computers niet aan te sluiten op een externe server.²⁴⁴

Maar snelheid vindt men ook terug in het eigenlijke gebouw. Dankzij het snelle ontwerp- en bouwproces wordt de gebouwde vorm een bijna letterlijke vertaling van het schematische ontwerp dat reeds in 2006 werd ingediend. Hoewel dit niet tot kruisbestuiving leidt van de verschillende onderzochte pistes, zorgt deze parameter er wel voor dat het ontwerp in al zijn eenvoud, puur gerealiseerd kan worden.

De Stock Exchange kreeg vele negatieve reacties van architectuurliefhebbers bijvoorbeeld op architectenfora (als Dezeen en Archdaily).²⁴⁵ ²⁴⁶Vele OMA-fanaten en architectuurcritici vinden het gebouw te sober, niet doordacht genoeg, te diagramachtig, enz. De nostalgie naar OMA's vroegere projecten is dan ook groot, toen hun architectuur nog gekenmerkt werd door spanning, contrast, grote verscheidenheid in materiaalgebruik, enz.

“ So the ground floor has a bigger footprint than the tower core, but seems quite soulless. ”
²⁴⁷

*“ Now that it is built, it remains the ultimate example of building as diagram, a symbolic totem of capital – particularly given the fact that modern trading barely needs any space at all. ”*²⁴⁸

De snelheid waarmee het gebouw afgewerkt werd is ook te zien in de materiaalkeuzes. Er werd slechts een klein palet aan materialen gebruikt om het gebouw gestalte te geven. De opvallendste materiaalkeuze is zonder twijfel melkglas, dat gebruikt wordt als gevelmateriaal voor de toren, plint en inkomhallen, hiermee een groot deel van de werkelijke structuur verhullend. Enkel wanneer men dichterbij komt is het mogelijk om de echte kolommen, kabels en LED-verlichting te zien die achter het glas verscholen zitten te zien. Net zoals de I-liggers in de Seagram Building van Mies Van Der Rohe de verscholen draagstructuur moet symboliseren, lijkt het melkglas bij de Shenzhen Stock Exchange wel de werkelijke bedoelingen van de constructie te verhullen. Het is namelijk geen gebouw opgedragen aan de

²⁴⁴ Lezing David Gianotten *On Speed*: <http://vimeo.com/31948504>, laatste raadpleging: 08/08/14.

²⁴⁵ <http://www.dezeen.com/2013/10/08/oma-completes-shenzhen-stock-exchange/>, laatste raadpleging: 08/08/14.

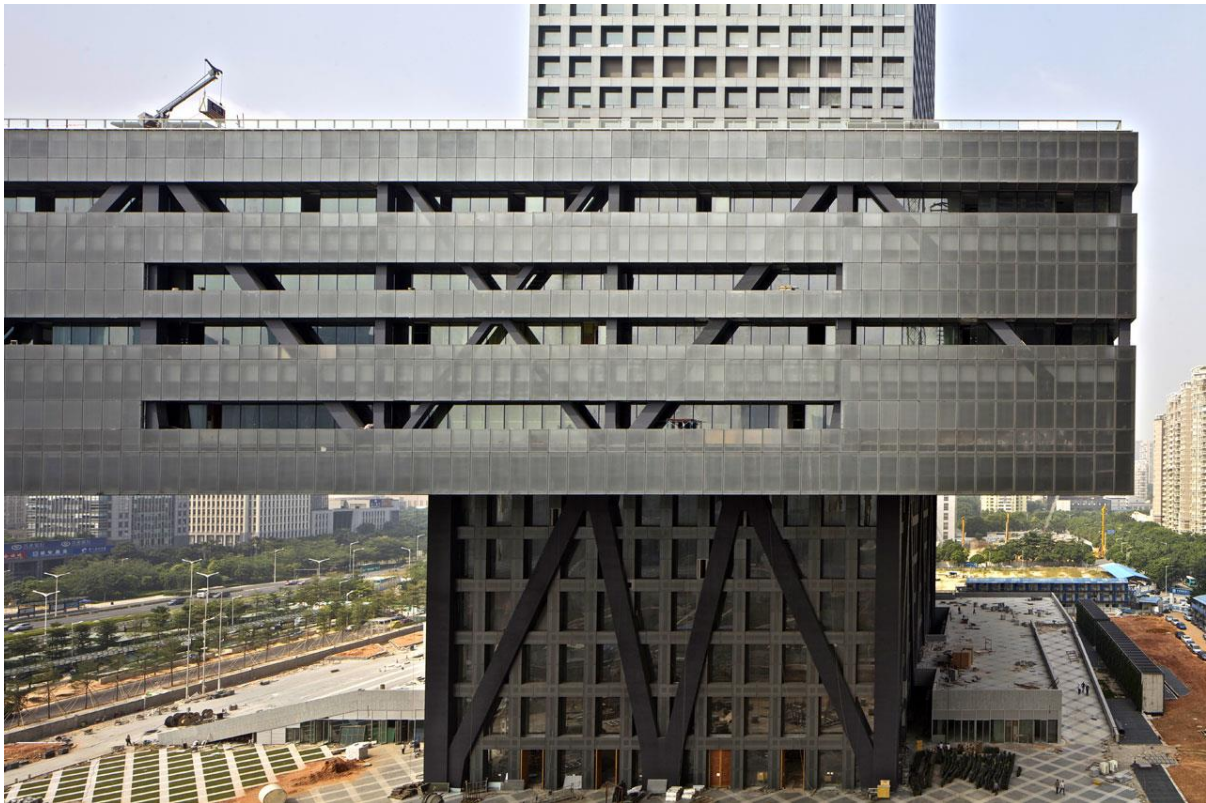
²⁴⁶ <http://www.archdaily.com/435778/shenzhen-stock-exchange-hq-oma/>, laatste raadpleging: 08/08/14.

²⁴⁷ WILLIAMS A., “Shenzhen Stock Exchange by OMA”, *The Architectural Review*, oktober 2013.

²⁴⁸ <http://www.theguardian.com/artanddesign/architecture-design-blog/2013/apr/16/shenzhen-stock-exchange-building-miniskirt>, laatste raadpleging: 08/08/14.

grote hoeveelheden beton waaruit opgebouwd is, maar eerder aan het vlees van de menigte. Een gebouw dat de markt symboliseert naar het volk toe, eerder dan ze te huisvesten.²⁴⁹

*“ The essence of the stock market is speculation: it is based on capital, not gravity. In the case of Shenzhen's almost virtual stock market, the role of symbolism exceeds that of the program - it is a building that has to represent the stock market, more than physically accommodate it. It is not a trading arena with offices, but an office with virtual organs that suggest and illustrate the process of the market. ”*²⁵⁰

Semi-transparante gevel van de Shenzhen Stock Exchange.²⁵¹

Hierbij speelt de context en de omgeving waarin het gebouw tot stand kwam een belangrijke rol. De Shenzhen Stock Exchange bevindt zich op een prominente plaats in het stadsweefsel: In het hart van het Central Business District net ten westen van het stadhuis, waar de belangrijke noord-zuidas en oost-west verkeersader elkaar kruisen. Net zoals de Seagram Building zich terugtrok in het volgebouwde grid van Manhattan, zo wordt ook het podium van de Shenzhen Stock Exchange opgetild om te zorgen dat het gebouw nog duidelijker wordt getoond aan de massa. Dit geeft de mogelijkheid een (deels overdekt) stadsplein voor de Shenzhen Stock Exchange te creëren. Hier kunnen volgens OMA ‘publieke evenementen plaatsvinden’. Verder zijn er led-panelen verwerkt in de zijkanten van het podium om de activiteiten van de beurs ‘over heel de stad uit te zenden’ en zorgen een aantal liften in de

²⁴⁹ Ibid.

²⁵⁰ <http://www.oma.eu/projects/2006/shenzhen-stock-exchange/>, laatste raadpleging: 08/08/14.

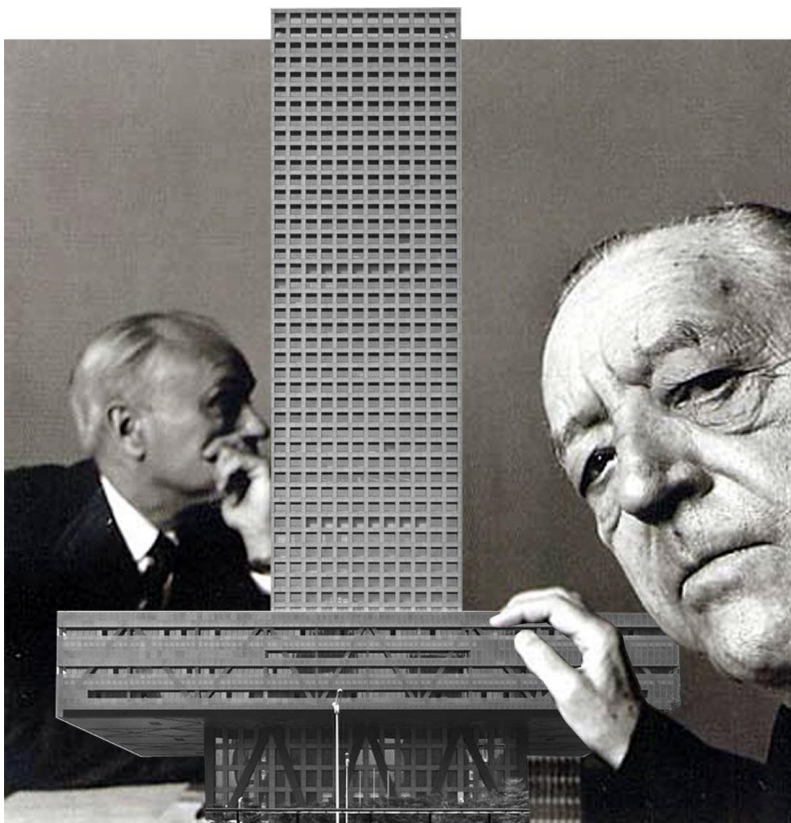
²⁵¹ http://www.domusweb.it/en/architecture/2013/10/08/oma_shenzhen_stock_exchange.html, laatste raadpleging: 09/08/14.

inkomhallen voor de connectie met het publieke park dat zich op de plint bevindt.²⁵² Alles lijkt in het werk gesteld om de massa zo dicht mogelijk bij en in het gebouw te krijgen. Hoewel OMA door zijn naambekendheid zijn echte bedoelingen niet meer kan prijsgeven, lijkt het gebouw haast een dekmantel te zijn voor opstanden en revolutie tegenover de markt of het dictatoriaal regime.

*“ The Shenzhen Stock Exchange embodies the Pearl River Delta’s phenomenal transformation over the past thirty years. We are greatly excited about the building from an architectural standpoint, but I believe its true significance emerges when viewed in an economic, political, and ultimately social context. We are immensely honoured to contribute to Shenzhen’s 21st century landscape. ”*²⁵³

- Rem Koolhaas

*“ It is a brave decision to even consider general public use of the area immediately next to such a sensitive building. ”*²⁵⁴

Mies ontmoet OMA in Shenzhen.²⁵⁵

²⁵² Lezing David Gianotten *On Speed*: <http://vimeo.com/31948504>, laatste raadpleging: 08/08/14.

²⁵³ http://www.domusweb.it/en/architecture/2013/10/08/oma_shenzhen_stock_exchange_.html, laatste raadpleging: 08/08/14.

²⁵⁴ WILLIAMS A., “Shenzhen Stock Exchange by OMA”, *The Architectural Review*, oktober 2013.

²⁵⁵ Fotobewerking door auteur.

Generische architectuur

OMA besliste eind van de jaren 2000 om het schip alweer een andere richting uit te sturen. OMA zou niet langer enkel spectaculaire meesterwerken willen maken, maar zich meer gaan bezighouden met generische architectuur. Voorbeelden hiervan zijn De Rotterdam (1997-2013), Maggie's Centre (2008-11), Rothschild Bank (2006-11), en de G-star Raw hoofdzetel (2012-14). Hiermee wil het collectief zich blijkbaar voorbereiden op het vertrek van zijn meester en er lijkt dan ook een einde te komen aan de bijna 40 jaar lange bloeiperiode van OMA. Het collectief is volledig vervreemd van zijn leermeester.

*“ Still, the Darwinian battle-of-ideas model does have costs, and Petermann, a confidant of Koolhaas, suggests that the office may make efforts to move beyond it in future. ‘It can be the best way to explore the unthought and the never-before-seen,’ he says, ‘but it is also part of a lack of control and a lack of vision in a way. What we’re trying to do is probably to generate a more coherent and more regular vision.’ This goes hand in hand with a new desire to pursue ‘generic architecture’, to go beyond the spectacular shapemaking that has characterised the global architecture of the past couple of decades, and make “unspectacular buildings that have spectacular qualities.”*²⁵⁶

*“ This general shift is also, he says, a product of the practice's trajectory away from the maverick leadership of an individual genius, as Koolhaas reaches his 70th year. ‘OMA started as a group of people united by a shared conceptual mentality, but then the work became the person. Now there is a return towards a more collective ownership, which is breeding this kind of calmer architecture, rather than every building being a magnum opus.’ ”*²⁵⁷ - Reinier De Graaf

Koolhaas gereduceerd tot boegbeeld

Tijdens een interview met een journalist op de biënnale van Venetië getiteld *fundamentals* wijst Koolhaas (tevens curator van deze editie) naar een gat in de muur waar stukken plaaster weggekapt zijn om de verschillende lagen erachter duidelijk te maken. Hij legt hierbij uit dat de rol van architectuur gereduceerd is tot die van de gipskartonplaat, een gebied van nog geen twee cm dik. Terwijl Koolhaas wijst naar dit gat, blijft de cameraman echter focussen op Koolhaas zijn gezicht. Koolhaas raakt geërgerd en maant de cameraman aan toch in te zoomen op de opening.²⁵⁸

Dit moment staat als het ware symbool voor wat Koolhaas nog betekent voor OMA. Net zoals architectuur volgens Koolhaas gereduceerd is tot het gebied van de gipskartonplaat, zo is nu ook zijn rol grotendeels geëvolueerd tot deze van boegbeeld. Een boegbeeld dat

²⁵⁶ <http://www.iconeye.com/architecture/features/item/9554-inside-oma>, laatste raadpleging: 07/08/14.

²⁵⁷ <http://www.theguardian.com/artanddesign/architecture-design-blog/2014/mar/25/rem-koolhaas-oma-fashion-branding-amsterdam-g-star-raw>, laatste raadpleging: 07/08/14.

²⁵⁸ Ibid.

geroutineerd zijn drukke dagen afhaspelt en hierbij zijn imago naar de buitenwereld toe zorgvuldig regisseert. Het tegenovergestelde van de levendige, jonge Koolhaas die vroeger geen blad voor de mond nam:

*“ A few other audience members are brave enough to raise their hands, but Mr. Koolhaas is selective about the questions he chooses to answer. His publicist has already hinted that Mr. Koolhaas plans to treat me the same way and, ahead of time, has sent a few questions that the architect might find acceptable, such as, ‘Do you consider yourself a visionary?’ ”*²⁵⁹

De belangrijkste rol van Koolhaas binnen OMA bestaat op dit moment louter nog uit zijn fysieke aanwezigheid. Dit wordt onder andere duidelijk uit in het interne mailverkeer van het huidige OMA dat intussen een geïnternationaliseerd bedrijf geworden is. Wikileaks²⁶⁰ biedt ons de mogelijkheid om delen hiervan in te kijken. Het mailverkeer in kwestie gaat over twee bezoeken van Rem Koolhaas aan Syrië. Uit de Wikileaks bronnen valt duidelijk af te leiden dat enkel de status van Koolhaas OMA toegang kan geven tot zulke projecten. Het Midden Oosten is een gebied waar OMA wel nog vernieuwend kan en lijkt te zijn, zoals ook bleek uit de besprekingen van hun Chinese projecten. Bij elk bezoek gaat Koolhaas immers langs bij president Bashar al-Assad. De eerste keer voor een informeel gesprek, de tweede keer om het toegekende ontwerp (het Palmyra Project) persoonlijk met hem te bespreken en het project ‘aan te passen indien nodig.

Vermits Koolhaas een drukbezet persoon is, worden de bezoeken aan Syrië tot in de puntjes geregeld²⁶¹. Uit het mailverkeer en de bijbehorende dagindelingen wordt duidelijk dat Koolhaas op dit moment meer bezig is met het vervullen van verplichtingen, dan met iets anders.

Wanneer (in samenspraak met de partners) eenmaal beslist is om met de Syrische regering in zee te gaan wordt de geoliede OMA-machine meteen uitgerold. In de mails wordt reeds gezegd dat Koolhaas die - indien het project aan hen zou worden toegekend - bereid is om daar een lezing te geven (nogmaals een bijkomende verplichting). Verder wordt er ook gesproken over het opzetten van een stageprogramma dat Syrische studenten toelaat te komen werken bij OMA. Een *package deal*.

Toch blijft het een vaststaand feit dat de OMA machine binnenkort zonder Koolhaas verder moet. Na het ontwerpen, schrijven en regisseren grotendeels overgelaten te hebben aan anderen - om zo vernieuwend te kunnen blijven - lijkt de persoonlijke inbreng van Koolhaas hier haar grens te bereiken. Koolhaas kan op dit moment enkel nog afscheid nemen.

Daarom plande Koolhaas nog een laatste meesterzet: het curatorschap opnemen van de eerder vermelde *fundamentals* de Biënnale van Venetië in 2012. Een biënnale die gaat over

²⁵⁹ WOLFE, A., “Trying to keep up with Rem Koolhaas”, *The Wall Street Journal*, 13 juli, 2014.

²⁶⁰ Mailverkeer opgenomen in bijlage.

²⁶¹ Opvallend hier is de relatie tussen de drie correspondenten. Iyad Alsaka (partner OMA Doha), regelt alle details met betrekking tot Koolhaas zijn bezoek via een zekere Sinan Hassan, een lokale architect die als tussenpersoon dienst doet. Deze persoon neemt vervolgens contact op met Mansour Azzam, de minister van presidentiële aangelegenheden. Die op zijn beurt alles regelt voor Bashar al-Assad.

architectuur -en dus niet enkel over de hedendaagse ster-architectuur -. Dit thema sluit naadloos aan bij de meer generische architectuur die OMA wil produceren. Hierdoor lijkt hij het pad voor zijn opvolgers te willen effenen.

X Y Z-gebouw

Voorafgaand aan mijn retroactieve interpretatie van het project De Rotterdam (1997-20013) is het interessant om even kort de vergelijking te maken met het eerder besproken project Boompjes. Beiden projecten bevinden zich namelijk maar enkele honderden meters van elkaar en beogen hetzelfde resultaat. Op het gebouw De Rotterdam zal ik dezelfde methode toepassen die Rem Koolhaas reeds gebruikte in zijn boek *Delirious New York*.

*“ Alleen door een speculatieve reconstructie van een volmaakt Manhattan kunnen de monumentale succes en mislukkingen ervan worden gelezen. ”*²⁶² - Rem Koolhaas

De Rotterdam had de duidelijke ambitie om een verticale stad te worden. Het verhaal van het gebouw startte in 1997. Het moest een levendig complex worden met winkels, restaurants, een bioscoopcomplex, zwembad, fitnessruimte, appartementen, een hotel, kantoorruimtes en parkeergelegenheden. Het werd geconcipieerd als een plint (waarin allerlei culturele activiteiten zouden terechtkomen) met daarop een aantal rechthoekige volumes die ten opzichte van elkaar verschoven werden. Tussen deze verschillende volumes werden kieren voorzien, die zorgden voor spanning tussen de verschillende elementen en panoramische openingen. Dankzij de spleten en differentiatie in de gevels - die verschilden naargelang de verschillende functies die erachter verborgen zaten - kwam het gebouw niet over als één geheel.^{263 264}

Maar naarmate het ontwerp vorderde, kropen de volumes steeds dichter bij elkaar en verdwenen veel cruciale elementen uit het gebouw: de bioscoop, het zwembad en fitness, de winkels en zelfs de verscheidenheid in de gevels. Op een bepaald moment werden zelfs de grote structurele V- en W-vormige verbanden in de gevel benadrukt om alsnog een grote differentiatie in de gevel mogelijk te maken, maar uit financiële overwegingen verdwenen ook deze uit het ontwerp. Hierdoor begon het meer op een monotone te lijken muur dan een divers geheel. Het ontwerp werd slechts uitgevoerd omdat het lokale bestuur er mee instemde een groot deel van de kantoorruimte van de ontwikkelaar te huren. Met meer dan 30 % leegstand in Rotterdam (een fenomeen dat trouwens in bijna heel Europa voelbaar is) lijkt het weinig waarschijnlijk dat het gebouw het bruisende leefklimaat zal genereren waarop het gehoopt had.^{265 266}

²⁶² MEUWISSEN J., “Delirious Rotterdam” , *Plan onafhankelijk* (maandblad voor ontwerp en omgeving), 1982, pp. 8-9.

²⁶³ <http://www.classic.archined.nl/news/0101/koolhaas.html>, laatste raadpleging: 07/08/14.

²⁶⁴ <http://www.nrc.nl/handelsblad/van/2001/januari/11/nieuw-bouwwerk-rem-koolhaas-aan-de-maas-7525515> , laatste raadpleging: 07/08/14.

²⁶⁵ <http://www.theguardian.com/artanddesign/architecture-design-blog/2014/mar/25/rem-koolhaas-oma-fashion-branding-amsterdam-g-star-raw> , laatste raadpleging: 07/08/14.

“Without the context of a culture of urban congestion (in the way of New York), a theory celebrating radical pragmatism by its outcomes risks putting the cart before the horse. The blank canvas becomes just a blank.”²⁶⁷

Door de economische crisis werd het gebouw uitgekleet tot op zijn skelet. Hier verraadt het zijn eigen ontstaansgeschiedenis: knip en plak-architectuur waarbij de kale blokken een bijna letterlijke vertaling lijken te zijn van de blauwe maquettes uit *styrofoam* die zich enkele honderden meters verder in de kelder van OMA’s hoofdkwartier bevinden. De enige Koolhaasiaanse elementen die nog overblijven zijn vage herinneringen aan de oorspronkelijke ambities van het gebouw en de naamgeving, De Rotterdam naar een schip dat vanop deze plaats naar Amerika vertrok met honderden Nederlandse werknemers, om daar hun geluk te beproeven.²⁶⁸ Het schip kwam terug met een architect die eind de jaren ‘70 op deze plek furore maakte met zijn metropolitane architectuur. Als herinnering aan zijn meesterschap staat hier nu het holle monument De Rotterdam, dat kan beschouwd worden als Rem Koolhaas’ X Y Z - gebouw: Koolhaas schreef in *Delirious New York* dat Wallace Harrisons’ X Y Z - gebouwen het einde van een vernieuwingsdrang binnen de architectuur in Manhattan symboliseerden. Een halve eeuw later symboliseert De Rotterdam op zijn beurt het einde van de toonaangevende rol van Koolhaas binnen OMA.

X, Y, Z - gebouwen: Manhattinisme verleerd.²⁶⁹

De Rotterdam: Koolhaasiaanisme verleerd.²⁷⁰

²⁶⁶ LOOTSMA B., “Black Account: De Rotterdam”, *The Architectural Review*, CCXXXV, 1405, 2014, pp. 28-37.

²⁶⁷ *Ibid.*, pp. 37.

²⁶⁸ GARGIANI R., *Rem Koolhaas/OMA: The Construction of Merveilles*, EPFL Press, Lausanne, 2008, pp. 245.

²⁶⁹ *Ibid.*, p. 291.

²⁷⁰ LOOTSMA B., “Black Account: De Rotterdam”, *The Architectural Review*, CCXXXV, 1405, 2014, pp. 34.

*“ The X, Y and Z buildings of Rockefeller Center are Wallace Harrisons’ last contribution to Manhattan. The Skyscraper has come full circle; one again, it is a simple extrusion of the site that stops somewhere arbitrarily Harrison has finally unlearned Manhattanism; X Y and Z are the last letters of the alphabet. But on the other hand, after the Z follows A again. The implosion of these universes is like that of the soriginal 100-story building and perhaps merely the beginning of a new alphabet. ”*²⁷¹ - Rem Koolhaas

²⁷¹ KOOLHAAS R., *Delirious New York*, The Monacelli Press, New York, 1994. p. 291.

VIII. BESLUIT

OMA/AMO slaagt er in vernieuwend te blijven dankzij verandering. Dit wordt enerzijds mogelijk omdat ze de maatschappij continu herinterpreteren door hun persoonlijke bril (een fenomeen waar OMA/AMO voor bekend staat). Anderzijds trekt men deze constante verandering ook door in het bedrijf zelf. Denk hierbij aan de geografische uitbreiding van Amerika naar Nederland, de rest van Europa en het Verre Oosten; de constante flexibiliteit van medewerkers en in- en uitstroom van het personeel; externe samenwerkingsverbanden; boeken en andere publicaties; en uiteraard hun architecturale realisaties zelf (van theoretisch en ingetogen naar een expressieve architectuur en uiteindelijk een generische aanpak).

Hierbij zien we één constante: de figuur van Rem Koolhaas. Gedurende de voorbije 40 jaar heeft zich rond Koolhaas stelselmatig een bedrijf ontwikkeld dat kan gezien worden als een uitvergroting van zijn persoonlijkheid: het denkt, leest, schrijft, is ondoorgrondelijk en aan constante verandering onderhevig. De meester koos er daarom ‘als een ware Houdini’ voor om zichzelf weg te cijferen. Net door zijn positie ten opzichte van zijn bedrijf steeds te veranderen, was het mogelijk om vernieuwend te blijven.

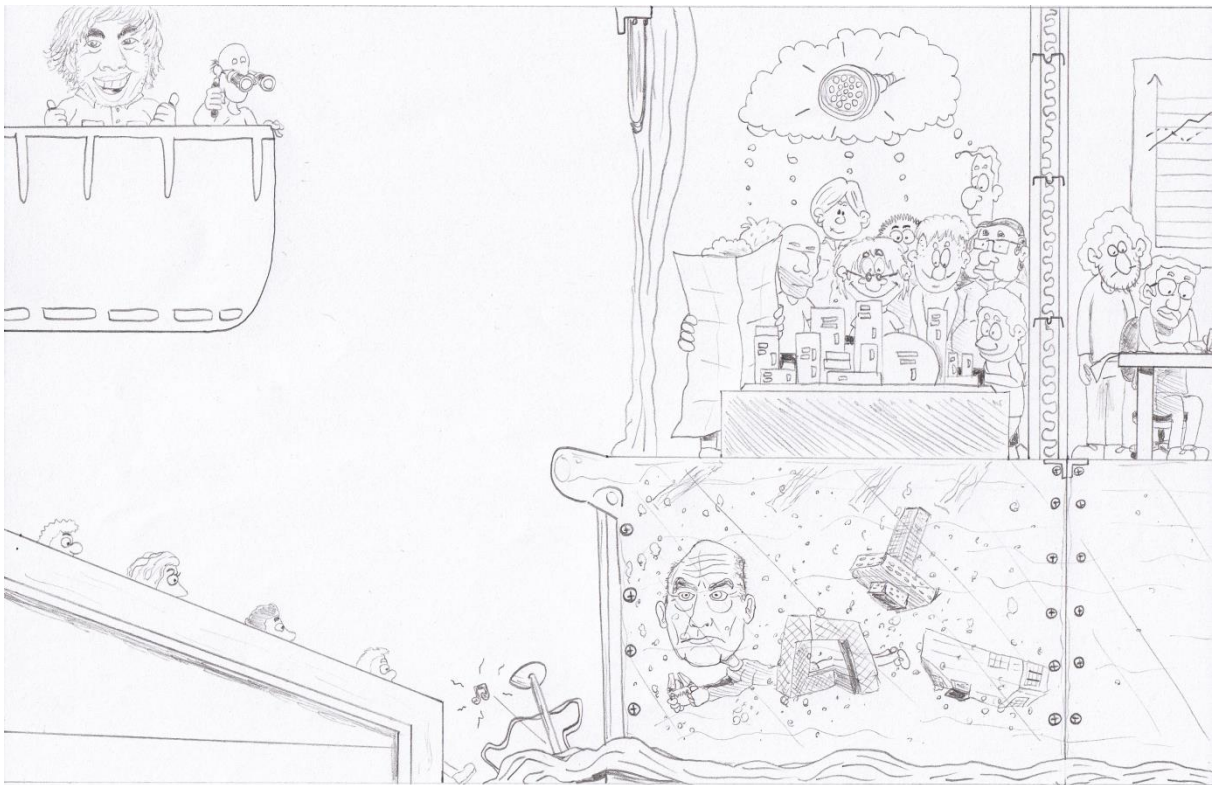
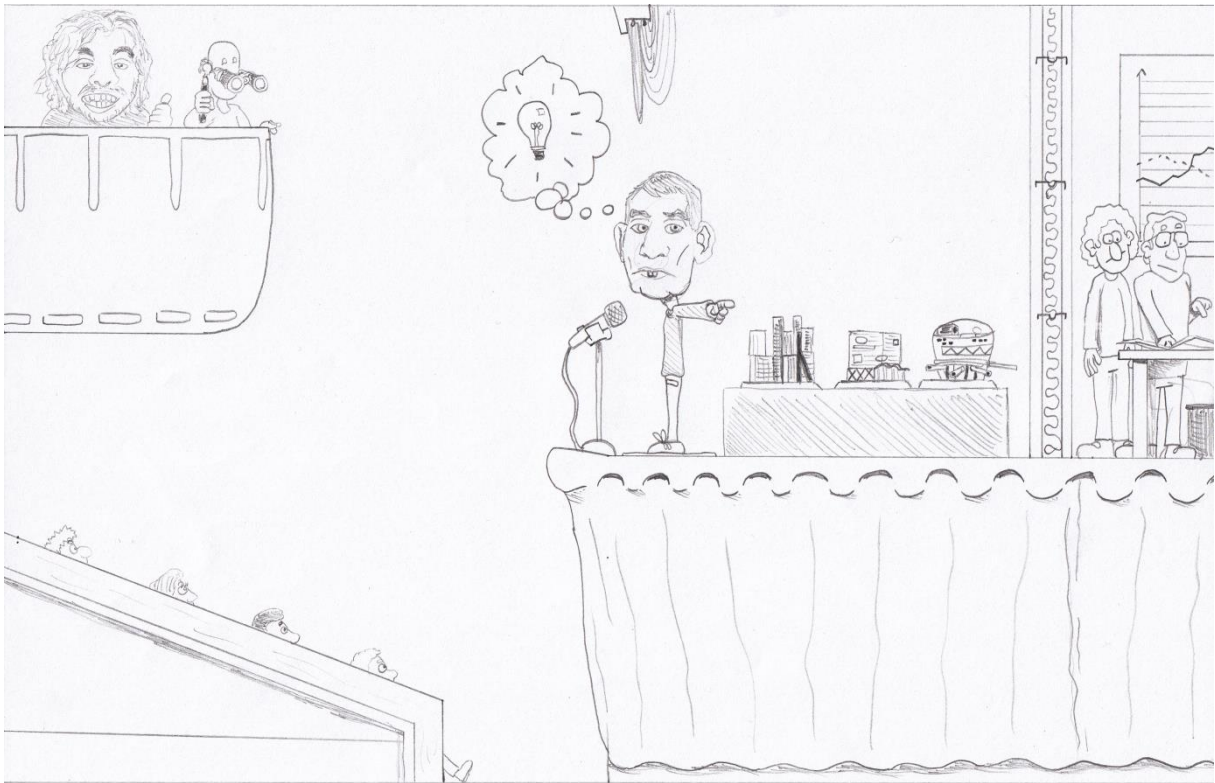
Daarom liet Koolhaas het bouwen, schrijven en denken stelselmatig over aan anderen. Hijzelf interpreteerde enkel nog de verzamelde collectieve kennis. Toch blijft zijn herinterpretatie (en zijn aanwezigheid) nog steeds van cruciaal belang.

Van zodra Koolhaas immers te veel afstand lijkt te nemen, stopt de vernieuwing en vervalt men in het generische. Of zit de vernieuwende aanpak van OMA misschien net in het feit dat ze niet langer vernieuwend willen zijn?

Jennifer Sigler: “ ... What is your goal for the rest of your career?”

Rem Koolhaas: “ ... To keep thinking about what architecture could be. What I could be.”²⁷²

²⁷² SIGLER J., “Rem Koolhaas”, *Index Magazine*, 2000.

De verdwijntruc van Rem Koolhaas. ²⁷³

²⁷³ Tekening door Filip Van Yperzele in samenwerking met Steven Van Schoor.

BIBLIOGRAFIE

Referentiewerken

- BALMOND C., *Informal*, Prestel, 2007.
- BEKAERT G., "Omgaan met Koolhaas", *De Wittte Raaf*, n. 109, juni 2004.
- BERNSTEIN A., "Architect Rem Koolhaas' Protégés", *The Wall Street Journal*, januari 2014.
- COLENBRANDER B. J. F. et al., *Referentie OMA: de sublieme start van een architectengeneratie*, NAI Uitgers, Rotterdam, 1995.
- DE LANGE H., "Hier is een architect heus geen superstar", *Trouw*, februari 2013.
- FEIERSINGER. E., "Administration Building in Istanbul," *Detail*, Vol. 2, 2011.
- GARGIANI R., *Rem Koolhaas/OMA: The Construction of Merveilles*, EPFL Press, Lausanne, 2008.
- GARRITZMAN U. et al., "Diagrammen van het hedendaagse. OMA's litt le helper op de zoektocht naar het nieuwe", *OASE*, n. 48, 1998.
- HEIDINGSFELDER M., et al., *Rem Koolhaas: A Kind of Architect*, Verenigde Staten, 2008.
- JENCKS C., "Radical Post-Modernism", *Architectural Design*, vol. 81, nr. 5.
- KABAT. J., "The Informalist", *Wired*, n. 9.04, april 2001.
- KOOLHAAS R. et al., *SMLXL*, 2de editie, The Monacelli Press, New York, 1998.
- KOOLHAAS R., "Beijing Manifesto", *Wired*, augustus 2004.
- KOOLHAAS R., "Maaskantprijs voor Koolhaas : De wereld is ruip voor de architect als visionair", *Archis*, n. 8, 1986.
- KOOLHAAS R., *Content*, Taschen, 2004.
- KOOLHAAS R., *Delirious New York*, The Monacelli Press, New York, 1994.
- KOOPMAN B., "Eigenzinning bureau evolueert tot creatief bedrijf op wereldschaal", *Het Financieel Dagblad*, 22 maart, 2013.
- LEE K., "Vakko Headquarters & Power Media Center," *Architecture & Culture*, mei 2010.
- LOOTSMA B., "Black Account: De Rotterdam", *The Architectural Review*, CCXXXV, 1405, 2014.
- LOOTSMA B., "Koolhaas, Constant and Dutch culture in the 1960's", *Architecturaltheory.eu Magazine*, september 2007.
- LUBOW A., "Rem Koolhaas Builds: The world's most influential architectural mind finally has something to show for", *The New York Times Magazine*, 9 juli, 2000.
- MACKENZIE A., "David Gianotten: Engaging Clients in emerging markets", *ArchitectureAU*, mei 2014.
- MAKOVSKY P., *Baby Rems*, Metropolis Magazine, januari 2011.
- MCGREGOR. J., "Company Builder", *Fast Company*, mei 2005.
- MEUWISSEN J., "Delirious Rotterdam", *Plan onafhankelijk (maandblad voor ontwerp en omgeving)*, 1982.
- NOBUYUKI Y. et al., "OMA/LMN: Seattle Central Library," *Architecture and Urbanism* 412, januari 2005.
- OSWALT P. et al., "O.M.A. at work", *Archis*, n. 7, 1998.
- OUROUSSOFF N., "Rem Koolhaas Learns Not to Overthink it", *The New York Times*, 10 april, 2005.
- PHORNPHONG Y., *Rem Koolhaas and the influence of architectural thought and practice on OMA school architects (niet gepubliceerde masterproef)*, 2010.
- POGREBIN, R., "Joshua Prince-Ramus Leaving Koolhaas's OMA to Start New Architecture Firm", *The New York Times*, mei 2006.
- RODRIGUEZ F., "REX: Vakko Fashion Center, Madison (Doll) House," *PLOT*, maart 2011.
- ROOS R., "Architect Kees Christiaanse laat ruimte voor persoonlijke invulling", *Trouw*, januari 1919.
- RUTTEN J., "Brokx praat met Koolhaas: Niet vasthouden aan fictie van groene hart", *Bouw*, n. 17, 1987.
- SAUNDERS S. William, "Rem Koolhaas' Writing on Cities: Poetic Perception and Gnostic Fantasy", Vol. 51, n. 1, 1997.
- SCHEEREN O., "Ole Scheeren", *Wallpaper*, oktober 2012.
- SIGLER J., "Rem Koolhaas", *Index Magazine*, 2000.
- STEEN K. et al., "The Making of a Library, Metropolis", oktober 2004.
- STUIVELING S., "Rem Koolhaas: Architect als visionair", *Management Scope*, november 2011.

TILDER L. et al., “Design Ecologies: Essays on the Nature of Design”, Princeton Architectural Press, 2012.

VAN DAM A. Et al., *Een hele kunst...*, Van Holkema & Warendorf, Nederland, 2011.

VAN DER VLIST J., “Victor van der Chijns: managing partner architectenbureau OMA”, *Management Scope*, augustus 2011.

VAN GELDER H., “Een intuïtieve chaos heeft ook wel wat”, *De Volkskrant*, 12 april 2004.

VAN GERREWEY C., “What are Men to Rocks and Mountains?": The Architectural Models of OMA/Rem Koolhaas”, *Oase*, n. 84.

VAN GERREWEY C., “Polemiek in de niet-metropolitane provincie: Rem Koolhaas in de Lage Landen”, *De Witte Raaf*.

VAN SCHOOR S., “Koolhaas/Harvard Project on the city: Lagos – Kritische Analyse” (niet gepubliceerd artikel), 2013.

VOLNER I., *Improvisational Thinking: OMA New York*, Metropolis Magazine, mei 2013.

WILES W., *Inside OMA*, Icon magazine, Icon 100, 2011.

WILLIAMS A., “Shenzhen Stock Exchange by OMA”, *The Architectural Review*, oktober 2013.

WOLF G., *Exploring The Unmaterial World*, *Wired*, n. 8.06, juni 2000.

WOLFE, A., “Trying to keep up with Rem Koolhaas”, *The Wall Street Journal*, 13 juli, 2014.

YANEVA A., *Made by the Office for Metropolitan Architecture: An Ethnography of Design*, 010 Publishers, 2009.

ZAERA A., *El Croquis 131/132: AMOMA – Rem Koolhaas*, 1996.

ZAERA A., *El Croquis 53: Rem Koolhaas – OMA*, 1994.

ZALEWSKI, D., “Intelligent Design: Can Rem Koolhaas kill the Skyscraper?”, *The New Yorker*, maart 2005.

Internetbronnen

<http://archinect.com/features/article/91841>.

<http://chinadigitaltimes.net/2009/02/chinasmack-cctv-fire-funny-photoshops-by-chinese-netizens/>.

<http://ego-magazine.com/shohei-shigematsu>.

<http://entertainment.time.com/2009/09/01/is-rems-cctv-building-x-rated>.

http://searchassets.nai.nl/image/CIS/lightbox/MAQV_0949_a.jpg.

<http://vimeo.com/31948504>.

<http://www.archdaily.com/435778/shenzhen-stock-exchange-hq-oma/>.

<http://www.artlyst.com/articles/rem-koolhaas-gets-stars-in-the-simpsons>.

<http://www.chinasmack.com/2009/pictures/cctv-fire-funny-photoshops-by-chinese-netizens.html>.

<http://www.classic.archined.nl/news/0101/koolhaas.html>.

<http://www.companyinfo.nl/>.

http://www.danwei.org/architecture/rem_koolhaas_and_cctv_porn.php.

http://www.danwei.org/newspapers/cctv_underpants_and_hemorrhoid.php.

<http://www.dewitteraaf.be/artikel/detail/nl/3949>.

<http://www.dezeen.com/2013/10/08/oma-completes-shenzhen-stock-exchange/>.

<http://www.domusweb.it/en/architecture/2010/09/20/rex-vakko-fashion-centrer-istanbul.html>.

<http://www.domusweb.it/en/architecture/2011/11/04/milstein-hall-oma-reloaded.html>.

http://www.domusweb.it/en/architecture/2013/10/08/oma_shenzhen_stock_exchange.html.

<http://www.fastcompany.com/1340554/omas-chinese-masterpiece-pornographic>.

<http://www.iconeye.com/architecture/features/item/9554-inside-oma>.

http://www.joostmeuwissen.nl/site_media_joost/cms_images/post_img/img_101.jpeg.

http://www.joostmeuwissen.nl/site_media_joost/cms_images/post_img/img_152.jpeg.

<http://www.merriam-webster.com/dictionary/netizen>.

<http://www.nrc.nl/handelsblad/van/2001/januari/11/nieuw-bouwwerk-rem-koolhaas-aan-de-maas-7525515>.

http://www.nytimes.com/2005/04/10/arts/design/10ouro.html?_r=0.

<http://www.oma.eu/oma>.

<http://www.rex-ny.com/work/>.

<http://www.taipeitimes.com/News/taiwan/archives/2011/06/18/2003506089>.

http://www.ted.com/talks/joshua_prince_ramus_on_seattle_s_library.

<http://www.theguardian.com/artanddesign/architecture-design-blog/2013/apr/16/shenzhen-stock-exchange-building-miniskirt>.

<http://www.theguardian.com/artanddesign/architecture-design-blog/2014/jun/05/rem-koolhaas-architecture-biennale-venice-fundam>.

<http://www.theguardian.com/artanddesign/architecture-design-blog/2014/mar/25/rem-koolhaas-oma-fashion-branding-amsterdam-g>.

<http://www.vincentderijk.nl>.

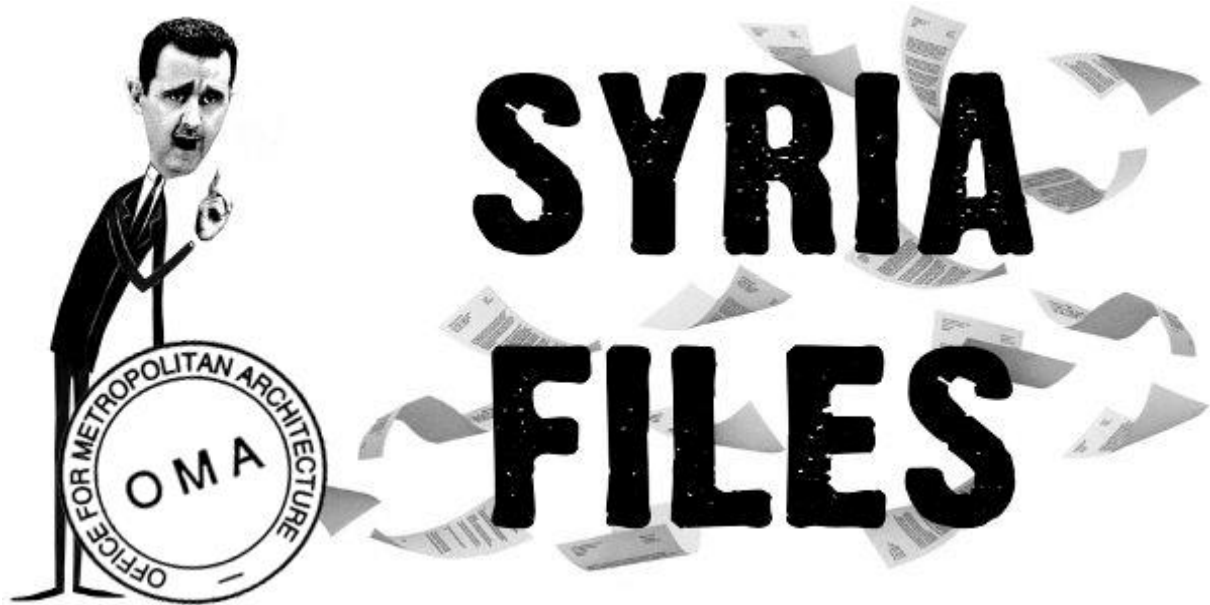
http://www.vmspace.com/eng/sub_emagazine_view.asp?category=people&idx=10626.

<http://www.winstonchurchill.org/learn/speeches/quotations/famous-quotations-and-stories>.

<http://www.youtube.com/watch?v=SAJxRFu2eIo>.

https://www.facebook.com/OMA.AMO?ref=br_rs.

BIJLAGEN

Fotobewerking door auteur.

Very Important

Released on 2012-09-11 13:00 GMT

Email-ID 2092135
Date 2010-05-05 12:05:34
From sinan@sinan-archiculture.com
To mansour.azzam@mopa.gov.sy

Dearest Mr. Azzam,

Attached please find a note from a Syrian friend (architect Iyad AlSaka) who works for OMA, the office of super star high profile international Dutch architect Rem Koolhaas regarding a public lecture that he will be giving on May 17 at the American University in Beirut. Also attached a previous letter in which they have expressed the desire of Rem to visit Syria. By the way, Rem was the previous supervisor and boss of Zaha Hadid in addition to the fact that he is considered to be more important (if not much more important) than Lord Richard Rogers, in terms of celebrity and professional status.

Best,

Sinan

----- Original Message -----

From: "Iyad Alsaka" <IAlsaka@oma.com>

To: "Mr. Sinan Ali Hassan" <sinan@sinan-archiculture.com>

Sent: Tuesday, May 04, 2010 3:50 PM

Subject: Rem Lecture

Dear Sinan,

I hope all well, it is a pity that we didn't have the chance to meet when I was in Damascus late December . In any case, Rem is giving a lecture AUB Monday May 17th , it will be a good chance to see you there if you have time.

Best,

IYAD ALSAKA

OFFICE FOR METROPOLITAN ARCHITECTURE

Iyad Alsaka – Director

Heer Bokelweg 149

3032 D Rotterdam

+31 10 24 38 200 Phone

+31 10 24 38 202 Fax

+31 06 15659597 Mobile

www.oma.nl

Dear Sinan,

Rem Koolhaas is very keen to visit Damascus with strong interest to participate in public sector and urban gentrification and regeneration of the city, and trying to keep away from commercial developments and suburban master plans, yet we wanted to sense and feel the current conditions of architectural and urbanization in the city before establishing any commitment . I also wanted to engage Rem in Damascus architectural school and establish internship program with OMA and the university, initiatives we managed to do successfully in the gulf , but we feel that countries like Syria, Lebanon and Jordan offer far more intellectual base than the gulf countries.

I'm hoping that our thoughts toward Damascus and Syria interest you , and that you are open to collaborate with OMA and introduce us to the city and the academic sector . Rem has strong sympathy and genuine interest in the region and the arab world in general, and I hope we will be able to benefit from him and OMA as one of few architectural think tank worldwide.

Your intervention in the Abbasid roundabout is exceptional, I'm looking forward to see it.

I'm looking forward to your response.

Best regards,

OFFICE FOR METROPOLITAN ARCHITECTURE

Iyad Alsaka – Director
Heer Bokelweg 149
3032 D Rotterdam

+31 10 24 38 200 Phone
+31 10 24 38 202 Fax
+31 06 15659597 Mobile

www.oma.nl²⁷⁴

Rems Visit to Syria

----- Original Message -----

From: Iyad Alsaka
To: sinan@sinan-archiculture.com
Sent: Wednesday, June 02, 2010 11:23 AM
Subject: Re: Letter

Dear Sinan, We have Fedex the books and the letter to your address / mobile number. the tracking number is 79871384 2201. Please note that the first opportunity that Rem can be in Syria is on June 21st coming from Hong Kong, it might be early yet I leave it up to you.

Best regards,

IYAD ALSAKA

----- Original Message -----

From: "Iyad Alsaka"<oma.com>
To: <sinan-archiculture.com>
Sent: Monday, May 31, 2010 9:44 AM
Subject: Re: Letter

Thank you Sinan, I will share the edit with Rem.
Can you please email me the shipping address to fedex the letter / books.

Thank you,

²⁷⁴ https://wikileaks.org/syria-files/docs/2092135_very-important.html, laatste raadpleging : 09/08/14.

IYAD ALSAKA²⁷⁵

Re: Rem Koolhaas visit

Released on 2012-09-11 13:00 GMT

Email-ID 2089279
Date 2010-05-06 13:15:45
From sinan@sinan-archiculture.com
To mansour.azzam@mopa.gov.sy

----- Original Message -----

From: "Iyad Alsaka" <IAlsaka@oma.com>
To: <sinan@sinan-archiculture.com>
Sent: Thursday, May 06, 2010 4:00 PM
Subject: Re: Fw:

Dear Sinan,

Thank you for your support and promote feedback. The current schedule will be Sunday & Monday 16th and 17th May in Beirut, we can meet you Sunday afternoon till evening and Monday morning at the Hotel. It is much better than meeting just before and after the lecture, it will be too busy and we would like to spend good time with you.

The idea of working on a national project in Syria is of a great interest to Rem and OMA, and we can work on scheduling a specific visit to Damascus soonest .

Best regards,

IYAD ALSAKA
OFFICE FOR METROPOLITAN ARCHITECTURE

Iyad Alsaka – Director

Heer Bokelweg 149
3032 D Rotterdam

+31 10 24 38 200 Phone
+31 10 24 38 202 Fax

²⁷⁵ https://wikileaks.org/syria-files/docs/2089293_rems-visit-to-syria.html, laatste raadpleging : 09/08/14.

+31 06 15659597 Mobile

www.oma.nl²⁷⁶

Fw: Re:

Released on 2012-09-11 13:00 GMT

Email-ID 2095328
Date 2010-05-23 13:22:13
From sinan@sinan-archiculture.com
To mansour.azzam@mopa.gov.sy

----- Original Message -----

From: "Iyad Alsaka" <oma.com>

To: <sinan-archiculture.com>

Sent: Thursday, May 20, 2010 10:29 AM

Subject: Re: Re:

Dear Sinan, On behalf of OMA Principal Mr. Rem Koolhaas I would like to thank you for your time last Sunday in Beirut. We have discussed the proposition with all our OMA Partners and we are really excited about the prospects of working in Syria and we look forward to our visit. We are working on the letter and the books to be addressed to his Excellency, and will send you a draft soonest.

Best regards, on behalf of Rem Koolhaas and OMA Director IYAD ALSAKA²⁷⁷

Fw: Letter

Dear Mr. Azzam,

Attached please find the last correspondence from Rem Koolhaas' office. As you can see we need to let them know about any updates regarding the visit and prospective meeting.

Best

Sinan

²⁷⁶ https://wikileaks.org/syria-files/docs/2089279_re-rem-koolhaas-visit.html, laatste raadpleging : 09/08/14.

²⁷⁷ https://wikileaks.org/syria-files/docs/2095328_fw-re-.html, laatste raadpleging : 09/08/14.

----- Original Message -----

From: Iyad_Alsaka

To: Sinan_Ali_Hassan

Sent: Friday, June 11, 2010 9:00 AM

Subject: Fwd: Letter

Dear Sinan,

I hope all well. I was just discussing the visit with Rem, and we still would like to call you about the issues to be discussed during the meeting. On another note, Rem would like to spend few days in Damascus to tour the city and know about it more before meeting the president, and we would like to put forward a period between July 12th - 24th for the visit / meeting to take place if feasible.

I appreciate your feedback.

Best regards,

OFFICE FOR METROPOLITAN ARCHITECTURE

Iyad Alsaka – Director ²⁷⁸

Fw: Rem's Visit

----- Original Message -----

From: Iyad_Alsaka

To: Sinan_Ali_Hassan

Sent: Monday, June 21, 2010 9:36 AM

Subject: Rem's Visit

Dear Sinan,

I hope all well. Do you have any progress or update on Rem's visit and proposed date. As discussed, we can schedule our visit starting the 12th of July. I have few questions on the visit:

* Rem is Dutch national, and we have to apply for a visa from the Netherlands, or is it handled differently due to the nature of the invitation. Please note that it takes 10 days to process a visa from here according to the Syrian Embassy in Brussels.

* Based on the agenda you have proposed, is Rem required to present a Powerpoint for the meeting or to any other potential meetings, if this is the case, we need to prepare accordingly and a specific researcher has to travel with us to work with Rem on the logistics.

* Can you please advice the logistics of traveling, i.e. tickets / hotels .. etc to start preparing it from our side.

²⁷⁸ https://wikileaks.org/syria-files/docs/2104567_fw-letter.html, laatste raadpleging : 09/08/14.

I appreciate your earliest feedback.

Best regards,

OFFICE FOR METROPOLITAN ARCHITECTURE

Iyad Alsaka – Director ²⁷⁹

Fw: Rem's Visit

----- Original Message -----

From: sinan@sinan-archiculture.com
To: Iyad_Alsaka
Cc: PARK@oma.com ; ATjumina@oma.com
Sent: Monday, June 28, 2010 4:47 PM
Subject: Rem's Visit

Dear Iyad,

As we spoke on the phone today in regard to planning Rem's prospective visit to Damascus, which is confirmed (as of today) for the duration of four days, between Monday July 12 (arrival), and Friday July 16 (departure), please note the following:

According to our minister of presidential affairs Mr. M. AZZAM, there will be no need to apply for visa for Rem as it will be especially handled and granted at the airport (I will receive him in the airport).

There will be a confirmed meeting with Mr. President during the visit (to discuss the previously mentioned items and points) the exact and specific timing of which will be determined upon arrival. There will be no public lecture or public appearance, other meetings or workshops for this particular first visit, which is, in general, of introductory and personal nature (informal and unofficial). In addition to touring Damascus, the tour could include one important roman site, Bosra or Palmyra (I will prepare a detailed list of the places to be visited in Damascus) and should leave other places and cities (like Aleppo) to the next visit(s) due to time limitation. As for stay and accommodation, and as I have suggested before, I highly recommend the Art House place (the Art House website:<http://www.arthouse.sy/>), I made a tentative and initial reservation for one suite and one room for the above mentioned duration but you need to contact them to confirm and finalize the reservation.

Looking forward and all the best

Sinan ²⁸⁰

²⁷⁹ https://wikileaks.org/syria-files/docs/2094810_fw-rem-s-visit.html, laatste raadpleging : 09/08/14.

²⁸⁰ https://wikileaks.org/syria-files/docs/2089315_fw-rem-s-visit.html, laatste raadpleging : 09/08/14.

Released on 2012-09-11 13:00 GMT

Email-ID 2094799
Date 2010-06-24 13:37:05
From sinan@sinan-archiculture.com
To mansour.azzam@mopa.gov.sy

Dear Mr. Azzam

As a follow up on the progress of the prospective visit of international architect Rem Koolhaas and in addition to the last copy of correspondence, which I have sent to you yesterday, please let me know if we have answers or feedback and if there is a possibility of providing help in all or any of the related logistics and preparation in planning the visit (in a similar way to what was done to Richard Rogers) namely in these areas:

- 1- Issuing the visa (from our embassy in Belgium)
- 2- Receiving in the airport
- 3- Allocating an appropriate car and driver throughout the visit
- 4- Making the reservation for hotel accommodation (Art house or Four seasons)
- 5- Arranging the visit to certain places of interest in the city and country in general (similar to that of Rogers)
- 6- Arranging for a public lecture at Al-Asad Library

All the best,

Sinan²⁸¹

Urgent

Released on 2012-09-11 13:00 GMT

Email-ID 2089311
Date 2010-07-11 06:14:24
From sinan@sinan-archiculture.com
To mansour.azzam@mopa.gov.sy

²⁸¹ <https://wikileaks.org/syria-files/docs/2094799.html>, laatste raadpleging : 09/08/14.

Dear Mr. Azzam,

Please, I urgently need to make the final confirmation to Rem's office as to issuing the visas in the airport and more importantly as to confirming the meeting with Mr. President. Please confirm receiving the passport photos (attached) of Rem and his assistant. They should arrive tomorrow Monday, July 12 in the afternoon and leaving Thursday (itinerary attached). Also attached the tentative daily schedule for their Damascus tour which I need to discuss with you.

Best

Sinan

----- Original Message -----

From: sinan@sinan-archiculture.com

To: mansour.azzam@mopa.gov.sy

Sent: Wednesday, July 07, 2010 4:06 PM

Subject: Fw: Flight itenary OMA staff ***AMENDMENT*****

Dear Mr. Azzam,

This is to confirm the arrival of Mr. Rem Koolhaas and his personal assistant Mr Stephan Petermann on this coming Monday July 12th. We need visa for them as we spoke before (both are Dutch). Their passport photos are attached. They are arriving separately and at different times. Mr. Koolhaas coming from China through Dubai on Emirates airlines (arriving in Damascus at 4:25 PM), while Mr. Stephan Petermann is coming from Vienna on Austrian airlines (arriving in Damascus before Mr. Koolhaas at 3:00 PM). They are staying at the Art House or at the Four Seasons hotel until their departure on Thursday (at 4:00 pm).

Best

Sinan

----- Original Message -----

From: Shafton_Jodiwongso

To: sinan@sinan-archiculture.com

Cc: Stephan_Petermann ; PA_Rem_Koolhaas ; Manuela_van_Dalen ; Iyad_Alsaka ; Anna_Tjumina

Sent: Wednesday, July 07, 2010 11:59 AM

Subject: Flight itenary OMA staff ***AMENDMENT*****

Dear Sinan,

Please note that all OMA Staff will arrive on Monday, July 12th:

Mr_Rem_Koolhaas

Arrival Monday, July 12th : EK913 at 16h25 at Damascus intl airport (from Dubai)

Departure Thursday, July 15th : OS842 at 15h55 from Damascus intl airport (to Vienna)

Mr_Stephan_Petermann

Arrival Monday, July 12th : OS841 at 14h55 at Damascus intl airport (from Vienna)

Departure Thursday, July 15th : OS842 at 15h55 from Damascus intl airport (to Vienna)

Please inform us of the daily schedule from Monday till Thursday asap !

Best regards,

Shafton Jodiwongso

Head of Secretariat & Travel

Office for Metropolitan Architecture

Heer Bokelweg 149 - 3032 AD Rotterdam -

The Netherlands

T. +31 102438206 - F. +31 102438202 - M. +31 621245204

E.sjodiwongso@oma.com

www.oma.com²⁸²

BIJLAGE:

Proposed plan for Rem's visit (tentative daily schedule)

- **First**, the trip to major roman site like Palmyra (north east of Damascus) or Bosra (south east of Damascus) is cancelled due to the short duration of the visit (arriving Monday instead of Sunday as was previously planned) and due to the weather which is going to be very hot these days in Palmyra.
- **Second**, the proposed schedule below (which basically consists of two major components, One full day either Tuesday or Wednesday for the Old Town and one half day Tuesday or Wednesday for the new town in addition to the "presidential meeting" that day) is pending the final confirmation and designation of the meeting whether on Tuesday or Wednesday.
- **Third**, the plan is pending Rem's approval on the whole plan or parts of it before finalizing it , but as of now it is as follows:

1- Monday:

I will be waiting for you in the airport. Visas should be granted in the airport.

5:00-7:00 PM Checking in the hotel (Art House or the Four Sessions)

7:00 – 9:30 PM Visiting mount Qasyoun (overlooking Damascus) and dinner (at La Montania) or at Art House

reviewing maps and aerial views as well as discussing and finalizing the detailed plans for the following two days over dinner.

²⁸² https://wikileaks.org/syria-files/docs/2089311_urgent.html, laatste raadpleging : 09/08/14.

Attending exhibit and art show at Art House
2- Old town tour: Full day (Tuesday or Wednesday)
9:00 AM – 2:00 PM Part one major public sites
Lunch at (Alisar restaurant)
4:00 – 8:00 PM Part two major private and cultural sites (including sculptor
Mustafa Ali place)
8:00 – 10:00 PM Dinner (at Al Narenj Restaurant)
3- New town tour Half day (Tuesday or Wednesday)
Breakfast at Mount Qasyoun
Presidential meeting (and any other follow up meeting)
Lunch at Four Seasons Hotel (Al Halabi Restaurant)
Visit national Museum – old building of Damascus university – Tukeyya
Sulaymaneyya (design by mimar Sinan, the Ottoman)
Car tour in selective parts of the city
Sarouja neighborhood
French cultural center
New developments outside Damascus – Yaafour
Visit to artist Ahmad Moualla (optional)
Dinner at Gemini Club
Thursday: breakfast
Meeting with selective group of students
Departure

Fw: Flight itenary OMA staff *AMENDMENT*******

----- Original Message -----

From: sinan@sinan-archiculture.com

To: mansour.azzam@mopa.gov.sy

Sent: Wednesday, July 07, 2010 4:06 PM

Subject: Fw: Flight itenary OMA staff ***AMENDMENT*****

Dear Mr. Azzam,

This is to confirm the arrival of Mr. Rem Koolhaas and his personal assistant Mr Stephan Petermann on this coming Monday July 12th. We need visa for them as we spoke before (both are Dutch). Their passport photos are attached. They are arriving separately and at different times. Mr. Koolhaas coming from China through Dubai on Emirates airlines (arriving in Damascus at 4:25 PM), while Mr. Stephan Petermann is coming from Vienna on Austrian airlines (arriving in Damascus before Mr. Koolhaas at 3:00 PM).

They are staying at the Art House or at the Four Seasons hotel until their departure on Thursday (at 4:00 pm).

Best,

Sinan

----- Original Message -----

From: Shafton_Jodiwongso

To: sinan@sinan-archiculture.com

Cc: Stephan_Petermann ; PA_Rem_Koolhaas ; Manuela_van_Dalen ; Iyad_Alsaka ; Anna_Tjumina

Sent: Wednesday, July 07, 2010 11:59 AM

Subject: Flight itenary OMA staff ***AMENDMENT*****

Dear Sinan,

Please note that all OMA Staff will arrive on Monday, July 12th:

Mr_Rem_Koolhaas

Arrival Monday, July 12th : EK913 at 16h25 at Damascus intl airport (from Dubai)

Departure Thursday, July 15th : OS842 at 15h55 from Damascus intl airport (to Vienna)

Mr_Stephan_Petermann

Arrival Monday, July 12th : OS841 at 14h55 at Damascus intl airport (from Vienna)

Departure Thursday, July 15th : OS842 at 15h55 from Damascus intl airport (to Vienna)

Please inform us of the daily schedule from Monday till Thursday asap !

Best regards,

Shafton Jodiwongso

Head of Secretariat & Travel

Office for Metropolitan Architecture

Heer Bokelweg 149 - 3032 AD Rotterdam -

The Netherlands

T. +31 102438206 - F. +31 102438202 - M. +31 621245204

E.sjodiwongso@oma.com

www.oma.com²⁸³

Fwd: OMA at the 12th International Architecture Exhibition at the Venice Biennale

----- Forwarded message -----

From: Helen Billson <HBillson@oma.com>

²⁸³ https://wikileaks.org/syria-files/docs/2092126_fw-flight-itenary-oma-staff-amendment-.html, laatste raadpleging : 09/08/14.

Date: Wed, Aug 18, 2010 at 6:12 PM
Subject: OMA at the 12th International Architecture Exhibition at the Venice Biennale
To: sinan@sinan-archiculture.com <sinan@sinan-archiculture.com>
Cc: Iyad Alsaka <IAlsaka@oma.com>

Dear Mr. Hassan

OMA is very pleased to announce our participation in the 12th International Architecture Exhibition at La Biennale di Venezia, directed by Kazuyo Sejima and titled 'People meet in architecture.'

We would like to cordially invite you to attend the events in which OMA is taking part. Please find details of our participation attached with our compliments and in the hope that you will join us in Venice from 26 August.

In addition to our participation in the exhibition and several related events, we are also proud to inform you that the Board of the Biennale di Venezia has awarded the Golden Lion for Lifetime Achievement for the 12th International Architecture Exhibition to OMA founding partner, Rem Koolhaas.

OMA partners and associates will be in attendance at the various Biennale events, and we would be very pleased to meet you if you are able to be in Venice at this time.

Should you require additional information or if you need anything at all, please do not hesitate to contact us.

Kind regards,

Helen Billson
Business Development Manager

OMA
OFFICE FOR METROPOLITAN ARCHITECTURE
ROTTERDAM BEIJING HONG KONG NEW YORK

Heer Bokelweg 149
3032 AD Rotterdam Netherlands
Tel. +31 10 24 38 200 M. +31 652 070 460
HBillson@oma.com²⁸⁴

Fwd:

²⁸⁴ https://wikileaks.org/syria-files/docs/2095355_fwd-oma-at-the-12th-international-architecture-exhibition-at.html, laatste raadpleging : 09/08/14.

----- Forwarded message -----
From: Iyad Alsaka <IAlsaka@oma.com>
Date: Mon, Aug 23, 2010 at 5:33 PM
Subject: Re:
To: Sinan Hassan <sinan@sinan-archiculture.com>

Dear Sinan,

I had further discussions internally about the next steps toward defining the scope of the Palmyra Project and making the best out of Rem's visit mid next month:

- 1- We need to clarify the intentions for the Palmyra Project; is it creating a Vision and Structure plan for the region and city of Palmyra ? The plan would develop an urban structure for the city and the region and define future development scenarios for the next 20 to 30 years.
- 2- Or is the intention to create a Vision for the Syrian Badiyeh, which stretches to the Iraqi and Jordanian boarder lines. Including Palmyra as gateway to the Badiyeh. This would be a similar scope to the Libyan Sahara vision we showed you, and the one that Rem discussed with the President.
- 3- Or it could be a combination of both 1&2, which map the future of the region and the Badiyeh as major touristic destination and define the future development scenarios in the region.
- 4- To start thinking about any of the 3 scenarios, we need to understand the current administrative framework and national conditions of the region.
- 5- I understood from you that Palmyra is part of the city of Homs district, and that there are already future regional planning efforts taking place which Palmyra is part of it. It is important to have copies of the current regional planning efforts, to know the entities working on it, and how much we can influence it.
- 6- If we are developing scenario 2 or 3, i.e. Al Badeyh Vision, we need to understand how Al Badeyh region divided administratively between the different major cities, and receive copies of any current regional planning documents for these cities.
- 7- The notion of One Badeyh as one county or province with Palmyra as capital, as suggested by you. Is that feasible with the complexity of the current administrative and national division.
- 8- To think of any of the above scenarios means engaging and obtaining the current and future vision from the ministries of culture, tourism, agriculture and local administration. Would you know if they have any development plans for the region.
- 9- It is important to know the current UNESCO efforts if Palmyra and the region, and if there are any foreign and local expeditions working there.
- 10- Can we identify other sites in The Badeyh region of importance for the intended vision.
- 11- Another important point which relate to the commercial feasibility of AMO intended vision. We normally work with major feasibility firms to establish the commercial and legal frame works of the proposed regional planning. Is such scope required at this stage.
- 12- Do you foresee meeting with the key people responsible for the above mentioned, i.e. Mayor of Homs, palmyra, head of ministry of tourism, culture, agriculture, and local administration ... Etc, and any other key personal you would think of an importance to our efforts.
- 13- In your opinion, would the engagement of the academic sector provide positive input / output for our works.

Furthermore, I would appreciate your assistant in clarifying few issues for the intended visit next month:

- a- In the letter to the President we addressed the notion of Rem giving a public lecture, is that taking place during this visit. And if yes, where and what subject would you propose for it.
- b- We have proposed 13 - 15th of September as dates for the visit, Is these dates still feasible.
- c- Rem, myself and an AMO associate to be part of the trip. Potentially Rem assistant if the lecture will take place.
- d- Can you please advice how to arrange our flights booking and accommodation in Syria. Do we book and pay for it and invoice the client. Or would the client arrange the flights booking and accommodations.
- e- We agree to your suggestion to have air transport to look over the region during the visit.

I appreciate your earliest feedback.

Best Regard,
on behalf of Rem Koolhass and OMA
IYAD ALSAKA²⁸⁵

important follow up

Email-ID 2104601
Date 2010-10-19 09:18:59
From sinan@sinan-archiculture.com
To mansour.azzam@mopa.gov.sy

Dear Mr. Azzam,

Please advice on these:As for Pierre De Meuron, first he did not receive the invitation letter for the parliament project, that was not sent to him apparently because they do not have his address (although I did email it to George long time ago).

Second, I did not receive the required site and program information regarding Aleppo project.

As for Rem Koolhaas,

First, I was able to get the required drawings of Yalbogha BLDG so no need to request them. I was also informed that the ministry has resolved all previous and pertaining legal problems regarding previous bids, and they are awaiting new bid!!

Second, as for Al Badeya (and Palmyra) project, the proposal is almost ready and will be sent soon for evaluation (unless you prefer that Rem would bring it with him and present it to Mr. President).

Third as for the airport project, OMA expressed their sincere willingness to make any necessary adjustment, but they are still waiting for any helpful information (from the ministry of transport)

²⁸⁵ https://wikileaks.org/syria-files/docs/2091860_fwd-.html, laatste raadpleging : 09/08/14.

regarding program, size, (and site) before giving any estimation for the cost, or doing any modifications to the design.

Many thanks and all the best

Sinan

--

Sinan Hassan, Architect
Principal & founder
StudioOfSinanArchiculture
sinan@sinan-archiculture.com | M +963 944 313 313 | Tel Fax +963 11 3353546 |²⁸⁶

No Title

----- Forwarded message -----

From: Iyad Alsaka <IAlsaka@oma.com>
Date: Fri, Nov 5, 2010 at 4:36 PM
Subject: Fwd:
To: Sinan Ali Hassan <sinan@sinan-archiculture.com>

Dear Sinan

Please find below an update and proposed itinerary for Mr. Rem Koolhaas visit to Damascus next November 22nd:

1. Mr. Rem Koolhaas will arrive on Monday November 22nd, by EK913 at 08:50h to Damascus airport.
2. Myself and Mr. Stephan Petermann will arrive on Sunday November 21st, by AF510 at 19:00h Damascus airport.
3. I'm attaching Mr. Koolhaas and Mr. Petermann passport copies for visa arrangements.
4. We will be staying at the Four Seasons Hotel.
5. We propose the following itinerary for the trip:
 1. Monday morning - afternoon: Preparations for the public lecture.
 2. Monday evening : Public lecture.
 3. Tuesday morning : Travel to Palmyra Region for a site visit (and meeting relevant officials) via air transport to save time.
 4. Tuesday evening : Travel back to Damascus.
 5. Wednesday morning : Meeting with Mr. President (if possible and as requested and discussed before to follow up on all the issues) and the speaker of the house of parliament in regards to our expression of interest on the new house of parliament

²⁸⁶ https://wikileaks.org/syria-files/docs/2104601_important-follow-up.html, laatste raadpleging : 09/08/14.

building.

6. Wednesday afternoon: Departure from Damascus airport .

6. Mr. Koolhaas and myself will depart on Wednesday November 24th by QR437 at 15:35h from Damascus airport.

7. Mr. Petermann will depart on Wednesday November 24th by EK914 at 16:50h from Damascus airport.

8. We will be submitting OMA proposal for Al-Badiyeh officially next week for you to hand it over to the minister of presidential affairs.

I still need your confirmation on the above mentioned travel and accommodation compensation prior to the confirmation of our bookings.

I appreciate your earliest comments / feedback.

Best regards,

On behalf of OMA

IYAD ALSAKA, director

Office for Metropolitan Architecture

Heer Bokelweg 149 - 3032 AD Rotterdam - The Netherlands

T. +31 102438206 - F. +31 102438202 - M. +31 621245204

E. sjodiwongso@oma.com

www.oma.com²⁸⁷

Rem koolhaas

Released on 2012-09-11 13:00 GMT

Email-ID 2089250

Date 2010-11-24 00:05:41

From kmsakka@aol.com

To fares.kallas@mopa.gov.sy, mansour.azzam@mopa.gov.sy

Your Excellency It was nice seeing you briefly at the Koolhaas lecture and thanks for your offer to introduce me to Mr Rem. As you saw he was mobbed by the fans at the end of the lecture, but his business development manager Mr Iyad will organise a meeting for us in Doha in the next 24 hours.

²⁸⁷ https://wikileaks.org/syria-files/docs/2091876_.html, laatste raadpleging : 09/08/14.

His enthusiasm for work in Syria was clear, and I hope to keep his enthusiasm at the highest level through the presentation of the new museum project. With my good wishes Kareem Sakka²⁸⁸

²⁸⁸ https://wikileaks.org/syria-files/docs/2089250_rem-koolhaas.html, laatste raadpleging : 09/08/14.